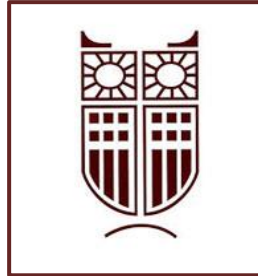

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ

Η αρχαιολογία της γνώσης και τα όρια της γλώσσας:

Η φουκωική σκέψη για το υποκείμενο, την εξουσία και τον λόγο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χαράλαμπος-Ιωάννης Αρβανιτάκης

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή:

Διονύσιος Καββαθάς, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

(Επιβλέπων)

Περσεφόνη Ζέρη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Μάρθα Μιχαηλίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Χαράλαμπος-Ιωάννης Αρβανιτάκης, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

«Τι αξία θα είχε η μανία για τη γνώση αν επρόκειτο να μας εξασφαλίσει μονάχα την απόκτηση γνώσεων και όχι, κατά κάποιον τρόπο και όσο αυτό είναι εφικτό, το παραστράτισμα από εκείνο που ήδη γνωρίζουμε; Υπάρχουν στιγμές στη ζωή που το ερώτημα του αν μπορείς να σκέφτεσαι διαφορετικά από τον τρόπο που σκέφτεσαι και να αντιλαμβάνεσαι διαφορετικά από τον τρόπο που βλέπεις τα πράγματα είναι αναγκαίο, για να συνεχίσεις να ερευνάς και να στοχάζεσαι».¹

---

¹ Foucault, Μ., Μισέλ Φουκώ: *Επιλογή από τα Dits et écrits*, Αθήνα: Στιγμή, 2011γ, σελ. 29.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	6
Abstract.....	8
Εισαγωγή.....	10
Κεφάλαιο 1°	
Η αποτίμηση της αρχαιολογικής μεθόδου: Η ταξινόμηση και ο ιστορικός σχηματισμός της γνώσης και των επιστημών	
1.1 Οι απαρχές της αρχαιολογικής περιόδου.....	15
1.2 Οι πρώιμες αρχαιολογικές μελέτες: <i>Η Γέννηση της κλινικής και Η Ιστορία της Τρέλας</i>	17
1.3 Η αποκέντρωση του υποκειμένου και η χρήση της γλώσσας στην αρχαιολογική ανάλυση.....	24
1.4 Βασικές έννοιες της αρχαιολογίας: Απόφαση, θετικότητα, αρχείο και ιστορικό απρίορι.....	31
1.5 Ο ιστορικός σχηματισμός της γνώσης και το κανονιστικό γλωσσικό πεδίο ανάδυσης των επιστημών.....	36
Κεφάλαιο 2°	
Το γενεαλογικό πλαίσιο ανάλυσης: Η χαρτογράφηση της εξουσίας και του υποκειμένου	
2.1 Η γενεαλογία του Μισέλ Φουκώ και οι επιρροές του Νίτσε.....	48
2.2 Η γενεαλογική μέθοδος των δύο φιλοσόφων, οι αποκλίσεις και τα κοινά τους σημεία.....	54
2.3 Η φουκωική ερμηνεία της εξουσίας και η επίδρασή της στον λόγο.....	60
2.4 Η φύση της εξουσίας και οι σχέσεις που αναπτύσσει με το υποκείμενο και την ελευθερία.....	69
2.5 Τα στάδια της υποκειμενοποίησης στη γενεαλογία του Φουκώ.....	74
2.6 Οι πτυχές των λόγων περί σεξουαλικότητας, ως η απόρροια της εδραίωσης του υποκειμένου.....	80

Κεφάλαιο 3^ο

Η απεικόνιση του φουκωικού στοχασμού στο λογοτεχνικό πεδίο

3.1 Οι λογοτεχνικές μελέτες του Φουκώ και η ανυπότακτη φύση της γλώσσας.....	87
3.2 Η λογοτεχνική γραφή του Μωρίς Μπλανσό: Η διάβαση της γλώσσας στη διάσταση του Έξω.....	91
3.3 Η λογοτεχνία του Ζωρζ Μπατάιγ και η κινητήριος δύναμη της παραβίασης.....	95
3.4 Οι γλωσσικοί πειραματισμοί του Ρεημόντ Ρουσσέλ.....	100
Συμπεράσματα.....	106
Βιβλιογραφία.....	109

Περίληψη

Το έργο του Μισέλ Φουκώ έχει τη δυνατότητα και την ευχέρεια να λάβει πολλές ερμηνείες και να αξιολογηθεί σε αρκετούς τομείς. Οι επιστημολογικές έρευνες και τα ιστορικά του ενδιαφέροντα δεν περιορίστηκαν σε κάποιο συγκεκριμένο κλάδο, αντιθέτως επεκτάθηκαν σε ευρύ πεδίο θεμάτων. Το αντικείμενο με το οποίο θα ασχοληθεί η παρούσα εργασία είναι η σταδιακή εγγραφή του λόγου σε καθορισμένα συστήματα γνώσης και η άμεση εμπλοκή του στους νόμους και στις απαιτήσεις των κοινωνικών πρακτικών. Με αφορμή τα συστήματα αυτά, θα εξεταστεί σε βάθος η δόμηση της υποκειμενικότητας και η πρόσβαση του υποκειμένου στον λόγο και στη γνώση εν γένει. Η συνεισφορά του Φουκώ σε αυτό το ζήτημα υπήρξε καθοριστική, καθώς στο επίκεντρο των μελετών τοποθετείται είτε άμεσα είτε έμμεσα αυτός ο προβληματισμός.

Σε πρώτο επίπεδο, θα γίνει μια απόπειρα μέσω της αρχαιολογικής του μεθόδου να εντοπιστούν και να αναλυθούν οι προϋποθέσεις της συγκρότησης της γνώσης και των επιστημονικών κλάδων και, έπειτα, η αξιοποίηση και η συμμετοχή του υποκειμένου σε αυτούς. Θα ακολουθήσει η γενεαλογική ανάλυση, στην οποία ο προσανατολισμός θα μετατοπιστεί κυρίως στις εστίες της εξουσίας, στους τρόπους άσκησής της και στα αποτελέσματα που επιφέρουν οι κατασταλτικές της μορφές στο υποκείμενο. Αυτές οι δύο αναλύσεις δεν τοποθετούνται σε απόλυτα ξεχωριστό πλαίσιο, καθόσον η αρχαιολογική μέθοδος δίνει το έναυσμα και κατά κάποιο τρόπο προετοιμάζει το έδαφος για τη μέθοδο που ακολουθεί, τη γενεαλογική, η οποία και παρουσιάζεται ως συμπληρωματική της αρχαιολογικής. Η γενεαλογική ανάλυση εμπεριέχει στοιχεία της αρχαιολογικής καθόσον εξετάζει ιστορικά τον τρόπο δράσης του μηχανισμού της εξουσίας στο υποκείμενο με σκοπό τη διαμόρφωση και τη διέλευσή του στη γνώση. Σε αυτό το σημείο θα γίνει μια αναφορά στον λόγο για τον οποίο ο Φουκώ χρησιμοποιεί τον νιτσεικής προέλευσης όρο γενεαλογία, αναδεικνύοντας τα κοινά στοιχεία παράλληλα με τις εννοιολογικές μετατοπίσεις που παρουσιάζει η χρήση της έννοιας αυτής τόσο στον Φουκώ όσο και στον Νίτσε.

Τέλος, η εργασία θα στοχεύσει στο είδος λογοτεχνικής γραφής με το οποίο ασχολήθηκε ο Φουκώ, με αφετηρία συγκεκριμένους λογοτέχνες, ανιχνεύοντας την αποτύπωση και τη συμβολή του φουκωικού στοχασμού στη θεωρία της λογοτεχνίας. Στις λογοτεχνικές αυτές μελέτες θα παρουσιαστεί η σκιαγράφηση και αξιοποίηση της έννοιας του υποκειμένου, το πώς βιώνεται μέσα από τα έργα τους αυτό που ο ίδιος περιγράφει ως οριακή εμπειρία, καθώς και η αντιμετώπιση της εμπειρίας αυτής ως αναγκαίας προϋπόθεσης για την κατεύθυνση της γλώσσας προς τα πιο απομακρυσμένα όριά της, στις παρυφές όπου κορυφώνεται και αναβλύζει η αληθινή της ύπαρξη.

Λέξεις- Κλειδιά: αρχαιολογική- γενεαλογική μέθοδος, πρακτικές λόγου, πειθαρχικές τεχνικές, στάδια υποκειμενοποίησης, παρεκκλίνουσα λογοτεχνία

Abstract

In Michel Foucault's work there is room for interpretation and assessment in several areas. His epistemological research and historical interests were not limited to a specific field, but expanded to a wide range of topics. The subject to be dealt with in this paper is the analytical examination of the gradual development of written speech in defined systems of knowledge, and its direct involvement in the laws and requirements of social practices. On the basis of these systems, the structure of subjectivity and the access of the subject to speech and knowledge in general will be examined in depth. Foucault's contribution to this issue has been decisive since the focus of studies is either directly or indirectly concerned with this matter.

At a first level, an attempt will be made through his archaeological method to identify and analyze the conditions for the formation of knowledge, scientific fields and the subject's involvement in them. Then, there will be a genealogical analysis in which the focus will shift mainly to the centers of power, the ways of exercising it and the effects of its repressive forms on the subject. These two analyses will not be placed in a completely separate context, as the archaeological method initiates and, in some way, prepares the ground for the method that follows, the genealogical method, which is complementary to the archaeological one. The genealogical analysis involves elements of the archaeological one since it examines, in a historical perspective, the mode of action of the mechanism of power and its impact on the subject, with a view to its formation and passing on to knowledge. At this point a reference will be made to the reason that Foucault uses the term genealogy, of Nietzschean origin, by highlighting the common elements alongside the conceptual shifts of this concept in both Foucault and Nietzsche.

Finally, the paper will focus on the literary genre that Foucault deals with, and, from the point of view of specific writers, the impact and contribution of Foucault's reflection will be detected in the theory of literature. His literary studies will be a showcase of the outline and use of the concept of the subject. The paper is set to present how what is described as a marginal experience is experienced in the works studied by Foucault, as well as his consideration of this experience as a

necessary condition for directing language to its furthest limits, on the very edge where the true existence of language wells up and comes to a head.

Keywords: archaeological - genealogical method, speech practices, disciplinary techniques, subjectification stages, divergent literature

Εισαγωγή

Ο προβληματισμός για το πώς λειτουργεί ο λόγος που χρησιμοποιούν οι επιστήμες, η μικροποσότητα εξουσίας που συνοδεύει μέσω των κανόνων την εκφορά και τη στελέχωση της γνώσης, καθώς επίσης η ελλειμματική και παρακμάζουσα θέση τού υποκειμένου σε αυτούς τους μηχανισμούς της γλώσσας αποτελούν ζητήματα που απασχολούν τα περισσότερα έργα του Μισέλ Φουκώ. Άμεση συνάφεια στην οικοδόμηση της ταυτότητας του ανθρώπου και στη χρήση του λόγου έχει ο παράγοντας της εξουσίας. Όταν γίνεται αναφορά σε ζητήματα υποκειμενικότητας και γνώσης, λοιπόν, ο παράγοντας αυτός είναι καθοριστικός και αξιοποιείται υποβοηθητικά στη σύνθεση του υποκειμένου και στην παραγωγή της γνώσης. Ήδη στα πρώιμα έργα του, την *Ιστορία της Τρέλας* (1961) και τη *Γέννηση της Κλινικής* (1963), που θεωρούνται αντιπροσωπευτικά της αρχαιολογικής περιόδου, αναπτύσσονται τέτοιας φύσεως ζητήματα. Στην *Ιστορία της Τρέλας*, εκτός από τις ερμηνείες που αποδόθηκαν στην παθολογική κατάσταση της πνευματικής δυσλειτουργίας στις διάφορες ιστορικές περιόδους (Μεσαίωνας, Αναγέννηση, Διαφωτισμός) του Δυτικού κόσμου, θεμελιώδους σημασίας υπήρξε το γεγονός της εμφάνισης και του διαχωρισμού του λόγου της τρέλας, της εξουσίας δηλαδή που μεσολάβησε για να επιτευχθεί ο διαχωρισμός, καθώς πριν τον Μεσαίωνα λογική και μη-λογική ήταν αδιαχώριστες. Εκτός αυτού, παρουσιάζονται αναλυτικά τα στοιχεία τα οποία συγκέντρωνε το υποκείμενο που κατατασσόταν ως «παράφρων», το οποίο σταδιακά και με τον διαχωρισμό περιθωριοποιήθηκε από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Η *Γέννηση της Κλινικής* εξετάζει σχολαστικά τους κύριους σταθμούς εξέλιξης της ιατρικής γνώσης, μέσα από τη χρήση του ιατρικού λόγου και τη σταδιακή μεταβολή της, η οποία συντελέστηκε εξαιτίας του εκσυγχρονισμού της κοινωνικής πραγματικότητας.

Επιπλέον, η ιατρική εμπειρία συστηματοποιήθηκε σε ξεχωριστό είδος, τον κλάδο της σύγχρονης ιατρικής γνώσης, ξεφεύγοντας από τις αρχικές έννοιες της κοινωνικής περίθαλψης των κλινικών, που στόχευαν στη μέριμνα και ενίσχυση των κοινωνικά ευπαθών ομάδων, βελτιώνοντας επίσης τις σχέσεις μεταξύ γιατρού και ασθενούς. Ο Φουκώ στοχεύει την έρευνα του στον τρόπο με τον οποίο προέκυψαν συγκεκριμένοι κλάδοι γνώσης (ιατρική, ψυχιατρική) και στην παρατήρηση της συμπεριφοράς του λόγου στο εσωτερικό αυτών των κλάδων, με τον λόγο να

αντανακλά ορισμένα πεδία σκέψης και να υπακούει στους κανόνες της εξουσίας. Έτσι ο λόγος της «τρέλας», με την απόρριψή του, καθίσταται αντικείμενο μελέτης και παρακολούθησης, η γνώση της ιατρικής ή, για παράδειγμα, η γλώσσα που χρησιμοποιεί η επιστήμη της βιολογίας εμφανίστηκαν και σχηματίστηκαν από συγκεκριμένους κανόνες που διέθετε κάθε δεδομένη περίοδος, οι οποίοι επέτρεψαν την παραγωγή συγκεκριμένων ενοτήτων λόγου, οδηγώντας σε ξεχωριστά πεδία γνώσης. Κατά μία έννοια στα παραπάνω έργα του ο Φουκώ, εκτός από τον τρόπο παραγωγής της γνώσης που πραγματοποιείται από κάποια συγκεκριμένη χρήση της γλώσσας, παρατηρεί ότι η κοινωνία ασκεί κάποιο είδος εξουσίας και καταναγκασμού, κάποιες αρχές αποκλεισμού επί της παραγωγής του λόγου, εφόσον κάποιοι τύποι λόγου επιτρέπονται και γίνονται αποδεκτοί, ενώ κάποιοι άλλοι αποκλείονται και θεωρούνται απαγορευμένοι.

Έχοντας ως αφετηρία τις αναλύσεις και τους προβληματισμούς με τους οποίους ασχολήθηκε ο Φουκώ κατά την αρχαιολογική περίοδο, το πρώτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας θα εκκινήσει από το ιστορικό υπόβαθρο της αρχαιολογικής περιόδου, όπου θα παρουσιαστούν λεπτομερώς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Στη συνέχεια, προκειμένου να εξακριβωθεί η οργάνωση του λόγου και του τομέα της σκέψης, θα αναφερθεί η επιχειρηματολογία που αναπτύσσει στο κυριότερο έργο του, την *Αρχαιολογία της Γνώσης* (1969). Παρατηρώντας και εξετάζοντας διεξοδικά αρχικά την ιστορική διαμόρφωση και εξέλιξη του σχηματισμού των λόγων και έπειτα την αντίστοιχη ένταξή τους στα διάφορα πεδία ανθρωπιστικών επιστημών, θα ερευνηθεί υπό ποιες συνθήκες η γνώση εγγράφεται και προσλαμβάνεται από το υποκείμενο και ποιο είναι το ποσοστό συμμετοχής του σε όλα αυτά τα στάδια.

Σε παράλληλη αναζήτηση θα τεθεί και θα ληφθεί σοβαρά υπόψη το θέμα της εξουσίας, ως σύστημα αποκλεισμού και απαγόρευσης που βρίσκει έδαφος στους θεσμούς και στους κανόνες της κοινωνικής δομής, θεωρούμενης ως επί το πλείστον υπεύθυνης για την κανονικοποίηση που επέρχεται στον σχηματισμό των λόγων και στη σκέψη των ανθρώπων. Παρατηρείται λοιπόν η τάση ότι, με βάση διαφορετικές ιστορικές περιόδους, συγκροτούνται ξεχωριστές υποκειμενικές οντότητες, που με τις εναλλαγές των περιόδων εξελίσσονται και διαμορφώνονται τηρώντας πάντα το πλαίσιο του σχηματιζόμενου λόγου της περιόδου στην οποία ανήκουν. Σε αυτές τις διαφορετικές χρονικές περιόδους εντοπίζονται διαφορετικοί

κανονισμοί, ξεχωριστοί σχηματισμοί και ενότητες που περικλείουν, στο εσωτερικό τους, λόγους οι οποίοι αποτυπώνουν τα διαφορετικά συστήματα γνώσης. Η σκέψη του υποκειμένου και η γλώσσα που χρησιμοποιεί για να αποτυπώσει αυτή την εξαναγκαστική σκέψη, εντάσσεται στους νόμους της γλώσσας, οι οποίοι πασχίζουν να ισχυροποιήσουν με τα δεδομένα που έχουν στη διάθεσή τους την αληθοφάνεια των λόγων (Foucault, 2012). Η δύναμη του υποκειμένου συρρικνώνεται, αφού τα σχήματα της σκέψης και της γλώσσας του υπόκεινται σε αυστηρούς περιορισμούς. Η αρχαιολογική του μέθοδος εφαρμόζεται κυρίως στις *Λέξεις και τα Πράγματα* (1966) και στην *Αρχαιολογία της γνώσης* (1969), όπου αφήνει για λίγο στην άκρη την εξουσία και επικεντρώνεται περισσότερο στη διαμόρφωση των ιστορικών τύπων του επιστημονικού λόγου και έπειτα στους κανόνες στους οποίους υπακούει η σκέψη και η παραγωγή του λόγου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας ο προσανατολισμός θα στραφεί στη γενεαλογική ανάλυση του Φουκώ και στην τοποθέτηση του υποκειμένου σε αυτή την περίοδο, κυρίως σε τι διαφοροποιείται από την αρχαιολογική και ποια νέα στοιχεία προσφέρει αυτή η διαφορετική μέθοδος ανάλυσης για την οικοδόμηση της υποκειμενικότητας και την πρόσληψη της γνώσης. Η γενεαλογική περίοδος τοποθετείται χρονολογικά από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80. Τα χαρακτηριστικά έργα της περιόδου αυτής είναι *Η Επιτήρηση και Τιμωρία* (1975), ο πρώτος τόμος της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* (1976) και πλήθος συνεντεύξεων που συγκεντρώθηκαν στα ελληνικά στις εκδόσεις *Η μικροφυσική της εξουσίας και Εξουσία, γνώση και ηθική*. Σε αυτό το σημείο ο Φουκώ απομακρύνεται από την αρχαιολογική του ανάλυση, όχι όμως γιατί διαπίστωσε ότι δεν ήταν χρήσιμη ή αποτελεσματική. Δεν την εγκαταλείπει οριστικά καθόσον, όπως θα παρουσιαστεί αναλυτικά στην πρώτη υποενότητα του δεύτερου κεφαλαίου, η γενεαλογική ανάλυση περιέχει πολλά στοιχεία της αρχαιολογικής. Ενώ η αρχαιολογική ανάλυση αποτελεί μια αμιγώς αρχαιολογική έρευνα με ψήγματα γενεαλογικής μεθόδου, η γενεαλογική ανάλυση εμπεριέχει στοιχεία ισόποσα και των δύο μεθόδων (Δοξιάδης, 2015). Στη δεύτερη υποενότητα αρχικά θα ληφθεί υπόψη το έργο του Νίτσε, στο μέτρο που ο Φουκώ επιχειρεί να προσθέσει δικά του στοιχεία, επιδιώκοντας να κατασκευάσει μια νέα ανάλυση, τη γενεαλογική, η οποία ενέχει κοινά στοιχεία με το έργο του γερμανού φιλοσόφου, από το οποίο και αντλείται ο όρος γενεαλογία. Για αυτόν η γενεαλογία προσπαθεί να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο παράγεται ιστορικά η γνώση καθώς και τον

συνδυασμό της άμεσης επίδρασης του μηχανισμού της εξουσίας. Στο επίκεντρο τοποθετούνται οι κοινωνικοί θεσμοί και οι εκάστοτε κρατικοί μηχανισμοί ως αναρίθμητοι φορείς «μικροεξουσίας», οι οποίοι, με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς που έχουν στη διάθεσή τους, κυριαρχούν και επιβάλλουν στο κοινωνικό σώμα προκαθορισμένους κανόνες συμπεριφοράς και πρότυπα βασισμένα σε συγκεκριμένους σχηματισμούς λόγους και τεχνικές αλήθειας ως προϊόντα των παραπάνω μηχανισμών.

Στη γενεαλογική ανάλυση η συγκρότηση της γνώσης και ο λόγος τοποθετούνται και αποδίδονται στα πολύμορφα δίκτυα εξουσίας και το υποκείμενο εξαρτάται άμεσα από τα δίκτυα αυτά, καθώς βρίσκονται διάσπαρτα σε αρκετά στάδια της ζωής του. Ο άνθρωπος υποτάσσεται και εμπλέκεται στις κατασταλτικές και κυρίως παραγωγικές δυνάμεις της εξουσίας, χωρίς τις περισσότερες φορές αυτές να γίνονται αντιληπτές από τον ίδιο. Οι πειθαρχικές δυνάμεις βρίσκονται στο εσωτερικό της κοινωνίας και θεωρούνται υπεύθυνες για τη συγκρότηση της υποκειμενικότητας. Η γενεαλογική μέθοδος του Φουκώ εμφανίζεται στο ιδιαίτερα σημαντικό βιβλίο του *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (1975), όπου τίθεται πλέον σε εφαρμογή με επίσημο τρόπο και δεν αποτελεί, όπως παλαιότερα, συμπληρωματική της αρχαιολογικής. Ο γάλλος φιλόσοφος συγκεντρώνει εδώ πλήθος ιστορικών μελετών γενικότερα για την έννοια του εγκλεισμού, την αρχική εφαρμογή της, την επίπτωση στο υποκείμενο και τις διαστάσεις που ήταν ικανή να λάβει. Εκτός από την έννοια του εγκλεισμού, περιγράφει τα χαρακτηριστικά της πειθαρχικής κοινωνίας και αναλύει την καινοτόμο τότε αντίληψή του σχετικά με την εξουσία, ότι αυτή δεν αποτελεί αποκλειστικά και μόνο ένα αυστηρό κεντρικό μηχανισμό επιβολής αλλά περισσότερο ένα πλέγμα σχέσεων, ένα ευέλικτο δίκτυο αποτελούμενο από πολλές αλληλοεξαρτώμενες και μικρότερης κλίμακας εξουσίες.

Αυτή η προβληματική θα αναλυθεί διεξοδικά στην τέταρτη και πέμπτη υποενότητα του δεύτερου κεφαλαίου της γενεαλογίας, στις οποίες θα παρουσιαστεί το πλέγμα των εξουσιών και η επίδρασή τους στο υποκείμενο. Επιπροσθέτως, θα καταγραφούν οι διαδικασίες που εδραιώνουν την παραγωγή της υποκειμενικότητας μέσω της συνεχούς συσώρευσης των δυνάμεων της εξουσίας στο ανθρώπινο σώμα. Παρόμοια χαρακτηριστικά της αρχαιολογικής ανάλυσης σχετικά με την απεικόνιση του υποκειμένου διατηρεί και η γενεαλογική, στην οποία το υποκείμενο δεν αντιμετωπίζεται από τον Φουκώ ως ο πρωταρχικός φορέας γνώσης και το μέσο

με το οποίο αποκαλύπτεται η αλήθεια. Παραμένει και στη γενεαλογική περίοδο υποταγμένο στην εξουσία και κατά κάποιο τρόπο αναζητεί από αυτή να του αναγνωρίσει και να του προσδιορίσει τη θέση του μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Επομένως, στη γενεαλογία, η κατασκευή του υποκειμένου οφείλεται σε τεχνικές καθυπόταξης που το ρυθμίζουν μέσω κανόνων και το αναγκάζουν να υιοθετήσει τα πρότυπα που επιβάλλονται από την εξουσία.

Στο τελευταίο κεφάλαιο η έρευνα για το υποκείμενο θα μετατοπιστεί στον χώρο της λογοτεχνίας και ειδικότερα στο συγκεκριμένο είδος λογοτεχνικής γραφής που ασκεί έλξη στον Φουκώ, η οποία καλείται «παραβατική» ή παρεκκλίνουσα λογοτεχνία και αναφέρεται στη λογοτεχνική γραφή του Bataille (Μπατάιγ), του Blanchot (Μπλανσό) και του Roussel (Ρουσσέλ). Συγκεκριμένα θα γίνει συνοπτική αναφορά στον τρόπο με τον οποίο η ιδιόρρυθμη γραφή του καθενός μεταχειρίζεται το υποκείμενο και τη γλώσσα. Τα μοτίβα που λαμβάνουν χώρα είναι η παραβίαση των ορίων, η εξαφάνιση και θανάτωση του υποκειμένου, καθώς και η κατεύθυνση της γλώσσας στα όρια της. Εκεί η γλώσσα εμφανίζει μια ιδιαίτερη ευκινησία και μια ευκολία να εκδηλωθεί και να παρουσιαστεί χωρίς να συναντά εμπόδια όπως η ενοχλητική επιβολή της εσωτερικότητας του σκέπτεσθαι, που την κρατά δέσμια σε συγκεκριμένους κανόνες και τρόπους εκφοράς. Σε αυτά τα διηγήματα η γλώσσα ακολουθεί τη δική της διαδρομή με κατεύθυνση τον θολό και δύσβατο χώρο τον οποίο ο Φουκώ περιγράφει ως «διάβαση στο έξω» (Foucault, 1998, σελ. 12). Αυτό το τελευταίο κεφάλαιο θα εκτιμήσει την εστίαση και αποτύπωση του φουκωικού στοχασμού στις περιπτώσεις των ανωτέρω συγγραφέων, και στο πώς επεξεργάζεται τους προβληματισμούς του ο γάλλος φιλόσοφος μέσα από τη λογοτεχνία σχετικά με το υποκείμενο, τη γλώσσα και τη γραφή.

Κεφάλαιο 1^ο

Η αποτίμηση της αρχαιολογικής μεθόδου: Η ταξινόμηση και ο ιστορικός σχηματισμός της γνώσης και των επιστημών

1.1 Οι απαρχές της αρχαιολογικής περιόδου

Το αρχαιολογικό έργο του Φουκώ αναφέρεται κυρίως σε μια μέθοδο ανάλυσης που προέκυψε από μια ιστορική μελέτη που εκπόνησε ο ίδιος. Με συνεχή εξερεύνηση και ανασκαφή προσπαθεί να εντοπίσει τους μετασχηματισμούς στους κανόνες και τα συστήματα λειτουργίας που καθορίζουν τον τρόπο παραγωγής και σχηματισμού του λόγου. Τα κυριότερα αρχαιολογικά έργα του Φουκώ είναι η *Ιστορία της Τρέλας* (1961), η *Γέννηση της Κλινικής* (1963) και ακολουθούν οι *Λέξεις και τα Πράγματα* (1966), τα πρώτα έργα στη συγγραφική πορεία του. Στα έργα αυτά το κοινό είναι η αρχαιολογική μέθοδος ανάλυσης και η αμυδρή εμφάνιση της επίδρασης της εξουσίας στη γνώση, με την έννοια ότι η εξουσία ασκεί επιρροή στην παραγωγή του λόγου, την κατευθύνει σε καθορισμένους σχηματισμούς και επιτρέπει την ανάδυση νέων τομέων γνώσης. Το πρώτο και το δεύτερο έργο αναφέρεται σε αυτήν ακριβώς την επίδραση της εξουσίας, ενώ το τρίτο αναλύει την ιστορική συγκρότηση της γνώσης μέσω της ιδιαίτερης καταγραφής της δομής του λόγου που αναπαράγουν και προωθούν οι επιστήμες.

Η επόμενη συγγραφική δραστηριότητα εντοπίζεται το 1969 με την έκδοση της *Αρχαιολογίας της Γνώσης*. Εκεί κινείται σε παρόμοιο πλαίσιο με τα προηγούμενα συγγράμματα, εστιάζοντας αυτή τη φορά περισσότερο στην παραγωγή του λόγου. Στην *Αρχαιολογία της Γνώσης* στοχεύει κυρίως στους κανόνες που επιδέχεται η παραγωγή του λόγου και στην αφομοίωση, παράλληλα με την ενσωμάτωσή τους, από το υποκείμενο κατά την εκφορά του. Έπειτα προβαίνει σε μια εκτίμηση της θέσης του υποκειμένου, παρατηρώντας τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται το γλωσσικό υλικό, επεξεργαζόμενος συγχρόνως τη συμπίεση της παραγωγής του λόγου με τον σχηματισμό της γνώσης και τη δημιουργία επιστημονικών κλάδων, με γνώμονα πάντα το ιστορικό πεδίο.

Ο Μισέλ Φουκώ γεννήθηκε και μεγάλωσε στο Πουατιέ της Γαλλίας το 1926 σε ένα περιβάλλον επιστημονικό – ο πατέρας του υπήρξε διακεκριμένος χειρουργός στην εποχή του και η μητέρα του ήταν κόρη επίσης γιατρού – οπότε φαίνεται εύλογη η επιθυμία στα πρώτα του έργα να ασχοληθεί με έναν χώρο που εκπροσωπούσε την ιατρική (Foucault, 2011γ)². Οι πρώιμες εκδηλώσεις τού ερευνητικού ενδιαφέροντός του αφορούν τον τομέα των διανοητικών ασθενειών και των ψυχικών διαταραχών. Μελετά την ιστορική διαμόρφωση των ασύλων και των ψυχιατρικών κλινικών, αποτυπώνοντας αυτές τις ενασχολήσεις του στο βιβλίο του *Η Ιστορία της Τρέλας* (1961). Έπειτα ενισχύει τη θεματολογία του γύρω από τον ιατρικό χώρο και ιδιαίτερα τον κλινικό λόγο, δηλαδή τη χρήση της ιατρικής γλώσσας μέσα από τις επιμέρους γνώσεις της επιστήμης αυτής και την εφαρμογή της στο ανθρώπινο σώμα. Το πρώτο βιβλίο του Φουκώ είναι η *Διανοητική ασθένεια και Προσωπικότητα* (Maladie mentale et Personnalité), το οποίο θα γράψει το 1954 έχοντας πάρει πτυχίο φιλοσοφίας και ψυχολογίας από ένα πανεπιστήμιο αυξημένου κύρους και αναγνωρισιμότητας, την *École normale supérieure* (Foucault, 2011γ)³.

Στο φημισμένο αυτό ίδρυμα ανώτερης εκπαίδευσης, θα γνωρίσει δύο καθοριστικές για το μέλλον του προσωπικότητες. Ο πρώτος είναι ο καθηγητής φιλοσοφίας Jean Hyppolite, που τότε δίδασκε τη φαινομενολογία του πνεύματος του Hegel και θεωρείται ότι τον μύησε στην φιλοσοφία. Ο ίδιος καθηγητής θα αναλάβει στο μέλλον την επίβλεψη της διδακτορικής του διατριβής με τίτλο *Η Ιστορία της Τρέλας*, η οποία θα συνοδευτεί από μια συμπληρωματική, όπως άρμοζε βάσει των τότε κανονισμών, τη μετάφραση στα γαλλικά της Ανθρωπολογίας του Καντ, συνοδευόμενη από εκτενή επεξηγηματικά σχόλια (Foucault, 2011γ)⁴. Η επόμενη πρωτεύουσα σημασία προσωπικότητα είναι ο Louis Althusser, που υπήρξε αιτία να γνωρισθεί ο Φουκώ με τον κομμουνισμό και να γίνει κατόπιν μέλος και οπαδός του κόμματος. Αυτοί οι δυο καθηγητές στην *École normale* αποτέλεσαν θεμελιώδεις βάσεις και αφετηριακό σταθμό για τη μετέπειτα πορεία της φουκωικής σκέψης.

Αξίζει επισήμανσης όλη αυτή η πρώιμη συναναστροφή και ενασχόλησή του με την ασθένεια, τη διάγνωση, τη θεραπεία και την αποκατάσταση των ψυχικά διαταραγμένων αλλά και όσων έπασχαν σωματικά, καθώς και η εργασία του στην

---

² Βλ. Foucault, M., *όπ. π.*, σελ. 9 (παραπομπή στην εισαγωγή της έκδοσης).

³ Βλ. *Όπ. π.*, σ. 11.

⁴ Βλ. *Όπ. π.*, σ. 13.

Ψυχιατρική κλινική Saint-Anne, αμέσως μετά την αποφοίτησή του από το πανεπιστήμιο. Φαίνεται ότι, κατά κάποιον τρόπο, του ήταν ένας χώρος οικείος και γνώριμος από το οικογενειακό του περιβάλλον.

1.2 Οι πρώιμες αρχαιολογικές μελέτες: *Η Γέννηση της κλινικής και Η Ιστορία της Τρέλας*

Σε αυτά τα πρώτα αρχαιολογικά κείμενα ο Φουκώ περιγράφει με αναλυτικό και παραστατικό τρόπο το πλούσιο ιστορικό υλικό που είχε συλλέξει από μελέτες δικές του, όταν βρέθηκε στο Πολιτιστικό Ινστιτούτο της Γαλλίας, στην Ουψάλα της Σουηδίας, η βιβλιοθήκη του οποίου ήταν πλούσια σε τέτοιου είδους θέματα (Foucault, 2011γ)⁵. Ο εκφραστικός πλούτος στα δύο αυτά έργα είναι ανεξάντλητος. Με ασύλληπτη ζωντάνια αλλά ταυτόχρονα με ύφος κομψότητας και σοβαρότητας, που σε μερικά σημεία, ιδιαίτερα στις περιγραφές των παθήσεων και στις θεραπείες, αγγίζει την επιστημονικότητα, περιγράφει πλήθος στοιχείων που αφορούν τα νοσοκομεία και τις ασθένειες στη *Γέννηση της κλινικής* και τις περιπτώσεις των ψυχικά διαταραγμένων και τα ιδρύματα εγκλεισμού στην *Ιστορία της τρέλας*. Στη *Γέννηση της Κλινικής* (1963), έχοντας συγκεντρώσει μεγάλο όγκο περιγραφών από το πλούσιο ιστορικό υλικό που είχε στη διάθεσή του, αναλύει τα νοσοκομεία, τις κλινικές και τη σταδιακή εξέλιξή τους σε επίπεδο χώρου, οργάνωσης και προσωπικού. Ακολουθούν οι επιμέρους περιπτώσεις των ασθενειών, οι συνθήκες περίθαλψής τους, η θεραπεία και η αποκατάστασή τους. Παρόμοιες περιγραφές βρίσκονται και στην *Ιστορία της τρέλας*, αφορώντας τις ψυχιατρικές κλινικές και τα ιδρύματα εγκλεισμού. Γενικά, αυτές οι δύο μελέτες πραγματεύονται ζητήματα σχετικά με την εξέλιξη της ιατρικής μέριμνας απέναντι στο άρρωστο σώμα και τη διαταραγμένη προσωπικότητα.

Όλες αυτές οι εξαιρετικά εκτενείς και διεξοδικές περιγραφές, παράλληλα με την περιοδολόγηση της εξέλιξης των χώρων, των τρόπων θεραπείας και της εξειδίκευσης των γνώσεων, αποσκοπούν στον βαθύτερο προβληματισμό του Φουκώ, που εμπίπτει στο ευρύτερο πλαίσιο της χρήσης της γλώσσας. Οι σύνθετες χαρτογραφήσεις και οι αναλυτικές απεικονίσεις των ασθενειών και των θεραπειών,

---

⁵ Βλ. Foucault, M., όπ. π., σ. 12.

συνδυάζονται αρμονικά και συμμετέχουν θετικά στον κυριότερο σκοπό για τον οποίο γράφτηκαν αυτά τα βιβλία, τη χρήση της γλώσσας και την προσφορά της στη γνώση μέσω του κανονιστικού λόγου που χρησιμοποιεί τόσο ο γιατρός όσο και μετέπειτα ο ψυχίατρος. Κοινό στοιχείο των δύο αρχαιολογικών μελετών είναι ο εξουσιαστικός παράγοντας, που επιβάλλεται και εφαρμόζεται με πολλές μορφές στη λειτουργία της γλώσσας, αποτελώντας αναπότρεπτο στοιχείο και προέκτασή της, με άμεση συνέπεια να κατευθύνει και να ορίζει τη γνώση.

Στην *Ιστορία της Τρέλας* ο Φουκώ προσπάθησε να εντοπίσει σε ποια χρονική περίοδο και υπό ποιες συνθήκες η τρέλα αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης, δημιουργώντας αυτοτελείς κλάδους επιστημών, όπως η ψυχιατρική και αργότερα η ψυχολογία. Το ουσιαστικό όμως περιεχόμενο του βιβλίου δεν είναι πώς μέσα από την ιστορική παρακολούθηση της τρέλας πρόέκυψαν αυτοτελείς κλάδοι επιστημών-γνώσης, αλλά ποια χρονική περίοδο και για ποιο λόγο η παράνοια διαχωρίστηκε από τη λογική και γιατί προηγουμένως ήταν ενοποιημένες, απλοποιώντας το ερώτημα πότε η γλώσσα που χρησιμοποιεί ένας νοητικά ασθενής διαχωρίζεται από τη χρήση του πνευματικά υγιούς. Το γεγονός ότι οι δύο χρήσεις της γλώσσας ανήκαν σε ενιαίο πλαίσιο υποδεικνύει έμμεσα ότι ο ένας τρόπος ομιλίας αντλούσε στοιχεία από τον άλλο και ότι η τρέλα οδηγούσε τη λογική σε καλύτερα αποτελέσματα, και αντίστροφα. Στην ιστορία διαμόρφωσης του Δυτικού λόγου, η ύπαρξη της τρέλας δεν πρέπει να θεωρείται αμελητέα και υποτιμητική. Το παραλήρημα αυτού που δεν υποτάχθηκε στους κανόνες της λογικής, περιέχει ευεργετικά και αναγκαία στοιχεία για τη σύσταση της ίδιας της λογικής. *«Οι κινήσεις του τρελού δεν έχουν καμμία σκοπιμότητα, οι παραληρηματικές αποφάσεις του δεν έχουν καμμία αναφορικότητα, η ζωή του είναι βαθύτατα άνεργη, μη λειτουργική. Η δυνατότητα να υπάρξει ιστορία βασίζεται στην απόφαση της απόρριψης... Κατά συνέπεια, η τρέλα περικυκλώνει την ιστορία από κάθε πλευρά: αυτή είναι η θέση της πριν από την ιστορία, αυτή και θα είναι ακόμα και μετά την ιστορία»* (Descombes, 1984, σελ. 141). Η γλώσσα οφείλει τη γέννησή της και συναρμολογείται στον σκοτεινό χώρο στον οποίο απλώνεται η λογική και η τρέλα μαζί, έλκει την προέλευσή της από την αλόγιστη χρήση της, από μια χρήση που δεν υπακούει σε κάποιους νόμους και κανόνες, οι οποίοι αργότερα θα θεσπιστούν από τη λογική.

Η απόδοση νοήματος και λογικής καταργούνται μέσα στον ανεξιχνίαστο και κενό τόπο της γλώσσας, είναι συμβάσεις και κανόνες χρήσης που εφαρμόζονται στις λέξεις και έπειτα στο προτασιακό περιεχόμενο για να περιορίσουν την ελευθερία και να επιβάλουν τους αυστηρούς κανονισμούς που εμπεριέχουν, υποδουλώνοντας εντέλει τον λόγο και επιβάλλοντάς του τη σιωπή και την ακινησία. Το μη νόημα όμως του τόπου αυτού αποτελεί την πηγή του νοήματος, απελευθερώνει το νόημα καθότι δεν καταφέρνει το νόημα να υπάρξει χωρίς το μη νόημα. Συνοπτικά, το νόημα κατάγεται από το μη νόημα. Το νόημα και το μη νόημα βρίσκονται σε ατελεύτητη συναλλαγή, σε επάλληλες και εναλλασσόμενες θέσεις, παραμένοντας αχώριστα στον αρχέγονο τόπο της καθαρής γνώσης. Την εποχή του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, στον παραλογισμό αποδίδονταν μυστικές δυνάμεις και ικανότητες. Ζωγράφοι όπως ο Hieronymus Bosch και ο Francisco Goya απέδωσαν με τα έργα τους αυτές τις «δυνάμεις του μεσονυκτίου» (Foucault, 2011δ, σελ. 585)⁶. Ο Φουκώ εξηγεί περιληπτικά στην παρακάτω πρόταση με τι ασχολήθηκε στην *Ιστορία της Τρέλας*: «*Ήμουν αναγκασμένος να μιλήσω για την τρέλα μόνο σε σχέση με την “άλλη μορφή” που επιτρέπει στους ανθρώπους να μην είναι τρελοί, και αυτή η άλλη μορφή δεν μπόρεσε να περιγραφεί, από τη μεριά της, παρά μόνο μέσα στην αρχέγονη ζωντάνια η οποία την υποχρεώνει σε μια ατέρμονη διαμάχη με την τρέλα*» (Foucault, 2011δ, σελ. 586)⁷. Αυτές οι αντιλήψεις ήταν ευρέως διαδεδομένες τον Μεσαίωνα και την περίοδο 15^{ου}-17^{ου} αιώνα, δηλαδή στην Αναγέννηση. Η διάκριση της λογικής από τη μη-λογική πραγματοποιήθηκε την εποχή του Διαφωτισμού, οπότε και ασκείται σύμφωνα με τον Φουκώ κάποιο είδος εξουσίας πάνω στον λόγο της τρέλας, όταν εστιάζεται το επιστημονικό ενδιαφέρον σε αυτήν, θεωρώντας την ξεχωριστή περίπτωση, ως μια ασθένεια που προσβάλλει τον άνθρωπο και χρήζει εξέτασης, ιατρικής παρακολούθησης και ίασης. «*Η αντίθεση προς τον λόγο είναι παραφροσύνη, επειδή αυτός όντας τύπος σκέψης που υποτάσσεται στην αρχή της ταυτότητας, κυριαρχεί επί της λογικής της αντίθεσης. Γι’ αυτό δεν αντιτίθενται ποτέ παρά μόνον λόγοι στο λόγο, αλήθειες στην αλήθεια... Έτσι το αρνητικό δεν ήταν παρά το αρνητικό του θετικού, το ίδιο πράγμα απ’ την ανάποδη, το όμοιο που αντιτίθεται στο όμοιο*» (Descombes, 1984, σελ. 205).

---

⁶ Foucault, M., *Ο αρχικός πρόλογος στην Ιστορία της Τρέλας*, στο περιοδικό *Νέα Εστία*, τεύχος 1843, Αθήνα: Εστία, 2011δ, σελ. 585.

⁷ Βλ. Όπ. π., σ. 586.

Η τρέλα λοιπόν δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως μια μανιώδης και αλλόκοτα ξέφρενη και ασυγκράτητη φιγούρα που χαρακτήριζε τα άτομα τα οποία ξέφευγαν από το καθιερωμένο και το σύνηθες και έκρυβαν μέσω αυτής της γκροτέσκας συμπεριφοράς τους πανάρχαια μυστικά: τώρα πρέπει να περιθωριοποιηθεί για το καλό της κοινωνίας. Το ιστορικό όμως του έλεγχου και της επόπτευσης γενικά αυτών των «μη κανονικών» ομάδων είχε ξεκινήσει χρονικά πολύ πιο πριν την επέμβαση του γιατρού και πολύ πιο πριν τους αποδοθεί αυτός ο χαρακτηρισμός (παράφρων). Τα άσυλα και τα λεπροκομεία αποτέλεσαν την πρώτη μορφή επίβλεψης. Στη συνέχεια ακολούθησε το ιατρικό βλέμμα και το πρώτο στάδιο του διαχωρισμού τρέλας και λογικής. Τα άσυλα αρχικά στέγαζαν τους λεπρούς και άτομα με άλλες ασθένειες, για να συγκεντρωθεί αυτός ο πληθυσμός ανθρώπων σε έναν χώρο αποκομμένο από την κοινωνία, ώστε να αποτραπεί η μόλυνση και να προστατευθούν οι υγιείς πολίτες. Με το πέρασμα των χρόνων, αυτές οι ασθένειες σταδιακά αδρανοποιήθηκαν και δεν αποτελούσαν κίνδυνο για τους υπόλοιπους ανθρώπους, τα άσυλα όμως και τα ιδρύματα παρέμειναν, αυτή τη φορά επιχειρώντας έναν νέο διαχωρισμό και αποκτώντας άλλη λειτουργία. Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα στους χώρους αυτούς καθώς και σε άλλα ιδρύματα που δημιουργήθηκαν υποδέχονταν με τα νέα δεδομένα ευπαθείς ομάδες, όσους δεν διέθεταν χρήματα ή δεν είχαν σπίτι, τους παραβάτες, γενικά όλους όσους αποτελούσαν απειλή για την πολιτεία. Πριν την περίοδο του Διαφωτισμού, ο τρελός αποτελούσε μια περίεργη και ιδιότροπη φιγούρα που περιφερόταν στους δρόμους – καθότι δεν αποτελούσε σοβαρό κίνδυνο – συγκεντρώνοντας τα βλέμματα ως κάτι το αφύσικο και το μυστηριώδες. Μετά την περίοδο του Διαφωτισμού ο τρελός είναι έγκλειστος. Η τρέλα, που τότε δεν είχε τόσο αρνητική σημασία καθότι περισσότερο παρέπεμπε σε μια ονειρική μορφή, σε μια αυταπάτη, αντικαταστάθηκε από την έννοια της παραφροσύνης, η οποία θεωρείται ασθένεια και μάλιστα σοβαρή.

Σε αυτό το κρίσιμο σημείο εμφανίζεται ο γιατρός, ο οποίος αναλαμβάνει να θεραπεύσει και να φροντίσει αυτή την ψυχική διαταραχή. Η επίβλεψη του ασθενούς είναι συνεχής από το βλέμμα του γιατρού, που αποσκοπεί στη θεραπεία. Η εξέλιξη της ιατρικής φέρνει στο προσκήνιο νέους κλάδους επιστημών, όπως η ψυχιατρική και η ψυχολογία. Η αρχαιολογική μέθοδος που εφαρμόζεται σε αυτό το βιβλίο, αποσκοπεί να δείξει ότι η εξουσία που επιβάλλεται στην παραγωγή του λόγου, σε κάθε ιστορική περίοδο παράγει και μετασηματίζει τη γνώση πίσω από

την οποία βρίσκονται οι κανόνες. Η εξουσία έκρινε ότι ο λόγος του τρελού από ένα χρονικό σημείο και μετά παραμελήθηκε, έχασε την ισχύ του και θεωρήθηκε λανθασμένος και απαγορευτικός. Διαδοχικά προέκυψε ο λόγος του γιατρού και η νέα ανάδυση της γνώσης με τους κλάδους της ψυχιατρικής και, αρκετά μεταγενέστερα, της ψυχολογίας.

Ο λόγος του γιατρού και η σχέση με την ασθένεια και τη θεραπεία αναλύεται στη *Γέννηση της κλινικής* (1963). Στο έργο αυτό, ο Φουκώ θα εξετάσει ξανά με βάση την αρχαιολογική μέθοδο τη σχέση γιατρού-ασθενούς, την εξέλιξη και την πρόοδο της ιατρικής επιστήμης, με επακόλουθο την απήχισή της στη σύγχρονη ιατρική. Οι μεταβολές τις οποίες υπέστη ο ιατρικός λόγος, ώστε να απορροφήσει τόσο μεγάλη εξέλιξη και να φτάσει στη μορφή που έχει σήμερα, δεν αφορά τις επιστημονικές καινοτομίες και τα επιτεύγματα που προέκυψαν από επιστημονική μελέτη, αλλά τις άτυπες παρασκηνακές μεταβολές του λόγου, όπως αποτυπώθηκαν στη σχέση κυρίως του γιατρού με τον ασθενή. Όλη η αναγνώριση και η αξία του γιατρού βρίσκεται στο βλέμμα και στον λόγο του. Ο ιατρικός λόγος τον 18^ο αιώνα περιορίζεται και τοποθετείται σε ένα κλειστό σύστημα, που αποτελείται από βασικές ταξινομητικές γνώσεις, δηλαδή έχει μάθει να ταξινομεί τις ασθένειες με βάση τα είδη και τα συμπτώματα που εκείνες παρουσιάζουν. Αυτός ο κλασικός τρόπος γνώσης έχει σαν αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει τον ασθενή στοχεύοντας αποκλειστικά στο σώμα του, εκεί για την ακρίβεια όπου εντοπίζεται η ασθένεια. Με άλλα λόγια, η πάθηση εκδηλώνεται στο σώμα και όχι στον ασθενή, μπορεί το σώμα να είναι του ασθενούς, αλλά αυτό που νοσεί άμεσα είναι το σώμα και όχι ο ίδιος ο ασθενής.

Η εξέταση αυτή την περίοδο είναι μια συνοπτική διαδικασία ρουτίνας, που τοποθετείται αποκλειστικά στο σώμα, ο γιατρός είναι απόμακρος και ψυχρός, αδιαφορεί για τον ασθενή και τις όποιες συνέπειες συσχέτισης του σωματικού προβλήματος στον ψυχισμό του. Ένα καινοτόμο για την εποχή εκείνη μοντέλο, που έκανε την εμφάνισή του στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και συνέβαλε στην πρόοδο της ιατρικής επιστήμης, είναι η παρουσία των πρώτων κλινικών, ως δευτερεύον συμπληρωματικό στοιχείο του νοσοκομείου, αλλά με αρχικά διαφορετικό χαρακτήρα. Οι κλινικές στα πρώτα στάδια της δημιουργίας τους υστερούσαν σε επάρκεια χώρου και προσωπικού, και δεν είχαν καθαρά τον χαρακτήρα της μέριμνας και της αποκατάστασης της υγείας. Αυτό που έκαναν ήταν η παροχή μιας

υποτυπώδους φροντίδας και περιποίησης, παρουσιάζοντας κοινά στοιχεία με τα ιδρύματα, οπότε οι αρμοδιότητες που είχαν ήταν η υποδοχή αρρώστων, φτωχών και κοινωνικά αποκλεισμένων, στους οποίους πρόσφεραν τυπική περίθαλψη και τους κρατούσαν σε νοσηλεία μέχρι το τέλος της ζωής τους. Επιπροσθέτως, οι κλινικές αυτές παρουσίαζαν σημαντικές ελλείψεις, δεν είχαν την απαιτούμενη εξειδίκευση ούτε τη γνώση για να επιτύχουν σωστή διάγνωση και θεραπεία των ασθενών.

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και μετά η κατάσταση εξελίσσεται θετικά και η υπεροχή αυτή οφείλεται στο ενδιαφέρον των γιατρών για πειραματισμό, με σκοπό να αναδειχτεί και να βελτιωθεί περαιτέρω ο κλάδος τους. Η ανοδική πορεία οφείλεται σε μια ιδιαίτερη καινοτομία, που σύμφωνα με τον Φουκό υπήρξε πρωταρχικής σημασίας για την εξέλιξη και αναδιαμόρφωση της ιατρικής επιστήμης. Οι γιατροί αγνόησαν θρησκευτικές ή κοινωνικές προλήψεις και δοξασίες, και προχώρησαν στην εξέταση των πρώτων νεκρών σωμάτων. Τα πρώτα πτώματα που εξετάστηκαν, προσέφεραν πλούσιο υλικό και αξιοποιήθηκαν θετικά για τη βελτίωση της επιστήμης. Μέσω αυτών αναζήτησαν τα τυχόν αιτία θανάτου, περιεργάστηκαν την ανατομία τους, οπότε απέκτησαν πολύ περισσότερες δεξιότητες και γνώσεις για τις ασθένειες απ' ό,τι στο παρελθόν.

Με το πέρασμα των χρόνων το επάγγελμα του γιατρού σημείωσε πρόοδο και στόχευσε σε μεγαλύτερο βαθμό στην ίαση. Στο επίκεντρο τοποθετήθηκε ο άνθρωπος, η αντίληψη του γιατρού εκσυγχρονίστηκε, η ασθένεια αφορούσε πλέον άμεσα τον άνθρωπο και όχι το σώμα του. Ο γιατρός δείχνει πια μεγαλύτερη αφοσίωση στον ασθενή του και προσπαθεί με μεγαλύτερη διάθεση να κατανοήσει το πρόβλημα του, οι γνώσεις πληθαίνουν και η εξειδίκευση αυξάνεται, οπότε η θεραπεία τού ασθενούς είναι σίγουρη, όπως βέβαιο είναι και το ενεργό ενδιαφέρον και η φροντίδα του γιατρού προς το πρόσωπο των ανθρώπων που υπέφεραν. Η ασθένεια συνδέεται με την ατομικότητα. Ο γιατρός προσπαθεί με κάθε μέσο να οδηγήσει τον πάσχοντα στην ίαση, παρεμβαίνει άμεσα για να διακόψει τον πόνο και το έντονα αρνητικό συναίσθημα και, ακόμα περισσότερο, καταβάλλει προσπάθεια να τον διατηρήσει ζωντανό. Ο θάνατος αποκτά μια νέα οπτική στη σύγχρονη ιατρική. Εγκαταλείπονται οι παλιές αντιλήψεις για τον θάνατο ως τερματικό σταθμό αρχικά για τη ζωή και έπειτα για την ασθένεια, με τον γιατρό να περιέρχεται σε θέση από την οποία πια δεν μπορεί να επέμβει κατά κανένα τρόπο.

Στην πορεία αυτό άλλαξε, ο θάνατος ενός ασθενούς εξετάστηκε θετικά, με την έννοια ότι δεν σταματούσαν τα πάντα εκεί. Μετά τον θάνατο επιχειρήθηκε να εξακριβωθεί η αιτία, να διαγνωσθεί ποια όργανα επλήγησαν και γιατί επήλθε το τέλος. Ο γιατρός δέχεται κάποιου είδους πίεση από το καπιταλιστικό σύστημα να μην αφήνει τους ασθενείς του να φεύγουν από την ζωή, αντιθέτως θα πρέπει να κοπιάζει με τον μέγιστο δυνατό τρόπο να το αποτρέψει, οπότε αντίστοιχα ο λόγος του πρέπει να συμμορφωθεί με αυτή τη νέα επιταγή της εξουσίας περί αποτροπής του θανάτου. Με τα νέα δεδομένα η ιατρική γνώση, εκτός από την ασθένεια, συσχετίζεται με τον νέο παράγοντα του θανάτου και ο ιατρικός λόγος αναθεωρείται. Πρέπει τώρα να συμμορφωθεί με αυτό το γεγονός, συνεπώς προσθέτει νέα στοιχεία στο εσωτερικό του, που δημιουργούν νέα πεδία γνώσης για τον κλάδο της ιατρικής.

Η αρχαιολογική μέθοδος που είναι κοινή στην *Ιστορία της Τρέλας* και στην *Γέννηση της Κλινικής*, έχοντας ως αρχή το ιστορικό πλαίσιο, προσπαθεί να ανιχνεύσει την εκδήλωση των κανόνων και την κατάταξη σχηματισμών του λόγου σε ξεχωριστά συγκροτήματα. Ταυτόχρονα εντοπίζει και τις χρονικές στιγμές κατά τις οποίες συμβαίνουν αλλαγές στους κανόνες συγκρότησης, οι οποίες τροποποιούν το νόημα και την προσφερόμενη γνώση. Ο Φουκώ στην αρχαιολογική του μέθοδο δεν ασχολείται με την ιστορική καταγωγή των λόγων, δεν επερωτά την αρχική μορφή από την οποία προήλθαν. Ασχολείται με τις ιστορικές απαιτήσεις που κάθε φορά ενεργοποιούν ένα διαφορετικό σύνολο κανόνων, οδηγώντας στην κανονικοποίηση των λόγων και της γνώσης. Η αλήθεια συνδέεται πάντα με τους κανόνες που έχουν αφομοιωθεί από τους σχηματισμούς των λόγων οι οποίοι κατασκευάζουν και προωθούν τη γνώση. «*Επαναλαμβάνω ότι με τη αλήθεια δεν εννοώ “το σύνολο των αληθειών που ανακαλύπτονται και γίνονται αποδεκτές”, αλλά “το σύνολο των κανόνων σύμφωνα με τους οποίους χωρίζεται το αληθές από το ψευδές και αποδίδονται ειδικά αποτελέσματα εξουσίας στο αληθές”*» (Foucault, 1987, σελ. 35-36). Η αλήθεια αναφέρεται πάντα στις σύνθετες δομές καταναγκασμού και καταπίεσης που δέχεται ο λόγος, μέσα από ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, για να είναι αποδεκτός και συμβατός με το πνεύμα κάθε εποχής. Η θέση του υποκειμένου σε αυτό το σύμπλεγμα δυσδιάκριτων διαδρομών, ως απόρροια της πολύπλοκης σχέσης της γνώσης με την εξουσία, είναι μηδαμινή και αμελητέα.

1.3 Η αποκέντρωση του υποκειμένου και η χρήση της γλώσσας στην αρχαιολογική ανάλυση

Ο ομιλητής ο ίδιος δεν θεωρείται φορέας αυτών που εκφωνεί, ο μηχανισμός της γλώσσας επιβάλλεται με τους κανόνες που διαθέτει, και αποδίδει στην ομιλία νόημα και λογική συνέπεια. Καθώς το υποκείμενο είναι αποκεντρωμένο, ο Φουκώ υποστηρίζει ότι οι κανόνες ευθύνονται για την κατασκευή του λόγου και το πώς προκύπτει ο λόγος ως πρακτική, απαλλασσόμενος από την προϋπόθεση ότι συγκροτείται από το υποκείμενο. Στην αρχαιολογική περίοδο παραθέτει αναλυτικά την ιστορική συγκρότηση των σχηματισμών του λόγου κάτω από συγκεκριμένους κανόνες και μέσω αυτού εξετάζει ταυτόχρονα τη διακλάδωση της γνώσης και την επιγένεση των επιστημονικών κλάδων. Έτσι, στην αρχαιολογική ανάλυση το υποκείμενο αναγκαστικά περιορίζεται σε σαφή και ακριβή πλαίσια, εντός των οποίων μπορεί μόνο να σκεφτεί συγκεκριμένα πράγματα που ορίζει και θεωρεί αποδεκτά η κάθε ιστορική περίοδος. Αρχικά λοιπόν, μέσα από τον δισταγμό του Φουκώ να χρησιμοποιήσει στην αρχαιολογική του έρευνα το υποκείμενο, θα παρουσιαστούν τα μέσα με τα οποία διαμορφώνεται η γνώση και ο επικουρικός ρόλος που έχει η απομάκρυνση του υποκειμένου σε αυτό το εγχείρημα. Η σημασία και το νόημα που δίνεται σε κάθε λέξη και σε κάθε σχηματισμό φράσης, ενεργοποιεί ταυτόχρονα ένα σύνολο κανόνων, που επανακαθορίζουν και μεριμνούν για την εγκυρότητα και την αληθοφάνεια της κυκλοφορίας των φράσεων αυτών σε κάθε ιστορικό πλαίσιο. Ο σχηματισμός λόγου βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από τα αντικείμενα στα οποία αναφέρεται ο λόγος και τα οποία είναι δυνατόν να εμφανιστούν σε αυτόν, ο κάθε σχηματισμός λόγου επιτρέπει και έναν σχηματισμό αντικειμένων για τα οποία (αντικείμενα) μπορεί να γίνει λόγος. Οι παραγόμενοι ανά ιστορική περίοδο λόγοι σχηματίζουν τα αντικείμενα λόγου, που υπακούουν σε συγκεκριμένους κανόνες και τρόπους εκφοράς. Η γνώση για οποιοδήποτε ζήτημα δεν παραμένει η ίδια εφόσον, όταν διαφοροποιείται ο λόγος που χρησιμοποιείται για να το περιγράψει, διαφοροποιείται και η γνώση για το όποιο αντικείμενο. Η αρχαιολογία διαχειρίζεται το ζήτημα πώς καθίσταται δυνατή μια γνώση ιστορικά και πώς διαμορφώνεται ο λόγος που περιγράφει αυτή τη γνώση σε κάθε περίοδο. *«Η γνώση έχει ως χαρακτηριστικό τη σποραδικότητα: είναι τρύπια, διάσπαρτη, δεν βλέπει ποτέ όλα όσα θα μπορούσε να δει... Αυτό που μπορεί να νοηθεί, να ιδωθεί και*

να λεχθεί σε μια δεδομένη εποχή, σε ένα δεδομένο τομέα, είναι σποραδικό, είναι μια άμορφη νησίδα μέσα σε ένα άπειρο κενό» (Veyne, 2011, σελ. 110).

Ο Φουκώ προσπάθησε να μελετήσει ποιοι είναι αυτοί οι κανόνες, δηλαδή οι μηχανισμοί που ενεργοποιούνται ιστορικά και παράλληλα εξειδικεύουν και συγκροτούν διάφορες ομάδες λόγου προς ένα συγκεκριμένο αντικείμενο λόγου. Σύμφωνα με αυτούς τους κανόνες, δημιουργήθηκαν οι επιστημονικοί κλάδοι και οι περαιτέρω εξειδικεύσεις πάνω σε αυτούς. Για τη συλλογιστική αυτή καταλήγει λέγοντας: «Μια γνώση είναι εκείνο για το οποίο μπορούμε να μιλήσουμε σε μια πρακτική λόγου, πρακτική που με τον τρόπο αυτό εξειδικεύεται: δηλαδή μια επικράτεια που συγκροτείται από διάφορα αντικείμενα τα οποία θα αποκτήσουν ή δεν θα αποκτήσουν μια επιστημονική καταστατική θέση» (Foucault, 2017, σελ. 276). Η γνώση τοποθετείται και παράγεται στο εσωτερικό μιας πρακτικής λόγου, όπου ορίζει στη γνώση το επιτρεπτό πεδίο κινήσεων ώστε να αποκτήσει την κατάλληλη μορφολογία που θα επαληθεύει και θα ακολουθεί τις μεταβολές των εκάστοτε κανονισμών. Για να επεξεργαστεί αυτή την πολύμορφη αρτηρία που διαγράφει η γνώση ώστε να σχηματιστεί, οικοδόμησε και χρησιμοποίησε ένα οπλοστάσιο εννοιολογικών εργαλείων, στο οποίο στήριξε τον συλλογισμό του. Εντέλει κρίθηκε απαραίτητο ένα πέρασμα, για να γίνει πιο κατανοητή η ανάλυση που έκανε στην *Αρχαιολογία της γνώσης*. Οι όροι που χρησιμοποιεί διάσπαρτα σε όλη την έκταση του βιβλίου, οι οποίοι χειρίζονται με επάρκεια τον καταμερισμό των πολύπλοκων νοημάτων του έργου είναι οι εξής: εκφώνημα και εκφωνηματική λειτουργία, αρχείο, απόφαση, θετικότητα και σχηματισμοί λόγου. Χωρίς τις ευρηματικές αυτές έννοιες, δεν θα μπορούσε να αναπτύξει τον στοχασμό του και δεν θα ήταν εφικτό να εκπροσωπήσει τη θεωρία του.

Το εκφώνημα αναφέρεται στη χρήση της γλώσσας, στη γλωσσική έκφραση. Για να δημιουργηθεί, δεν χρειάζεται να υπάρχει κάποια πρόταση στο εσωτερικό της οποίας θα βρίσκεται. Εντάσσεται στη διατύπωση μιας φράσης ή μιας πρότασης, σε οτιδήποτε μπορεί να λεχθεί, να καταγραφεί και να εκφραστεί. Η προέλευση του εκφωνήματος, για τον Φουκώ, δεν πρέπει να αναζητηθεί εντός της υποκειμενικής ενότητας αλλά στη διασπορά του υποκειμένου, και αυτό γιατί, όταν διατυπώνει έναν λόγο, όταν προβαίνει σε μια εκφωνηματική λειτουργία, εκπροσωπεί άλλες λειτουργίες και θέσεις και όχι απαραίτητα τον ίδιο του τον εαυτό (Foucault, 2017). Κατά τη διαδικασία της ομιλίας, δηλαδή της παραγωγής εκφωνημάτων, το

υποκείμενο δεν αντιπροσωπεύει εκείνη την ώρα τη νοητή ή αισθητή του ύπαρξη. «Συνολικά, δεν συναρτούμε τους διάφορους τρόπους της εκφώνησης με την ενότητα ενός υποκειμένου – είτε πρόκειται για το υποκείμενο ως καθαρή ιδρυτική βαθμίδα ορθολογικότητας είτε για το υποκείμενο ιδωμένο ως εμπειρική λειτουργία σύνθεσης» (Foucault, 2017, σελ. 87). Αντίθετα, το υποκείμενο του εκφωνήματος πρέπει να υποτεθεί ως η άτακτη συγκέντρωση διαφόρων υποκειμενικών συγκροτήσεων, τις οποίες οικειοποιείται και μέσω αυτών αυτοκαθορίζεται. Αυτό που κρύβεται πίσω από την εκφώνηση είναι η πρακτική λόγου, μέσα από την οποία κάθε φορά ρυθμίζεται η ομιλία και παράγονται τα εκφωνήματα.

Πίσω από κάθε ομιλία, όπως για παράδειγμα του γιατρού, του οικονομολόγου, του ψυχολόγου, υπάρχει μια ολόκληρη σειρά από υποχρεωτικούς κανόνες και αρχές που προσδιορίζουν με ακρίβεια τι θα ειπωθεί και με ποιο τρόπο. Ένας από αυτούς τους παράγοντες είναι η καταστατική θέση του κάθε υποκειμένου απ' όπου εκφωνείται ο λόγος, η οποία καθορίζει έναν ορισμένο τρόπο ομιλίας: για παράδειγμα, οι γιατροί, οι ψυχολόγοι και οι δικηγόροι, η θέση των οποίων ενεργοποιεί συγκεκριμένους τρόπους εκφοράς, που εξαρτώνται από τη γνώση, τις αρμοδιότητες του καθενός και γενικότερα από το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα (Foucault, 2017). Άλλος συντελεστής είναι ο χώρος απ' όπου εκφωνείται κάτι, γιατί δίνει μεγαλύτερη εγκυρότητα και κύρος στον λόγο: τα νοσοκομεία, τα ιατρεία, τα δικαστήρια αποτελούν σοβαρά τεκμήρια για την ισχυροποίηση της αυθεντίας και της νομιμότητας αυτών που μιλούν και, συγκεκριμένα, μέσα από τον χώρο στον οποίο μιλούν (Foucault, 2017). Έτσι προκύπτει ότι, σε κάθε περίπτωση, η εκφορά εισέρχεται σε κανονισμούς και ρυθμίσεις που έχουν ως αποτέλεσμα να κανονικοποιούν τους λόγους, δηλαδή να τους περιορίζουν σε ειδικούς τύπους και τρόπους εκφοράς. Αφήνοντας στην άκρη για λίγο τις καταστατικές θέσεις των υποκειμένων, που απαιτούν σαφείς τρόπους εκφοράς, σπουδαίος παράγοντας στις καθημερινές περιπτώσεις επικοινωνίας είναι η κοινωνική περίσταση, δηλαδή με ποιο τρόπο ένα σύνολο από γεγονότα και από τυχαίες συμπτώσεις τείνουν να συγκεντρώνονται σε μια στιγμή, η οποία επιβάλλει καθορισμένη χρήση του λόγου. Μια δεύτερη παράμετρος αφορά την κοινωνική θέση που έχει οριστεί στο κάθε υποκείμενο και καθιστά αναγκαία συγκεκριμένα πρότυπα ομιλίας: ο λόγος της μητέρας, του πατέρα, των παιδιών, των ηλικιά μεγαλύτερων – καθένας εκφράζεται διαφορετικά ανάλογα με την κοινωνική θέση, την ηλικία, την περίσταση και τα βιώματα που έχει συλλέξει.

Επομένως τα εκφωνήματα δεν αποκτούν νόημα ούτε οδηγούν σε κάποια λογική συνέπεια, όταν το υποκείμενο τα εντάσσει στην ομιλία του, αντιθέτως εκδηλώνουν τη σημασία και την αξία του περιεχομένου τους από τη θέση που καταλαμβάνει το υποκείμενο μέσω της χρήσης τους, αυτές οι θέσεις όμως είναι προτερόχρονες της ομιλίας. Η θέση στην οποία τοποθετείται το υποκείμενο κατά την παραγωγή του λόγου, θα ενεργοποιήσει και το κατάλληλο εκφωνηματικό συγκρότημα, το οποίο απαρτίζει μια σύνθεση ήδη σχηματισμένη μέσα σε μια πρακτική: είναι «ένα πεδίο κανονικότητας για διάφορες υποκειμενικές θέσεις» (Foucault, 2017, σελ. 88). Τα εκφωνήματα από μόνα τους δεν αποτελούν ευδιάκριτα και ακριβή σημεία, δεν έχουν κάποια κοινώς αποδεκτή και γνωστή για τα υποκείμενα ταυτότητα καθώς και καθορισμένους τρόπους χρήσης, αποτελούν στην ουσία μια κενή θέση, η οποία περιμένει να αξιοποιηθεί από το οποιοδήποτε άτομο μέσα από την πρακτική λόγου. Το εκφωνηματικό υποκείμενο δεν παρουσιάζει καμία συνοχή και σταθερότητα όταν εκφωνεί κάτι, δεν υπάρχει καμία πιθανότητα ότι με την εκφώνηση διαφόρων φράσεων ή λέξεων θα προκύψει ένα νόημα και μια πρόταση θα καταλήξει σε ένα λογικό αποτέλεσμα. Το νόημα και η λογική της προτασιακής δομής που αποτελείται από πολλά εκφωνήματα, θα αποδοθεί μέσω του συνδυασμού με άλλα εκφωνήματα, από ένα πεδίο σχέσης και συσχέτισης που δημιουργούν τα εκφωνήματα στην κάθε περίπτωση χρήσης τους. Αυτή η λειτουργία χαρακτηρίζει την πρακτική λόγου. Στο εσωτερικό μιας πρακτικής δημιουργείται ένα δίκτυο συνεκτικότητας που ενώνει αρμονικά τα εκφωνήματα, δημιουργώντας ένα συντονισμένο και ταιριαστό οικοδόμημα εκφωνημάτων και αποδίδοντας στην κυκλοφορία τους λογική και συνέπεια. Η τοποθέτηση του υποκειμένου μέσα στο οικοδόμημα των εκφωνημάτων θα εξαρτηθεί από τη σχέση του εκφωνούντος υποκειμένου με τη φράση που εκφωνεί. Όταν το υποκείμενο προβεί στη διαδικασία να εκφωνήσει, εισέρχεται αυτομάτως στον χώρο της γλώσσας, έναν χώρο συμβάσεων και αμοιβαίων υποχωρήσεων εκ μέρους κάθε υποκειμένου, το οποίο οφείλει να τηρήσει αυτά τα προαπαιτούμενα εάν θέλει τα λεγόμενά του να ενταχθούν σε μια πρακτική λόγου και να οδηγήσουν σε ένα νόημα.

Το εκφωνηματικό υποκείμενο παίρνει τη θέση του από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα σε μια επικράτεια από συσχετιζόμενα εκφωνήματα τα οποία βρίσκονται σε μια πρακτική λόγου. Η φράση που θα διατυπώσει, θα καθορίσει και το ποσοστό συμμετοχής του σε αυτή. Ο Φουκώ αναφέρει δύο περιπτώσεις

φράσεων για να δείξει ότι το εκφωνηματικό υποκείμενο δεν μπορεί πάντα να συμπίπτει με αυτά που λέει και δεν δύναται σε κάθε περίπτωση να αποδείξει την ισχύ και την αληθοφάνεια των λεγόμενων του. «*Φράσεις όπως “Ονομάζω ευθεία κάθε σύνολο που...”, ή όπως “Έστω ένα πεπερασμένο σύνολο οποιωνδήποτε στοιχείων”, διαφέρουν μεταξύ τους ως προς την αξιοποίηση των χαρακτηριστικών της κάθε εκφώνησης, καθώς επίσης και στην κατανομή του υποκειμένου σε αυτές φράσεις*» (Foucault, 2017, σελ. 146). Στην πρώτη περίπτωση, όταν το υποκείμενο αναφέρει «ονομάζω» αποδεικνύει ότι συμμετέχει ενεργά σε αυτό που λέει και υπάρχει εξομίωση του υποκειμένου που ομιλεί με αυτά που λέει. Δηλαδή κατά τη διάρκεια του χρόνου της εκφοράς συγκροτείται η επικράτεια την οποία δανείζεται το υποκείμενο προσωρινά από το κανονιστικό γλωσσικό πεδίο και την ενσωματώνει ως προέκταση του εαυτού του, αποκτώντας αρχικά συνάφεια και εντέλει ταύτιση. Στην δεύτερη περίπτωση, αυτή η φράση έχει ήδη συγκροτηθεί, ο χώρος στον οποίο προτίθεται να τοποθετηθεί έχει ήδη καθορισμένες συντεταγμένες και είναι προτερόχρονος της ομιλίας. Εδώ το υποκείμενο παρουσιάζει αδυναμία να πιστοποιήσει την εγκυρότητα και την αλήθεια όσων λέει. Αυτό συμβαίνει γιατί το έδαφος των εκφωνημάτων έχει ήδη σχηματιστεί, έχει λάβει χώρα πριν την εκφώνηση, πριν το υποκείμενο πάρει θέση. Η διαφορά των θέσεων του υποκειμένου στις δύο φράσεις είναι ότι, στην πρώτη εκφερόμενη φράση, η θέση ανήκει στο υποκείμενο που την οικειοποιείται άμεσα, χωρίς εξωτερική παρέμβαση, υπάρχει μόνο το υποκείμενο και η φράση προς αξιοποίηση. Στη δεύτερη φράση, η θέση δεν ανήκει στο υποκείμενο αλλά στην ίδια την εκφορά και προηγείται της εκφώνησης, οπότε το υποκείμενο δεν μπορεί να ταυτιστεί με όσα λέει, γιατί αυτό που εκφωνείται έχει ήδη σχηματιστεί και ανήκει στον δημιουργό του.

Στο σημείο αυτό εισάγεται μια παρόμοια διαφοροποίηση με την παραπάνω, όπου διαχωρίζεται το εκφωνηματικό υποκείμενο από τον δημιουργό της διατύπωσης (Foucault, 2017). Ο δημιουργός μιας διατύπωσης, λόγου χάρη της επιστημονικής, έχει ορίσει μια σαφή θέση στο πεδίο των εκφωνημάτων και μπορεί να αποδείξει και να εντοπίσει ότι η θέση αυτή του ανήκει. Το υποκείμενο του εκφωνήματος δεν συμπίπτει με τον δημιουργό της διατύπωσης, και αυτό συμβαίνει γιατί το υποκείμενο που εκφωνεί έχει την ευχέρεια να επιλέξει την θέση απ' όπου θα μιλήσει, η οποία μπορεί να επιλεγεί από διάφορα άτομα. Ο δημιουργός μιας διατύπωσης εντοπίζεται σε συγκεκριμένη θέση μέσα στο συγκρότημα εκφωνημάτων, η οποία κάθε φορά δεν αλλάζει, γιατί φέρει την πιστοποίηση της

διατύπωσης και όχι απλώς της εκφοράς. Και στις δύο περιπτώσεις το υποκείμενο δεν έχει ουσιαστική ισχύ και επίδραση στην παραγωγή λόγου, γιατί οι φράσεις του εισχωρούν στον χώρο της γλώσσας, εκεί όπου αναγκαστικά θα συμμορφωθούν με τις ισχύουσες κανονιστικές αρχές οι οποίες αποσκοπούν στην αποκατάσταση της τάξης. Το συμπέρασμα είναι ότι, είτε θα υπακούσει στις συμβάσεις και στους όρους χρήσης της, είτε ο δημιουργός θα ακολουθήσει τις υποδείξεις που καθορίζει η πρακτική λόγου, για να προσαρμόσει την εκφώνησή του με σκοπό να ενταχθεί σε αυτή την πρακτική. Επιπροσθέτως, σε παρόμοιο προβληματισμό με τον ανωτέρω, ο Φουκώ θέλησε να επισημάνει τη θέση και τη σχέση που αναπτύσσει ένα εκφώνημα σε μια πρόταση και την εμπλοκή του υποκειμένου σε αυτή τη σχέση, εισάγοντας την έννοια αναφερόμενο, το οποίο πρέπει να διαθέτει η πρόταση για να διέπεται από νόημα.

Ο βαθύτερος προβληματισμός του, όμως, είναι η συνεισφορά του εκφωνήματος στο αναφερόμενο της πρότασης και η τελική έκβαση που θα έχει με την εκφώνηση από το υποκείμενο. Αυτό στο οποίο αναφέρεται το εκφώνημα θα οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι μια πρόταση ή μια φράση έχει αναφερόμενο, οπότε στηρίζεται λογικά κάπου. Άρα το αναφερόμενο του εκφωνήματος οδηγεί και στο αναφερόμενο της πρότασης και, για να έχει αναφερόμενο το εκφώνημα και νόημα η πρόταση, δεν χρειάζεται απαραίτητα η εκφωνηματική σχέση να έχει ως στηρίγμά της ένα υποκείμενο που θα αναλάβει την εκφορά. Η φράση μπορεί να στηριχθεί όταν παρουσιαστεί η προοπτική να υπάρξει ένα συναφές πεδίο εκφωνημάτων, το οποίο θα ευδοκιμήσει με την ύπαρξη άλλων παρόμοιων εκφωνημάτων. Επομένως το υποκείμενο δεν θεωρείται φορέας της γνώσης και απαραίτητη προϋπόθεση για να υπάρξει αναφερόμενο, που θα οδηγήσει στη λογική συνέπεια μιας πρότασης. Η πηγή του νοήματος της πρότασης πρέπει να αναζητηθεί μέσα στο σύνολο των εκφερομένων και στην ομάδα που αυτά συγκροτούν.

Τα εκφωνήματα αποτελούν στο σύνολό τους μια ιστορική συγκρότηση κανόνων που οδηγούν σε καθορισμένες κανονικοποιήσεις, και η γλώσσα περιμένει αυτές τις εκφωνήσεις για να λειτουργήσει: *«η γλώσσα υπάρχει μόνο ως σύστημα κατασκευής για πιθανά εκφωνήματα»* (Foucault, 2017, σελ. 132). Η εκφωνηματική λειτουργία ενεργοποιείται με βάση τις θεσπισμένες ανά ιστορική περίοδο κανονικότητες και συντίθεται χωρίς να λαμβάνει υπόψη της *«το γραμματικό επίπεδο των φράσεων ή το λογικό επίπεδο των προτάσεων ή το ψυχολογικό επίπεδο*

της διατύπωσης» (Foucault, 2017, σελ. 179). Το υποκείμενο αποκτά πρόσβαση στη γνώση μέσω των κανονικοτήτων που έχουν επιβληθεί σε κάθε ιστορική περίοδο. Η εκφραστική πράξη καταλήγει να αποτελεί μια κανονικότητα, μέσα από την οποία το υποκείμενο εσφαλμένα έχει την ψευδαίσθηση ότι αποτελεί τη βάση από την οποία πηγάζει η γνώση και η αλήθεια. Κάθε ιστορική περίοδος είναι εξοικειωμένη με το σύνολο των εκφωνημάτων που προωθεί και, έτσι, γίνονται αποδεκτές διαφορετικές διατυπώσεις. Ως έκβαση, το σύνολο των κανονισμών που αφορούν τις διατυπώσεις αποτελεί απαραίτητη συνθήκη για να στηριχθεί η εφαρμογή και προώθηση της γνώσης. Για παράδειγμα, η συγκρότηση και αποτύπωση της γνώσης και οι ξεχωριστά οργανωμένες ομάδες εκφωνημάτων που ευθύνονταν για την απόδοση νοήματος κατά τον Μεσαίωνα, διαφέρουν από όσα τέθηκαν σε ισχύ τον 17^ο αιώνα ή τον 18^ο αιώνα, με αποκορύφωμα τις ριζικές αλλαγές του 19^{ου} αιώνα, πολλά από τα στοιχεία του οποίου αποτέλεσαν το βασικό έρεισμα στο οποίο στηρίχθηκε ο σύγχρονος κόσμος.

Οι σχηματισμοί λόγου, δηλαδή οι ομάδες εκφωνημάτων, αποτελούν συγκροτητικές ταξινομήσεις που αφορούν κάθε ιστορική περίοδο, δεν αποτελούν όμως παράλληλα και κλειστά συστήματα, δεν είναι αμετάκλητοι και αμετακίνητοι θεσπισμένοι κανόνες (Foucault, 2017). Προσαρμόζονται, ανανεώνονται και υφίστανται τις εκάστοτε επιβεβλημένες ως αναγκαίες τροποποιήσεις ούτως ώστε να δημιουργηθούν αρμονικοί δεσμοί και συνδυασμοί με το πνεύμα της εποχής. Η συνοχή αυτή και η ομοιόμορφη εφαρμογή που αποκτούν τα εκφερόμενα εκφωνήματα μεταξύ τους στην ομιλία και η απόλυτη ταύτιση και εξομοίωση που επιτυγχάνουν με τη διαφορετικά σχηματιζόμενη απόδοση της γνώσης μέσα από ξεχωριστές αναπτυσσόμενες κανονιστικές δομές, αποδεικνύει ότι τα εκφωνήματα αναπτύσσουν ένα πλέγμα σχέσεων μεταξύ τους.

Μέσα σε αυτή τη σφαίρα συσχέτισης και έχοντας ως δευτερεύουσα ενίσχυση τον ιστορικό παράγοντα, τα εκφωνήματα είναι αρμόδια για την απορρόφηση των κραδασμών που επιφέρουν οι ξαφνικές αλλαγές και για την αφομοίωση αυτών των αιφνίδιων μετατοπίσεων, που συμβαίνουν απότομα σε κάθε πεδίο λόγου, μετατρέποντας την αρχική ανομοιότητα σε ομοιότητα και οικειότητα. Η ενότητα και η οργάνωση που χαρακτηρίζει κάθε πεδίο λόγου, αποτελεί ταυτόχρονα και χώρο συνύπαρξης για την παραγωγή εκφωνημάτων που αρχικά δεν ταιριάζουν στην ήδη σχηματισμένη ομάδα. Συνεπώς δεν χρειάζεται κάποιο

εκφερόμενο υποκείμενο ούτε αναφερόμενο για να αποκτήσει νόημα η πρόταση. Το νόημα αποδίδεται και καθορίζεται μέσα από την πρακτική λόγου, δηλαδή μέσα από συγκριμένες κατασκευές λόγου, που συγκροτούνται σε επακριβείς περιόδους. Η εκφωνηματική λειτουργία μέσα από τη συχνή επανάληψή της σε ορισμένα πεδία χρήσης, δηλαδή σε πρακτικές λόγου, αποκτά κάθε φορά ξεχωριστές ταυτότητες, που δεν είναι σταθερές ούτε τετελεσμένες ή τουλάχιστον άλλες φορές εμφανίζονται με περισσότερη σταθερότητα, άλλες φορές έχουν περισσότερη ευκινησία. Η σταθερότητα εξασφαλίζει την επανάληψη σύμφωνα με την οποία το εκφώνημα αποκτά «καθεστώς υλικότητας», συμμορφώνεται δηλαδή σε καθορισμένους τόπους και χρόνους και σε δεδομένες χρήσεις (Foucault, 2017, σελ. 159). Όμως αυτή η επανάληψη δεν διαρκεί για πολύ, γιατί ανακύπτουν καινούργια εκφωνήματα καθώς το καθεστώς σταθερότητας δεν συνεχίζει να έχει την αναγνώριση που είχε κάποτε, οπότε η προηγούμενη σταθερότητα δίνει το έναυσμα για την παραγωγή νέων εκφωνημάτων που ανανεώνουν τον λόγο. Η ευκινησία αποτελεί φυσική προέκταση του εκφωνήματος, καθώς του επιτρέπει να κυκλοφορεί, να εξελίσσεται και να κάνει ευρηματικούς συνδυασμούς, προσφέροντας ελευθερία κινήσεων τόσο στο υποκείμενο όσο και στη σχηματιζόμενη φράση από άποψη νοήματος. Το εκφώνημα αποτελεί βασική έννοια και απαντά στα περισσότερα κεφάλαια του βιβλίου *Η αρχαιολογία της γνώσης*.

1.4 Βασικές έννοιες της αρχαιολογίας: Απόφαση, θετικότητα, αρχείο και ιστορικό απριόρι

Μια άλλη σημαντική έννοια είναι αυτή της απόφασης και της αποφαντικής λειτουργίας, παρόμοιας με την εκφωνηματική λειτουργία. Η απόφαση αποτελεί τη διατύπωση μιας πρότασης, η οποία φέρει το διακριτικό γνώρισμα της γνώμης ή της κρίσης. Τα μοριακά στοιχεία της γνώμης-πρότασης είναι τα εκφωνήματα, οπότε οτιδήποτε στοιχείο αφορά και διακρίνει την αποφαντική λειτουργία είναι το ίδιο με την εκφωνηματική λειτουργία. Υποδιαίρεση της απόφασης σε μικρότερη κλίμακα είναι το εκφώνημα γιατί, εκτός από το ότι μπορεί να αναφερθεί σε μια πρόταση, παρουσιάζεται και σε μια φράση που δεν έχει την προτασιακή δομή (υποκείμενο-κατηγόρημα) και απαρτίζεται συνήθως από περισσότερες από μία λέξεις.

Ο σχηματισμός λόγου, η ανώτερη στην ιεραρχία ταξινόμηση, αποτελείται από τη συγκέντρωση και οργάνωση επιμέρους αποφάνσεων, δηλαδή προτάσεων, οι οποίες με τη σειρά τους αποτελούνται από ομάδες εκφωνημάτων. Εκεί τα εκφωνήματα βρίσκονται στη συνεχή σφαίρα επιρροής του σχηματισμού των λόγων οι οποίοι διαχειρίζονται την κατανομή τους σε προτάσεις, κατά τρόπον ώστε να αποδώσουν την πρέπουσα ταυτότητα και συνεκτικότητα, που βρίσκεται σε πλήρη σύμπνοια με την κανονικότητα κάθε ιστορικής περιόδου. Ο σχηματισμός λόγου «κατασκευάζει» τα εκφωνήματα, επιτρέποντας μια εμφάνιση που να συμβαδίζει με την απόδοση «λογικής», δηλαδή τα τοποθετεί σε ειδικά πλαίσια κανονικοποίησης. *«Μια απόφαση ανήκει σε ένα σχηματισμό λόγου κατά τον τρόπο που μια φράση ανήκει στο κείμενό της. Λόγος εν τέλει ονομάζεται ένα σύνολο αποφάνσεων, αφού προκύπτουν από τον ίδιο σχηματισμό»* (Κατσιαμπούρα, 1997, σελ. 131).⁸ Ο σχηματισμός αυτός καταγράφεται και ανήκει σε μια πρακτική λόγου. Στο παρακάτω απόσπασμα επαναπροσδιορίζεται με μεγάλη ακρίβεια και ευθύτητα η σύνθεση της πρακτικής λόγου: *«Τέλος, ό,τι αποκαλούμε “πρακτική λόγου” μπορεί τώρα να διευκρινιστεί. Δεν μπορούμε να τη συγχέουμε με την εκφραστική πράξη μέσω της οποίας ένα άτομο διατυπώνει μια ιδέα, μια επιθυμία, μια εικόνα... Είναι ένα σύνολο ανώνυμων, ιστορικών, πάντα καθορισμένων μέσα στον χρόνο και τον χώρο, κανόνων, που έχουν προσδιορίσει σε μια δεδομένη εποχή, και για μια δεδομένη κοινωνική, οικονομική, γεωγραφική ή γλωσσολογική σφαίρα, τις συνθήκες άσκησης της εκφωνηματικής λειτουργίας»* (Foucault, 2017, σελ. 181).

Η επόμενη σημαντική έννοια στην οποία ο Φουκώ κάνει ιδιαίτερη μνεία και έχει κάποια συνάφεια με τις προηγούμενες είναι η θετικότητα. Η θετικότητα αναφέρεται στη συνοχή και την ενότητα που έχει η παραγωγή λόγου σε μια ιστορική περίοδο. Ο Φουκώ αποδίδει στον όρο το γεγονός ότι σε συγκεκριμένους τόπους και χρόνους η παραγωγή λόγου συντονίζεται σε μια ενότητα, εμφανίζεται σαν ένα αδιαίρετο και ενιαίο σύστημα που επιτρέπει μόνο την εμφάνιση και παρουσίαση ορισμένων συγκροτημάτων λόγου, χαρακτηριστικό των οποίων είναι η κοινή αναφορά τους σε ένα εννοιολογικό πεδίο, που εκπροσωπεί την ιστορική τους περίοδο και τους ίδιους τους χρήστες του λόγου. Οι άνθρωποι στη διάρκεια μιας περιόδου μιλούν όλοι με τον ίδιο τρόπο, χρησιμοποιούν όλοι ίδιες τεχνικές.

---

⁸ Βλ. Κατσιαμπούρα, Γ., *Από τις λέξεις και τα πράγματα στην αρχαιολογία της γνώσης. Μια πορεία από το ειδικό στο γενικό και από την εφαρμογή στη μέθοδο*, στο περιοδικό *Δοκιμές*, τεύχος 5^ο, Αθήνα: Εκδόσεις Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, 1997, σελ. 131.

Εντούτοις αυτό το ισχυρά συνεκτικό πλαίσιο περιορίζει τα όρια και την έκταση της επικοινωνίας, επιτρέποντας την κυκλοφορία της μόνο σε συγκεκριμένα όρια. Το σημείο όπου επανέρχεται συνέχεια ο φουκωικός προβληματισμός και το οποίο θίγεται με την έννοια της θετικότητας, είναι ότι η πράξη της ομιλίας και της γραφής δεν χρειάζεται μόνο ένα υποκείμενο για να συγκροτηθεί ή μια λογική ακολουθία των νοημάτων στο εσωτερικό της, αλλά αρκεί αυτή η συνοχή του λόγου, δηλαδή η θετικότητα. Αυτή θεωρείται υπεύθυνη για να εξαχθεί η λογική συνέπεια να επιτευχθεί η επικοινωνία ή, μάλλον, η ίδια η θετικότητα θεωρείται η αιτία για την επινόηση και ανέλιξη των εννοιών και την απόδοση νοήματος. Κρίνεται απαραίτητο στο σημείο αυτό να παρουσιαστεί η έννοια του ιστορικού απριόρι, που θα ενισχύσει την ανάλυση της θετικότητας, ενώ με βάση την θετικότητα μπορεί να εξηγηθεί εναργέστερα το ιστορικό απριόρι.

Το απριόρι αποτελεί παράγοντα διαμόρφωσης εκφωνημάτων, δηλαδή των αποφάνσεων, και σημαίνει ότι εξετάζει ιστορικά ποιες αποφάνσεις, σε ποιες εποχές αναδείχτηκαν και πώς συνδυάζονται με συνοχή εντός του αποφαντικού πεδίου με άλλες αποφάνσεις που μεταμορφώνουν τον συνηθισμένο και διαδεδομένο σχηματισμό λόγου. Άρα οι αποφάνσεις αποτελούν ιστορικά στοιχεία και η ίδια η παραγωγή του λόγου πρέπει να αναζητηθεί σε ιστορικά μονοπάτια. Το ιστορικό απριόρι δεν είναι κάτι που προήλθε από κάποια εξωτερικά και ξένα από αυτόν (τον λόγο) αίτια. Ο Φουκώ όμως σπεύδει να αιτιολογήσει και να ερμηνεύσει ότι αυτή η ιστορική προέλευση που δημιουργεί εκφωνήματα και αποφάνσεις δεν ξεφεύγει από την ιστορικότητα και δεν ανάγεται σε εξωτερικούς συνδυασμούς γεγονότων. Το απριόρι αυτό ορίζεται από τους κανόνες που ορίζει η κάθε περίοδος και αυτές οι ρυθμίσεις αποτελούν προέκταση των αποφάνσεων, στις οποίες επιβάλλουν τι απαγορεύεται και τι επιτρέπεται. Οι κανόνες που ισχύουν για μια πρακτική λόγου ισχύουν και για τους κανόνες του ιστορικού απριόρι, δηλαδή βρίσκονται σε συνεχή επεξεργασία με την ιστορικότητα και μέσα από αυτήν εφαρμόζονται οι μηχανισμοί και οι κανόνες (Foucault, 2017). Επομένως, η ίδια η ιστορία επιβάλλει μια κανονικότητα αφού στο εσωτερικό της ιδρύονται οι κανόνες που χρησιμοποιούνται στην αποφαντική λειτουργία. Αυτές οι ομάδες, τα συστήματα αποφάνσεων που συγκροτούνται ανά ιστορική περίοδο, χαρακτηρίζονται από ειδικούς κανονισμούς και χρήσεις, και ονομάζονται αρχεία.

Η έννοια του αρχείου αποτέλεσε άκρως σημαντική για τον Φουκώ αφού στην εξέταση των αρχείων οφείλεται το έργο του *Η αρχαιολογία της γνώσης*. Αρχείο θεωρείται «το γενικό σύστημα σχηματισμού και μετασχηματισμού των αποφάνσεων» (Κατσιαμπούρα, 1997, σελ. 132)⁹. Η έννοια του αρχείου δεν συνδέεται με το αρχειακό υλικό κειμένων που έχει κάποιος πολιτισμός στη διάθεσή του ως διατηρητέο και αποδεικτικό στοιχείο του παρελθόντος. Η λέξη αρχείο αφορά ξανά και στοχεύει να δείξει ότι το γνωστικό υποκείμενο δεν συμμετέχει ενεργά, ούτε αποτελεί φορέα της γνώσης. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το αρχείο δεν είναι στην ουσία αποτύπωση της σκέψης ενός ανθρώπου ή οι ιδιαίτερες συνθήκες που εφαρμόζονται και ισχύουν σε κάποια χρονική περίοδο, είτε οι κανόνες στο επίπεδο του λόγου είτε οι επικρατούσες συγκυρίες. Αρχείο είναι ο λόγος όπως εμφανίζεται στη διασταύρωση των σχέσεων που αναπτύσσονται εντός του, κατά τη διάρκεια της παραγωγής του και στην αλληλεξάρτηση που έχει από τις σχέσεις αυτές στις οποίες στηρίζεται άμεσα. Η προέλευση του αρχείου δεν βρίσκεται μόνο στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων και των πραγμάτων που τους ανάγκασαν να πουν κάποια πράγματα. Η προέλευση που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον βρίσκεται σε σχέσεις αναπτυσσόμενες στα συγκροτήματα λόγου και στους επιτρεπομένους σχηματισμούς αποφάνσεων οι οποίοι ανακύπτουν.

Αρχείο είναι ο κανόνας που επιτρέπει στον λόγο να σχηματίζεται και να διαμορφώνεται ιστορικά κάτω από συγκεκριμένους συνδυασμούς και μορφές. Τα εκφωνήματα παρουσιάζονται και συμμορφώνονται με τις επιταγές των κανόνων, παρέχοντας υποστήριξη και διευκολύνοντας ακόμα περισσότερο το έργο του σχηματισμού και της προσαρμογής. Η κανονικότητα εντός του πλαισίου της οποίας σχηματίζεται το αρχείο, θα κρίνει εάν έφτασε το πλήρωμα του χρόνου για την ισχύ της απόφασης και ήρθε η ώρα της αντικατάστασής της από τον σχηματισμό μιας νέας. Επομένως, η πρακτική λόγου θεωρείται αποτέλεσμα του αρχείου καθώς «κατασκευάζει» και καθορίζει τις διάφορες χρήσεις και τις μετατροπές της χρήσης αυτής εντός του λόγου. Για την έννοια του αρχείου γράφει ο Φουκώ: «*Ανάμεσα στην παράδοση και τη λήθη προκαλεί την εμφάνιση των κανόνων μιας πρακτικής η οποία επιτρέπει στα εκφωνήματα να επιβιώνουν και συνάμα να τροποποιούνται κανονικά. Είναι το γενικό σύστημα του σχηματισμού και του μετασχηματισμού των εκφωνημάτων*» (Foucault, 2017, σελ. 201).

---

⁹ Βλ. Κατσιαμπούρα, Γ., όπ. π., σελ. 132.

Η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει το αρχείο όσον αφορά την εξέτασή του είναι ότι δεν μπορεί να οριστεί ούτε να υλοποιηθεί η παρακολούθησή του, γιατί αυτόματα σημαίνει ότι ο λόγος που θα χρησιμοποιηθεί, που θα τεθεί σε λειτουργία για την ανάλυσή του, εμπίπτει στους ίδιους κανονισμούς που τέθηκαν και στη γλώσσα που χρησιμοποίησε κάποτε το αρχείο. Οπότε δεν δύναται να προκύψει η περιγραφή του αρχείου χρησιμοποιώντας τον τρέχοντα κανονισμό που ισχύει, γιατί και στην απόπειρα της περιγραφής θα υποπέσει στην παγίδα να χρησιμοποιήσει τους ίδιους ισχύοντες κανόνες της γλώσσας, κάτι που δεν θα κάνει την περιγραφή να ξεχωρίσει και να παρουσιάσει με ευδιάκριτο τρόπο τα αποτελέσματά της. Η περιγραφή δεν θα αναδείξει τον λειτουργικό της σκοπό, γιατί δεν θα εμφανίσει κάτι καινούργιο, αλλά θα χρησιμοποιήσει για τη διαδικασία ανάλυσής της τους κανόνες που αφορούν την ίδια τη γλώσσα. Έτσι, πρόκειται για κάτι επίκαιρο που δεν θα φέρει στο φως κάτι ξεχασμένο, όπως θεωρείται το αρχείο. Όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση που χωρίζει το αρχείο από την αναλυτική έκθεση της περιγραφής του, τόσο μεγαλύτερο νόημα θα αποκτήσει η ίδια. Μέσα από αυτή την πολυεδρική ανάλυση της έννοιας του αρχείου, ο Φουκώ επιλέγει για μια ακόμη φορά να μην εισαγάγει το υποκείμενο στη διαδικασία της παραγωγής των λόγων και την απόδοση νοήματος, πιστεύοντας ότι το υποκείμενο δεν μπορεί να διαχειριστεί τέτοιες διαδικασίες και το ποσοστό συμμετοχής του σε αυτές είναι αμελητέο. Επομένως, δεν τοποθετείται στο επίκεντρο της γνώσης και δεν θεωρείται απόλυτα υπεύθυνο για τη χρήση του ορθού λόγου, όπως για παράδειγμα κατά την εποχή του Διαφωτισμού, όπου ο άνθρωπος θεωρείται το επίκεντρο της γνώσης και ως το μέσο με το οποίο γινόταν αντιληπτή η γνώση.

Η ανθρώπινη ύπαρξη αποκόπτεται από την παραγωγή του λόγου και η τελευταία βρίσκεται σε έναν χώρο που δεν είναι οικείος στον άνθρωπο: εκεί ο λόγος παράγεται και αναπαράγεται, εξελίσσεται ή σταδιακά αλλοιώνεται και ξεθωριάζει. Όλες αυτές οι λειτουργίες του λόγου συμβαίνουν μακριά από τον άνθρωπο, λαμβάνουν χώρα στον τόπο που ανήκει στην ίδια την γλώσσα, εκεί όπου έρχεται αντιμέτωπη με τον εαυτό της, χωρίς να ετεροκαθορίζεται από εξωτερικά στοιχεία όπως είναι το υποκείμενο, το οποίο τελικώς την αλλοιώνει γιατί τη χρησιμοποιεί για να καλύψει τις δικές του νοητικές και εκφραστικές ανάγκες. *«Είμαστε όλοι δέσμοι μιας γυάλας της οποίας δεν αντιλαμβανόμαστε καν τα τοιχώματα. (...) Βγαίνουμε από την προσωρινή γυάλα μας υπό την πίεση νέων συμβάντων της στιγμής (...) τότε όμως δεν αλλάζουμε γυάλα παρά μόνο για να*

ξαναβρεθούμε σε μια νέα» (Veyne, 2011, σελ. 55). Το αρχείο βρίσκεται επίσης σε μια πτυχή του σκοτεινού και απόμακρου εκείνου χώρου, εδραιώνοντας και επιβεβαιώνοντας την «ξενικότητα» και την απόσταση που χωρίζει το υποκείμενο από τη χρήση του λόγου. Τα τεκμήρια που επιβεβαιώνουν αυτή την απόδειξη είναι τα ιστορικά αρχεία, που αποδεικνύουν το κοντινά διαφορετικό από την παρούσα κατάσταση, κάτι που μοιάζει ανοίκειο από τον σύγχρονο άνθρωπο, κάτι που μόλις σταμάτησε να χρησιμοποιείται και να συνδέεται με αυτόν, και που αποτελεί πλέον τμήμα της αρχαιολογίας. Το γεγονός ότι, από ένα χρονικό σημείο και μετά, οι λόγοι παύουν να ανήκουν στο υποκείμενο που δεν μπορεί να τους χρησιμοποιήσει πλέον, υποδηλώνει ότι δεν είναι αποκλειστικά μέρος του ανθρώπου, αλλά ανήκουν κάπου αλλού, απ' όπου και επιστρέφουν, σε έναν εξωτερικό χώρο μακριά από το υποκείμενο, το οποίο χρησιμοποιεί τώρα έναν άλλο σχηματισμό μόνο και μόνο επειδή είναι επίκαιρος και τον έχει εφαρμόσει η ιστορική του περίοδος.

Η αρχαιολογία με την αυστηρή έννοια του όρου έτσι όπως τη συλλαμβάνει ο Φουκώ περιγράφεται ως εξής: *«Αυτός ο όρος δεν μας παρακινεί να ψάξουμε καμία έναρξη, δεν συνδέει την ανάλυση σε καμία ανασκαφή ή γεωλογική μέτρηση. Δηλώνει το γενικό θέμα μιας περιγραφής που εξετάζει το ήδη ρηθέν στο επίπεδο της ύπαρξής του: της εκφωνηματικής λειτουργίας που ασκείται σ' αυτό, του σχηματισμού λόγου στον οποίο ανήκει, του γενικού αρχαιολογικού συστήματος από το οποίο προκύπτει. Η αρχαιολογία περιγράφει τους λόγους ως εξειδικευμένες πρακτικές μέσα στο στοιχείο του αρχείου»* (Foucault, 2017, σελ. 203).

1.5 Ο ιστορικός σχηματισμός της γνώσης και το κανονιστικό γλωσσικό πεδίο ανάδυσης των επιστημών

Εκτός από τον τρόπο με τον οποίο παράγεται και συγκροτείται ο λόγος ιστορικά και την εμπειριστατωμένη απεικόνιση του υποκειμένου σε σχέση με τη γνώση, ο Φουκώ στην αρχαιολογική του ανάλυση ασχολήθηκε και με τον κλάδο της επιστήμης. Θέτει το θέμα της επιστήμης με την αυστηρή έννοια του όρου, δηλαδή πώς προέκυψε και καθιερώθηκε επίσημα ο λόγος που φέρει τον χαρακτήρα της επιστημονικότητας ως παγιωμένος κλάδος, και πώς πιστοποιήθηκε η εγκυρότητά του. Η αρχαιολογία, σύμφωνα με τον γάλλο φιλόσοφο, δεν δύναται να περιγράψει την ανάδυση του επιστημονικού λόγου, μπορεί μόνο να δει ποια συγγένεια

παρουσιάζει η επιστημονικότητα του λόγου με τον σχηματισμό λόγου και με τις έννοιες που αναφέρθηκαν παραπάνω. Τα εκφωνήματα που χρησιμοποιούν οι διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι προήλθαν από μια πρακτική λόγου και αναφέρονται σε αποδεδειγμένα πορίσματα και συμπεράσματα που πρόεκυψαν από μελέτες και πειράματα, τα οποία απέκτησαν κύρος, έγιναν αποδεκτά και αφομοιώθηκαν γιατί είχαν τη δυνατότητα να επαληθευτούν. Όλα αυτά όμως δεν ανακύπτουν ξαφνικά, γιατί μια πρακτική λόγου δεν εξειδικεύεται με σκοπό να οδηγήσει τον λόγο σε έναν εν δυνάμει επιστημονικό χώρο. Επίσης, η πρακτική λόγου δεν είναι απαραίτητο ότι προκύπτει μέσα από τον επιστημονικό χώρο, δεν χρησιμοποιεί μόνο τα εκφωνήματα που δημιουργούνται εντός του χώρου αυτού.

Για να δημιουργηθεί μια πρακτική – ένας σχηματισμός λόγου – συλλέγει στοιχεία από πολλά πεδία. Παράλληλα, για την ανάδυση του επισήμως επιστημονικού λόγου και όχι απλώς του γνωστικού κλάδου που εμφανίζει επιφανειακή ομοιότητα μεταξύ των εκφωνημάτων και συνεκτικότητα νοήματος, δεν αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση το ότι συγκεντρώνει στοιχεία (εκφωνήματα) αμιγώς επιστημονικά. Οι κανόνες στη συγκρότηση ενός λόγου που έχουν επιβληθεί και σχηματίζουν ένα συγκρότημα, μια πρακτική, δεν εμπίπτουν ευθύς εξαρχής σε επιστημονικά πεδία. Τα διάφορα εκφωνήματα που είναι καθαρά επιστημονικά, που προκύπτουν από μελέτες και πορίσματα, διασκορπίζονται σε διάφορες πρακτικές λόγου, η καθεμία με τους δικούς της κανόνες και τη δική της κανονικότητα. Όταν μία από τις πρακτικές αυτές παρουσιάσει την προδιάθεση, δηλαδή βρεθεί σε ένα κλίμα γνωστικής περιοχής, σημαίνει ότι έχει ήδη προβεί σε μια ταξινόμηση και κατανομή των εκφωνημάτων της που ρέπει προς την εξειδίκευση. Η απόκτηση ειδικών γνώσεων και η ειδίκευση σε ένα γνωστικό αντικείμενο βελτιώνει τη γνώση επ' αυτού και αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την ανάδυση της επιστήμης, καθώς επίσης αναγκαίος κρίνεται και ένας ικανοποιητικός αριθμός εκφωνημάτων που πρέπει να έχουν επιλεγεί από την ίδια την πρακτική και να έχουν συγκεντρωθεί στο εσωτερικό της ώστε να αποκτήσει τη νομιμότητα να καλείται επιστημονική. *«Οι σχηματισμοί λόγου δεν είναι λοιπόν οι μελλοντικές επιστήμες, τη στιγμή που, μη έχοντας ακόμη επίγνωση του εαυτού τους, συγκροτούνται αθόρυβα: δεν βρίσκονται σε μια κατάσταση τελεολογικής υπόταξης σε σχέση με την ορθογένεση των επιστημών»* (Foucault, 2017, σελ. 273).

Οι ήδη σχηματιζόμενες πρακτικές δεν σημαίνει ότι στο μέλλον θα εξελιχθούν σε επιστημονικούς λόγους, οι πρακτικές λόγου δεν σχηματίζονται με αυτή την προοπτική. Όμως αυτός ο σχηματισμός λόγου της μη-επιστήμης μπορεί να συνδράμει θετικά ώστε να δημιουργηθεί μια επιστήμη ή να βοηθήσει άλλες επιστήμες, εμπλουτίζοντάς τις με περαιτέρω στοιχεία, που θα τη βοηθήσουν στην ανάπτυξη και εξέλιξή της. Το παράδειγμα που αναφέρεται είναι της κλινικής ιατρικής, η οποία αρχικά, στο στάδιο της διαμόρφωσής της, αποτελούσε έναν γνωστικό κλάδο και δεν έφερε τον τίτλο της επιστήμης, καθώς τα στοιχεία από εμπειρικές μελέτες ήταν λιγοστά, ωστόσο συμμετείχε θετικά σε ήδη καθορισμένες επιστήμες (χημεία, φυσιολογία), στις οποίες ενσωματώθηκε επεκτείνοντας το ερευνητικό τους ενδιαφέρον και εξελίσσοντας το επιστημονικό τους πεδίο (Foucault, 2017). Συγχρόνως αυτή η κοινή χρήση των εκφωνημάτων της κλινικής ιατρικής και, σε παράλληλη θέση, η άντληση στοιχείων από τη χημεία και τη φυσιολογία κατέστησαν δυνατή την εδραίωση της επιστήμης της κλινικής, η οποία αργότερα, με την περαιτέρω εξειδίκευση και την προσάρτηση σχετικών με το αντικείμενο της κλινικής εκφωνημάτων, κατέληξε στον κλάδο της ιατρικής. Η θετικότητα όμως, για παράδειγμα του κλινικού λόγου, δηλαδή η συνοχή και η συνεκτικότητα του λόγου αυτού, δεν οδηγεί αποκλειστικά στο συμπέρασμα ότι μελλοντικά θα καταλήξει ως σχηματισμός μιας επιστήμης.

Η ενότητα την οποία παρουσιάζουν οι λόγοι μεταξύ τους, δεν τεκμηριώνει κάποια επιστημονικότητα και δεν θεωρείται κατάλληλη και αρκετή για να σχηματίσει τον επιστημονικό λόγο. Η ενότητα αφορά το σύνολο των επιβεβλημένων κανόνων στον σχηματισμό, που οδηγεί αναγκαστικά στην κανονικοποίηση αλλά όχι στην επιστημονικότητα. Για τον λόγο αυτό η παραγωγή λόγου σε μια εποχή παρουσιάζει μια συνεκτικότητα, γιατί η παραγωγή έχει στη βάση της τους ίδιους κανόνες θέσπισης. Η θετικότητα δεν αποτελεί ανάλυση με βάση την οποία παράγεται ο επιστημονικός λόγος, αλλά αναδεικνύει ποιοι κανόνες μπορούν να ενεργοποιηθούν για να θέσουν σε εφαρμογή μια πρακτική λόγου, η οποία να συμβαδίζει με το πνεύμα της εποχής. Αυτή όμως η πρακτική λόγου μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μια αναδυόμενη επιστήμη, που θα κριθεί μελλοντικά εάν είναι ικανή να δεχτεί πλήθος επιστημονικών εκφωνήματων βασισμένων σε πορίσματα και δοκιμές, που είναι απαραίτητα στο εσωτερικό μιας πρακτικής ώστε να θεωρείται αυτή ότι εμπίπτει στην επιστημονική περιοχή.

Ωστόσο, δεν είναι βέβαιο ότι η σχηματιζόμενη πρακτική θα ακολουθήσει αυτό το μονοπάτι. Η πρόσβαση στη γνώση και πιο ειδικά στην επιστήμη ενδεχομένως να εξαρτηθεί από μια πρακτική λόγου, η οποία έχει δημιουργηθεί χωρίς εντούτοις να στοχεύει εξ αρχής και να επιδιώκει η τελική κατεύθυνσή της να οδηγήσει στην επιστήμη. Η πρακτική λόγου επιτρέπει στο υποκείμενο να μπορεί να μιλήσει για ορισμένα πράγματα σε μια ορισμένη ιστορική περίοδο, κατ' επέκταση του δίνει σε πρώτο βαθμό την πρόσβαση στη γνώση. Υπάρχει δηλαδή ένας πρώτος βαθμός εξειδίκευσης στη χρήση του λόγου, ο οποίος δεν είναι σίγουρο ότι θα εξελιχθεί σε επιστημονικό λόγο. Η γνώση κοινοποιείται στο υποκείμενο μέσω μιας πρακτικής λόγου και η πρακτική λόγου καθορίζεται από τη γνώση για την οποία πρόκειται να μιλήσει (Foucault, 2017).

Η σχέση της επιστήμης με την αρχαιολογική μελέτη του Φουκώ διαφοροποιείται σε αρκετά σημεία. Οι διαφορές αυτές εντοπίζονται στις δύο έννοιες που χρησιμοποιεί ο ίδιος, πρώτον «επιστημονικές επικράτειες» και δεύτερον «αρχαιολογικά εδάφη» (Foucault, 2017, σελ. 277). Στο αρχαιολογικό έδαφος μπορούν να εντοπιστούν αποσπασματικά επιστημονικά τμήματα που δεν έχουν την εγκυρότητα μιας ολοκληρωμένης επιστημονικής θέσης. Η επικράτεια της επιστημονικότητας, για να είναι επαρκής, πρέπει να διαθέτει πλήθος εκφωνημάτων που να υπακούουν αυστηρά σε συγκεκριμένα συμπεράσματα μελετών και να έχουν άμεση συνέπεια και απόρροια από αυτές. Η αρχαιολογία εικάζεται ότι, μέσα από την εξέταση και την ανασκαφή των γνωστικών κλάδων και των πρακτικών που εφαρμόζουν οι λόγοι, προλειαίνει το έδαφος για την έλευση μιας επιστήμης. Εντούτοις αρχαιολογία και επιστήμη αποτελούν στην ουσία δύο ξεχωριστές διαδρομές, που δεν ακολουθούν την ίδια κατεύθυνση, με αποτέλεσμα να μη συναντιούνται.

Για να προσδιορίσει καλύτερα τη σχέση ανάμεσα σε αυτά τα δύο πεδία και για να αποσαφηνίσει με ακρίβεια αυτό το δυσνόητο τοπίο που δημιουργείται σχετικά με τις σχέσεις της γνώσης της επιστήμης και της αρχαιολογίας, ο Φουκώ εισάγει την έννοια κατώφλι, η οποία έχει τέσσερις υποδιαίρεσεις και σημασίες: «κατώφλι θετικότητας», «κατώφλι επιστημολογοποίησης», «κατώφλι επιστημονικότητας» και «κατώφλι τυποποίησης» (Foucault, 2017, σελ. 282-283). Η έννοια κατώφλι μπορεί να θεωρηθεί το σημείο που υποκινεί κάτι να ενεργοποιηθεί, προκαλώντας όμως παράλληλα κάποιο κίνητρο που ενεργοποιεί

αυτή την παρορμητική, ξαφνική, ωθούσα δύναμη που εμφανίζει κάτι νέο. Συνοπτικά, το κατώφλι θεωρείται αιτία ή παράγοντας που προκαλεί κάτι να ξεκινήσει. Αφετηρία για την εφαρμογή των τεσσάρων αυτών υποπεριπτώσεων είναι ο σχηματισμός λόγου.

Αρχικά, ως κατώφλι θετικότητας περιγράφεται ένας σχηματισμένος λόγος που δεν κατευθύνεται, ούτε εξαρτάται από εξωτερικούς παράγοντες, αυτό συμβαίνει γιατί έχει οριστικοποιηθεί και αυτονομηθεί, είναι σε θέση να παράγει εκφωνήματα και να τα εντάσσει στην πρακτική του. Για τον σχηματισμό λόγου που έχει περάσει το κατώφλι θετικότητας οι κανόνες αποτελούν παρελθόν, θεωρείται πια αυτεξούσιος και αυτόνομος (ως σχηματισμός) χωρίς να βρίσκεται στην άμεση επιρροή και στον έλεγχο κάποιου παράγοντα. Η αυτονομία αυτή επικυρώνεται με τη δημιουργία εκφωνημάτων, δηλαδή αποφάνσεων που ανήκουν αποκλειστικά σε αυτόν. Έχει τη δυναμική λοιπόν και έχει αναπτύξει τις ευνοϊκές συνθήκες ώστε να είναι σε θέση να αναπαράγει εκφωνήματα και να τα εξατομικεύει με ταχύτητα, συγχρόνως έχει την ευχέρεια να τα μετασχηματίζει με τον ίδιο σύντομο ρυθμό όταν το απαιτεί η κατάσταση, για να συμβαδίζουν με το ιστορικό κλίμα (Foucault, 2017). Το κατώφλι θετικότητας είναι η ενότητα που χαρακτηρίζει έναν λόγο σε μια ιστορική περίοδο: αυτό είναι το πρώτο στάδιο.

Στο δεύτερο στάδιο, το «κατώφλι επιστημολογοποίησης», η διαδικασία σχηματισμού οδεύει σταδιακά προς την εξειδίκευση και τη δυνατότητα επαλήθευσης. Σε αυτή την ταξινόμηση ένα μέρος από τα εκφωνήματα του σχηματισμού λόγου παρουσιάζουν μια ασυνήθιστη συμπεριφορά, την οποία δεν είχαν στην προηγούμενη κατηγορία. Ορισμένα εκφωνήματα δείχνουν να μην «υπακούουν» και να μη «συμμορφώνονται» τόσο με τους κανόνες που τα εμφάνισαν, παρουσιάζοντας την τάση να καταβάλλουν προσπάθειες να επαληθεύσουν και να εξακριβώσουν έναν τομέα που δεν ήταν αρχικά γνώριμος στην καθεστηκυία ενότητά τους, αποκτώντας εν πρώτοις μια εξειδίκευση σε αυτόν. Επικεντρώνονται ως προς κάτι ξένο σε αυτά, ούτως ώστε να φέρουν στο φως κάτι καινούργιο. Αυτό το στάδιο ονομάζεται κατώφλι επιστημολογοποίησης και βρίσκεται ένα βήμα πριν από το κατώφλι που θα τους απονείμει τον τίτλο της επιστημονικότητας, στο χείλος της δημιουργίας της επιστήμης: πλησιάζουν τον επιστημονικό λόγο, έχουν τη μορφή του, αλλά στην ουσία δεν είναι ακόμη επίσημα.

Στο κατώφλι της επιστημονικότητας έχει τυπικά σχηματιστεί το σύνολο των απαιτούμενων εκφωνημάτων, τα οποία δεν προήλθαν αποκλειστικά από τους κανόνες μιας πρακτικής λόγου που τηρεί τα αρχαιολογικά κριτήρια, αλλά βρίσκονται σε θέση να στηρίζουν και να σχηματίσουν μια πρόταση, η οποία μπορεί να τεκμηριωθεί, να επαληθευτεί και να κατανοηθεί (Foucault, 2017). Η δημιουργία μιας αυτοτελούς επιστημονικής πρότασης αποδεικνύει την εξοικείωση και την εμπειρία που έχουν αποκτήσει τα εκφωνήματα, τα οποία βρίσκονται σε θέση πλέον να σχηματίζουν επιστημονικές αποφάνσεις, υπακούοντας στον κανονισμό που έχουν ορίσει τα ίδια και που διέπει τον επιστημονικό κλάδο, χωρίς να εξαρτώνται από τους κανονισμούς άλλων πρακτικών. Τα εκφωνήματα λοιπόν σε αυτό το επίπεδο έχουν εξειδικευτεί πλήρως και βρίσκονται στην πλεονεκτική κατάσταση να προβούν στη δημιουργία ενός νέου επιστημονικού πεδίου.

Τέλος, στο κατώφλι της τυποποίησης, ο επιστημονικός λόγος έχει φτάσει στο τελικό σημείο της συγκρότησης και γνωρίζει επακριβώς τα εκφωνήματα που του είναι αναγκαία για προσάρτηση ή και για τροποποίηση. Διαθέτει επίσης την ικανότητα να αναγνωρίζει τη διαδικασία σύμφωνα με την οποία θα δομήσει τις αποφάνσεις του για να έχουν το κύρος και τη νομιμότητα που πρέπει να έχει ένας επιστημονικός λόγος.

Αυτά τα κατώφλια δεν ακολουθούν μια χρονική ακολουθία σε σχέση με τους επιστημονικούς σχηματισμούς του λόγου, δεν είναι απαραίτητο η δημιουργία μιας επιστήμης να πρέπει απαραίτητως να περάσει διαδοχικά από όλα αυτά τα κατώφλια για να καταλήξει στην εγκυρότητα της επιστημονικότητας του λόγου. Οι περιπτώσεις που διαψεύδουν τη διαδοχική και εξελικτική σειρά των κατωφλίων είναι, για παράδειγμα, ότι ένα κατώφλι θετικότητας και ένα κατώφλι επιστημολογοποίησης μπορεί να εμφανιστούν ταυτόχρονα (Foucault, 2017). Άλλη περίπτωση είναι ότι το στάδιο της επιστημονικότητας μπορεί να διαβεί πολλά στάδια θετικότητας μέχρι να αποφασίσει ποιο του ταιριάζει περισσότερο ή ποιο το βοηθά καλύτερα να αναπτύξει και να εκδηλώσει τη σκέψη του. Η επιστήμη συντίθεται από όλα αυτά τα επίπεδα, έχει τις μετατοπίσεις, τις ασυνέχειες και τις παλινδρομήσεις στη διαδικασία της δημιουργίας, δεν αποτελεί μια συντονισμένη και στερεοτυπική διαδικασία με καθορισμένη ακολουθία. Επομένως αποτελεί και αυτή (η επιστήμη) μια πρακτική λόγου *«που έχει τα επίπεδά της, τα κατώφλια της, τις ποικίλες ρήξεις της»* (Foucault, 2017, σελ. 284-285). Το υποκείμενο του

επιστημονικού λόγου και γενικά το υποκείμενο που χρησιμοποιεί οποιονδήποτε λόγο, είτε αυτός είναι ο επιστημονικός, είτε ο καθημερινός, είτε κάποιος άλλος εξειδικευμένος λόγος, παρουσιάζεται στο αρχαιολογικό έργο περιορισμένο και δεν έχει τόσο ενεργό ρόλο και συμμετοχή σε αυτό τον σχηματισμό. Η θέση του υποκειμένου στη γνώση και η σχέση του με αυτήν είναι ανεπαρκής και ελλειμματική, ο Foucault το ανέλυσε αυτό διεξοδικά και το επεξεργάστηκε με ακρίβεια στην αρχαιολογική του μέθοδο.

Η αρχαιολογική μέθοδος για αυτόν *«είναι μάλλον μια μελέτη που πασχίζει να ξαναβρεί βάσει ποιου πράγματος καθίστανται δυνατές γνώσεις και θεωρίες· σύμφωνα με ποια τάξη συγκροτήθηκε η γνώση· με κριτήριο ποιο ιστορικό απριόρι και μέσα στο στοιχείο ποιας θετικότητας μπόρεσαν να εμφανιστούν ιδέες, να συγκροτηθούν επιστήμες, να γίνουν εμπειρίες αντικείμενο στοχασμού μέσα σε φιλοσοφίες, να σχηματιστούν ορθολογικότητες, ίσως για να εξαρθρωθούν παρευθές και να εξαφανιστούν»* (Foucault, 2008, σελ. 19). Τα πορίσματα στα οποία κατέληξε είναι ότι η σκέψη δεσμεύεται και παράλληλα η ομιλία περιορίζεται από τους κανόνες που επιβάλλονται σε κάθε ιστορική περίοδο, η ομιλία και η παραγωγή λόγου αναπτύσσονται σε αυτό το κανονιστικό και συγκροτητικό πλαίσιο που ορίζουν οι κανόνες. Συνεπώς, πρέπει να εντοπιστούν οι λειτουργικοί κανόνες που χαρακτηρίζουν κάθε ιστορική περίοδο, για να παρουσιαστεί μέσω αυτών ο τρόπος σκέψης των υποκειμένων, δηλαδή ο τρόπος σκέψης και η γνώση εμφανίζονται στο εσωτερικό δίκτυο των κανόνων και δεν έχουν ως αρχή το υποκείμενο.

Το υποκείμενο δεν αποτελεί τον πρωτουργό ούτε τον δημιουργό του λόγου, διότι ούτε από αυτό προήλθε ο λόγος ούτε αυτό τον κατασκεύασε. Ο λόγος σχηματίστηκε μέσα στην εμβέλεια που όρισε ο κανόνας, ταυτόχρονα υπακούει και αφομοιώνει τις ξαφνικές επεκτάσεις και μετατοπίσεις της εμβέλειας των κανόνων, που διαταράσσουν την ομαλή πορεία του. Αυτό αποδεικνύει ότι το υποκείμενο δεν συνδέεται κατά κανένα τρόπο με αυτές τις διαδικασίες, ούτε σχετίζεται με τις μεταβολές. Η ιστορική περίοδος θα αποτελέσει τον κυριότερο συντελεστή που θα υπαγορεύσει την επέκταση στον σχηματισμό του λόγου, και όχι το υποκείμενο, του οποίου η μόνη αρμοδιότητα είναι να μετακινείται διαρκώς σε έτοιμες καθορισμένες θέσεις, που παρουσιάζονται από τις διαφορετικές πρακτικές λόγου. Η δυνατότητα του υποκειμένου είναι κάθε φορά να εκπροσωπεί μια διαφορετική πρακτική, που θα του προσφέρει και διαφορετική θέαση στη γνώση (Foucault, 2008).

Οι θέσεις αυτές αλλάζουν από περίοδο σε περίοδο, οι κανόνες που επιβάλλονται στον σχηματισμό δεν ισχύουν για πάντα, τροποποιούνται για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της κοινωνίας και του κρατικού μηχανισμού εν γένει. Ένα άλλο ιδιαίτερο στοιχείο των θέσεων αυτών είναι η δεσμευτικότητά τους, καθώς περικλείουν στο εσωτερικό τους το υποκείμενο, το οποίο έχει την εσφαλμένη εντύπωση ότι παράγει και προωθεί τη γνώση. Με αυτόν τον τρόπο τα υποκείμενα αναλαμβάνουν ρόλους τους οποίους χαρακτηρίζει μια συγκεκριμένη εκφωνηματική λειτουργία, που οδηγεί σε έναν σχηματισμό λόγου. Οι διάφορες θέσεις-ρόλοι του υποκειμένου που προκύπτουν είναι η θέση του στον πολιτικό λόγο, η θέση του στον ιατρικό λόγο, η θέση του στον δικαστικό λόγο, οπότε η υποκειμενικότητα συγκροτείται όχι από την ενότητα αλλά από τη διάσπαση και τον τεμαχισμό του σε θέσεις και ρόλους, καθώς και από την αυστηρή αστυνόμευση που δέχεται από ένα επιμέρους σύστημα του λόγου. *«Ο λόγος συνιστά σε πρώτο επίπεδο ένα κανονικοποιημένο σύνολο γλωσσικών ενεργημάτων και σε δεύτερο επίπεδο ένα κανονικοποιημένο σύνολο πολεμικών και στρατηγικών ενεργειών»* (Foucault, 2011γ, σελ. 36). Η αξία του ομιλούντος υποκειμένου εκμηδενίζεται, απορρίπτεται και θεωρείται αμελητέα μπροστά στο ισχυρό συγκρότημα που δημιουργικά φιλοτεχνούν οι κανόνες στον λόγο. Όσον αφορά τη θέση του ομιλούντος υποκειμένου και την πρόσβασή του στη γνώση, ο Φουκώ διαφοροποιείται από το πρόταγμα του Διαφωτισμού και τις θεωρίες που αφορούσαν τη νεωτερική εποχή.

Η νεωτερική εποχή αναφέρεται σε μια ιστορική περίοδο, η οποία άρχισε σταδιακά να εμφανίζεται τον 18^ο αιώνα όπου, στα πλαίσια του Διαφωτισμού, απέκτησε συγκεκριμένη και μορφοποιημένη εννοιολόγηση. Συνδέθηκε κυρίως με μεταβολές και μετατοπίσεις που αφορούσαν το γνωσιακό πεδίο και συγκεκριμένα την ανάδειξη νέων επιστημών, την πίστη στον ορθό λόγο, τη χειραφέτηση και απελευθέρωση του υποκειμένου μέσα από τον εξορθολογισμό της γνώσης. Ο Καντ για την εποχή του διαφωτισμού γράφει: *«Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του, για την οποία ο ίδιος είναι υπεύθυνος. Ανωριμότητα είναι η αδυναμία να μεταχειρίζεσαι το νου σου χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου. Είμαστε υπεύθυνοι γι' αυτή την ανωριμότητα, όταν η αιτία της βρίσκεται όχι στην ανεπάρκεια του νου, αλλά στην έλλειψη αποφασιστικότητας και θάρρους να τον μεταχειριζόμαστε χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου. Sapere aude ! [Τόλμα να μαθαίνεις!]. Έχε θάρρος να μεταχειρίζεσαι το δικό σου νου! Τούτο είναι το έμβλημα του Διαφωτισμού»* (Mendelssohn κ.ά., 2014, σελ. 47).

Η εποχή της νεωτερικότητας, εκτός από τη σύνδεση που απέκτησε με το κίνημα του Διαφωτισμού, τον 19^ο αιώνα ταυτίστηκε κατ' όνομα με τον μετασχηματισμό του πεδίου της γνώσης, απέδωσε μεγαλύτερη αξία στις νοητικές λειτουργίες, ισχυρή πίστη στον ορθό λόγο μέσω της ανθρώπινης λογικής, η οποία θεωρείται το μέσο για να έχουμε πρόσβαση στην αλήθεια και την αντικειμενική πραγματικότητα. Η κοινωνία χειραφετείται και μαζί με αυτήν ο άνθρωπος απελευθερώνεται, η σκέψη του αυτονομείται και θεωρείται πλέον πνευματικά ώριμος να ερμηνεύσει την πραγματικότητα και να αποκτήσει πρόσβαση στην οικουμενική αλήθεια. Ο Φουκώ διατηρεί αρκετές επιφυλάξεις για το κίνημα του Διαφωτισμού, όπως επίσης διαφωνεί και με τις απόψεις άλλων γάλλων διανοητών, όπως του Jean-Paul Sartre (Ζαν-Πωλ Σαρτρ) και του φαινομενολόγου Maurice Merleau-Ponty (Μωρίς Μερλώ-Ποντύ). Για την έννοια του εξορθολογισμού γράφει: *«Θεωρώ ότι ο όρος “εξορθολογισμός” είναι επικίνδυνος. Αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι η ανάλυση συγκεκριμένων μορφών ορθολογικότητας παρά να επικαλούμαστε ακατάπαυστα τις προόδους του εξορθολογισμού εν γένει»* (Foucault, 2011γ, σελ. 50).

Το κίνημα του υπαρξισμού με εκπρόσωπο τον Σαρτρ τοποθέτησε στο επίκεντρο την ανθρώπινη ύπαρξη, με βάση την οποία ο άνθρωπος που υπάρχει, αποκτά πρόσβαση μέσω της συνείδησης στα πράγματα και στα αντικείμενα που τον περιβάλλουν, νοηματοδοτώντας με τον τρόπο αυτό τον κόσμο, οπότε κατ' επέκταση είναι σε θέση να γνωρίζει τι συμβαίνει γύρω του, επεμβαίνοντας και τροποποιώντας την επικρατούσα κατάσταση. Η ύπαρξη για τον Σαρτρ θεωρείται ότι έχει πρωταρχική σημασία για τον ίδιο τον άνθρωπο, γιατί είναι αυτή που τον οδηγεί και τον κατευθύνει. Ο υπαρξισμός είναι ένα έντονα ανθρωποκεντρικό κίνημα, που βασίζεται αποκλειστικά στις δυνατότητες της ύπαρξης και της υποκειμενικότητας, καθότι θεωρεί τον άνθρωπο απόλυτα υπεύθυνο και ελεύθερο για τις πράξεις του και τις επιλογές του, που αποτελούν προέκταση του εαυτού του. Ο άνθρωπος που υπάρχει και έχει επίγνωση του εαυτού του, είναι απόλυτα ελεύθερος να καθορίσει τις σκέψεις, τον εαυτό του και οτιδήποτε τον περιβάλλει.

Από την άλλη μεριά, η φαινομενολογική προσέγγιση του Μερλώ-Ποντύ τοποθετεί εξίσου την ανθρώπινη αντίληψη σε περίοπτη θέση, εξυψώνοντας τον άνθρωπο μέσω των νοητικών και αισθητηριακών του δυνατοτήτων, ως το ικανότερο και δημιουργικότερο μέσο για τη γνώση, η οποία επιτυγχάνεται μέσω

της παρατήρησης και της αντίληψης. Το υπαρξιστικό και το φαινομενολογικό υποκείμενο δεν έχουν καμία ισχύ στον φουκωικό στοχασμό. Συγκριτικά, στον Φουκώ το γνωστικό υποκείμενο δεν παρουσιάζει κάποια συγγένεια γιατί διαρκώς αμφισβητείται και εξετάζεται με κριτική διάθεση. Εκτός αυτού, ο ίδιος δεν μίλησε ποτέ για την υπεροχή και τη μοναδικότητα της ύπαρξης όπως ο Σαρτρ. Η ύπαρξη στο έργο του είναι μια αμελητέα συνιστώσα, η οποία δέχεται παθητικά τη διαμορφωμένη γνώση μέσα από τα έτοιμα συστήματα λόγου, οπότε βρίσκεται συνεχώς σε μια κατακερματισμένη ατμόσφαιρα. Η ισχύς του υποκειμένου στον λόγο και στη γνώση είναι σχεδόν ανύπαρκτη, δεν ενοποιείται ούτε ολοκληρώνεται μέσα από τη χρήση του λόγου, ούτε ποτέ φτάνει στη γνώση. Αυτό που προσεγγίζει είναι μόνο οι μεταμφιεσμένες μορφές αυτών, που διασπείρουν και αλλοιώνουν ακόμα πιο πολύ την ταυτότητά του. Συγκεντρώνοντας όλες τις προβληματικές αυτές πτυχές και τις αδυναμίες, δεν έχει καμία εποπτεία στον παραγόμενο λόγο του, πόσο μάλλον στην παραγόμενη γνώση.

Η γνώση δημιουργείται ιστορικά μέσω ασταμάτητων κανόνων και θεσμών που κατευθύνουν και διαμορφώνουν την σκέψη του υποκειμένου, ασκώντας πίεση και υποχρεώνοντάς το διά της επιβολής να μιλήσει μέσα σε αυτά τα αυστηρά πλαίσια. Οι παραγόμενοι κανόνες δημιουργούν μια περιρρέουσα ατμόσφαιρα στο υποκείμενο, παρακολουθούν τη σκέψη του, επεμβαίνουν στον λόγο του, ασκώντας διαρκή αστυνόμευση και έλεγχο. Η αλήθεια θεωρείται και αυτή μια κοινωνική κατασκευή, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα της εξουσίας την οποία ασκούν οι κανονικοποιημένοι λόγοι. *«Είναι πάντα δυνατό να εκφράζει κάποιος μιαν αλήθεια μες στο χώρο ενός παρθένου εδάφους· αλλά δε μπορεί να βρεθεί μες στο αληθινό παρά μόνο αν υπακούει στους νόμους μιας αστυνόμευσης του συλλογισμού, που πρέπει να ασκεί σε κάθε του αγόρευση»* (Foucault, χ.χ, σελ. 26).

Έχοντας αυτή την αντίληψη για το υποκείμενο, η αρχαιολογική μέθοδος του Φουκώ εμπεριέχει τον παράγοντα της εξουσίας, ο οποίος αναλύεται διεξοδικά με τη γενεαλογική μέθοδο. Η εξουσία εμφανίζεται σε αρκετά σημεία της αρχαιολογικής ανάλυσης εφόσον, πίσω από τις πρακτικές και τους σχηματισμούς των λόγων, καθοριστικών για τη διαμόρφωση των ανθρωπιστικών επιστημών, είναι η υπακοή στους κανόνες και στις αρχές. Ο Φουκώ (2017) αναφέρει ρητά: *«η αρχαιολογία δεν αναζητεί να εντοπίσει τις σκέψεις, τις παραστάσεις, τις εικόνες, τα θέματα, τις ιδεοληψίες που κρύβονται ή εκδηλώνονται μέσα στους λόγους, αλλά τους*

ιδιους τους λόγους, αυτούς τους λόγους ως πρακτικές που υπακούουν σε κανόνες» (σελ. 212). Η απεικόνιση των λόγων αποκλειστικά ως πρακτικών εφαρμογών υποδηλώνει μια εξουσία. Επίσης, ο σχηματισμός και η κανονικοποίηση φανερώνει άμεσα την επιβολή κανόνων που την εκπροσωπούν. Η αρχαιολογική μέθοδος εμπεριέχει μικρό ποσοστό στοιχείων από τη γενεαλογική περίοδο, ενώ η γενεαλογική περίοδος μοιράζεται αντιστοίχως τις διατυπώσεις, τον τρόπο σκέψης και της αρχαιολογικής αλλά και της γενεαλογικής περιόδου (Δοξιάδης, 2015).

Η μεταστροφή που γίνεται στη σκέψη του Φουκώ, όταν αυτός μετακινείται από το αρχαιολογικό μεθοδολογικό εργαλείο ανάλυσης λόγου προς το γενεαλογικό σύστημα, το οποίο προήλθε και λεκτικά αλλά και ως μέθοδος ανάλυσης από τον Νίτσε, δεν σημαίνει, όπως τον κατηγορήσαν κάποιοι, ότι δεν σημείωσε επιτυχία η αρχαιολογία ως μέθοδος. Μια ακόμη δυσφήμιση που δέχτηκε η αρχαιολογία από τους επικριτές του, ήταν ότι είχε μια δυσμενή έκβαση για την ανάλυση του λόγου, αφού δεν κατέληξε στο επιθυμητό αποτέλεσμα και δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής ως εργαλείο έρευνας. Ο Φουκώ, όμως, δεν μεταβαίνει στη γενεαλογία επειδή είχε οδηγηθεί σε αδιέξοδο με την αρχαιολογία, ούτε απομακρύνεται από αυτήν ούτε και την εγκαταλείπει οριστικά ως μέθοδο, απλώς μετακινείται για να την ανανεώσει με τη γενεαλογική.

Ένας άλλος λόγος είναι ότι τα ενδιαφέροντα και τα πεδία έρευνάς του άλλαξαν μετά τη δεκαετία του '60. Τα τρία βιβλία στα οποία χρησιμοποιήθηκε η αρχαιολογική ανάλυση ήταν *Η Ιστορία της Τρέλας* (1961), *Η Γέννηση της κλινικής* (1963) και *Οι Λέξεις και τα πράγματα* (1966), που εξέτασαν ιστορικά την παραγωγή του λόγου: στην πρώτη περίπτωση, τον λόγο του ψυχασθενούς, στη δεύτερη περίπτωση, τον λόγο που εκφέρει ο γιατρός και, στην τρίτη περίπτωση, την ιστορική συγκρότηση και διαμόρφωση του λόγου τον οποίο χρησιμοποιούν οι ανθρωπιστικές επιστήμες. Όλοι αυτοί βέβαια οι προβληματισμοί τον ακολουθούν και λίγο αργότερα στη συγγραφή της *Αρχαιολογίας της Γνώσης* (1969), στην οποία προσπάθησε να ενοποιήσει τα ξεχωριστά αρχαιολογικά έργα του σε ένα, συγκεντρώνοντας μια ενοποιημένη θεωρία του λόγου.

Η γενεαλογική περίοδος ξεκινά στις αρχές της δεκαετίας του '70, όπου η προσοχή του στρέφεται αποκλειστικά στην εξουσία και σε όλες τις εκφάνσεις της. Έχοντας λοιπόν ως αρχή την εξουσία, ασχολείται με τους ποικίλους τρόπους εφαρμογής της, την επίδραση που έχει στο υποκείμενο, τη συμβολή της στην

απόδοση της ταυτότητας στο υποκείμενο και τη συσχέτισή της με τη γνώση. Γενικά προσανατολίζεται στην επίδραση των πολλαπλών μηχανισμών εξουσίας στο ανθρώπινο σώμα και στη γνώση. Επιπλέον, προέκταση αυτών των βασικών αναζητήσεων αποτελούν οι έννοιες της επιτήρησης, της τιμωρίας, του εγκλεισμού, εξεταζόμενες υπό το πρίσμα της πειθαρχικής εξουσίας. Σε όλες αυτές τις νέες αναζητήσεις η αρχαιολογία δεν παραμελείται, ενσωματώνεται εκεί όπου ο Φουκώ κρίνει σκόπιμο για βελτίωση της ανάλυσης. Η γενεαλογία αναπληρώνει στα σημεία που κρίνεται απαραίτητο την αρχαιολογία, και η αρχαιολογία συμπληρώνει τη γενεαλογία στα σημεία που υστερεί.

Κεφάλαιο 2^ο

Το γενεαλογικό πλαίσιο ανάλυσης: Η χαρτογράφηση της εξουσίας και του υποκειμένου

2.1 Η γενεαλογία του Μισέλ Φουκώ και οι επιρροές του Νίτσε

Αυτή η αλληλεπίδραση συμβαίνει στο γενεαλογικό του έργο, ενώ το αρχαιολογικό έργο παραμένει κατά το μεγαλύτερο μέρος μια αμιγώς αρχαιολογική ανάλυση με μικρό ποσοστό εμφάνισης της γενεαλογικής. Τα έργα της ύστερης περιόδου τού Φουκώ αποδεσμεύονται από την αρχαιολογική μέθοδο, με την οποία στόχευε να αποτυπώσει την αρμονική συναρμολόγηση της επικράτειας των κανόνων στον σχηματισμό των λόγων και την παγίωσή τους στο εσωτερικό του ιστορικού συγκειμένου. Στη γενεαλογική περίοδο το περιγραφικό σκέλος της ανάλυσης του μετατοπίζεται στο πώς επιδρούν στη λειτουργία του λόγου οι εξουσιαστικές πρακτικές, οι οποίες εντοπίζονται στους κοινωνικούς θεσμούς και όχι στους επιβεβλημένους μηχανισμούς κανόνων που αναδεικνύουν και προωθούν το σύστημα όπου εδράζεται η γνώση και η έκδηλη ύπαρξη του λόγου. Για την αναζήτηση των εξουσιαστικών και πειθαρχικών πρακτικών που επιδρούν και ενσωματώνονται στον λόγο και τη γνώση, δεν βασίστηκε μόνο στο τρέχον κοινωνικό σύστημα της εποχής του. Αντιθέτως, κατέφυγε στην πολύτιμη για αυτόν συμβολή του ιστορικού παράγοντα, μελέτησε το κοινωνικό σώμα σε όλες τις σημαντικά ιστορικές εκφάνσεις του, συλλέγοντας αρκετά χρήσιμα στοιχεία για την επιστημονική του ενασχόληση. Σε συνάρτηση με το πεδίο του λόγου και την απόδοση της αλήθειας και της γνώσης, προσθέτει τον παράγοντα του υποκειμένου, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στην επιρροή που ασκεί η εξουσία στην αποκτώμενη γνώση και τη σειρά ενεργειών που ρυθμίζουν την κατασκευή της προσωπικής του ταυτότητας. Σε αυτό το μεταβατικό στάδιο της γενεαλογίας, που αποτελεί κύριο σταθμό στην εξέλιξη της σκέψης του, ο Φουκώ επιλέγει τώρα μέσω της λεπτομερούς και διεξοδικής έρευνας να αναζητήσει τα ίχνη των συσχετισμών δυνάμεων, τους κόμβους της εξουσίας, όπως παρουσιάζονται μέσα από την πειθαρχική κοινωνία.

Η γενεαλογία ως έννοια προέρχεται από μελέτες του Νίτσε που θίγουν θεμελιώδη ζητήματα για τις βάσεις της γνώσης, της επιστήμης και των ηθικών αξιών όπως αποτυπώθηκαν και καταγράφηκαν από τη Δυτική φιλοσοφία. Στο έργο του *Η Γενεαλογία της ηθικής*, που έγραψε το 1887, εντάσσει όλους τους παραπάνω προβληματισμούς και στοχεύει κυρίως σε αυτό που αναφέρει και ο τίτλος, δηλαδή στο πώς αποτυπώθηκαν τα θεμέλια της γνώσης, στη συνεισφορά των επιστημών και των ηθικών αξιών και στην επίδρασή τους στην ανθρωπότητα. Ο Νίτσε στο βιβλίο αυτό, αλλά και σε άλλα έργα, εισάγει αρκετές έννοιες όπως προέλευση, καταγωγή, ρίζα, γέννηση, τις οποίες διαχειρίζεται με εξαιρετικά ευφυή τρόπο, αποδεικνύοντας ότι η γνώση είναι μια επινοημένη κατασκευή με κακές προθέσεις, που βαθμιαία κατέστρεψε και διάβρωσε την αξία και το κύρος του ανθρώπου. Η ιδιαίτερη μεταχείριση αυτού του πλούσιου εννοιολογικού οπλοστασίου, συνδυαζόμενη με τη σχολαστική και επίμονη προσπάθεια να βρει την ουσία και την πραγματική σημασία των λέξεων αυτών, δεν δείχνει να έχει την πρόθεση να ακολουθήσει κοινότοπες αντιλήψεις, παραμένοντας σε μια επιφανειακή ανάλυση. Αντιθέτως, αυτή η ενεργητικότητα της σκέψης του φανερώνει την αξία και την εγκυρότητα ενός αυθεντικού γενεαλόγου. Με τη γενεαλογία του ο Νίτσε εισέρχεται σε μια δύσκολη και δύσβατη περιπλάνηση με σκοπό την ανεύρεση, την ερμηνεία και την κατανόηση της μορφολογίας της γνώσης, του ηθικού κώδικα και των αναλλοίωτων και σταθερών ιδανικών. Για να υλοποιηθεί αυτό το εγχείρημα προβαίνει στην επαναξιολόγηση των αξιών, όπως εφαρμόστηκαν και θεσπίστηκαν από το κίνημα του Διαφωτισμού. Συγκεκριμένα ξεκινά με μια οξύτατη κριτική και επανεξέταση όλων αυτών των αρχών και των ιδεωδών που εμπότισαν τη Δυτική ανθρωπότητα, αμφισβητεί το νόημα των λέξεων, απαξιώνει τα ιδανικά και, μέσα από τη διατύπωση ριζοσπαστικών και καινοτόμων αντιλήψεων, αφαιρεί την περιρρέουσα προκατάληψη, που υποβαθμίζει την γνώση.

Η ανατροπή των αξιών και η επαναξιολόγησή τους είναι η μόνη λύση και η μοναδική διέξοδος για να αποδεσμευτεί ο άνθρωπος από τα λάθη και τις αυταπάτες της παραδοσιακής φιλοσοφίας, εκπρόσωποι της οποίας ήταν ο Καρτέσιος, ο Καντ, ο Σπινόζα και άλλοι. Για να συντρίψει λοιπόν αυτές τις υπάρχουσες αντιλήψεις, ο Νίτσε κάνει μια ανάδρομη στο παρελθόν, αναζητά τα στοιχεία σύνθεσης και καταγράφει όχι την εξελικτική πορεία των εννοιών αλλά το σκηνικό τοπίο ανάδυσής τους και την επισώρευση χρήσεων ανά ιστορική περίοδο (Foucault, 2011ε). Το ιστορικό του μάτι εξετάζει εξονυχιστικά και με μεγάλη οξυδέρκεια τις

έννοιες: ρίζα ή προέλευση (Herkunft), ανάδυση (Entstehung), καταγωγή (Ursprung), γέννηση (Geburt) των αξιών, της γνώσης, της αλήθειας και της ηθικής. Η ιστορική ανασκαφή δεν στοχεύει σε αρχετυπικές καταγωγές και σε τελεολογικές αντιλήψεις, αλλά εκθέτει και ξεδιπλώνει το κίνητρο της προέλευσης μέσα από την ασυνέχεια της ιστορικής ακολουθίας. Αυτή η εξέταση απογυμνώνει την καταγωγή από τις μεταμφιέσεις και τις ερμηνείες που δόθηκαν σε αυτήν, τοποθετώντας τη σε ένα εξωτερικό και τυχαίο επίπεδο αφαίρεσης, από το οποίο αντλείται η προέλευση και εφαρμόζεται σωστά η γενεαλογική μέθοδος. Το συγκεκριμένο πλαίσιο ανάλυσης που ακολουθεί ο Νίτσε εξουδετερώνει όλα τα προσώπια του ανθρώπινου παράγοντα, που επεμβαίνει στη λειτουργία του λόγου, αποδίδοντας εσφαλμένα την αλήθεια και την αξία της ηθικής.

Η ουσία της ιστορικής αναζήτησης του γενεαλόγου είναι να μη σκοντάφτει στους περιορισμούς και στις τακτικές των ειπωμένων πραγμάτων όταν διασχίζει τις αποστάσεις των ιστορικών διαδρομών, γιατί έτσι χάνει τον προσανατολισμό του. Η σκαπάνη της έρευνας του γενεαλόγου από μονοπάτι σε μονοπάτι δεν πρέπει να είναι γραμμική, τηρώντας την ιστορική ακολουθία και εξέλιξη των γεγονότων, γιατί πρόκειται για μια παρωδία και για μια διακωμωδημένη αποτύπωση των πραγμάτων, εξαιτίας του ότι συμμορφώνεται αποκλειστικά με την ανθρώπινη εξελικτική πορεία χωρίς να προσφέρει κάτι ξεχωριστό. Το έργο του γενεαλόγου υποβαθμίζεται όταν αντλεί και στηρίζει την αναζήτησή του σε πράξεις και ειπωμένα πράγματα των ανθρώπων. Τα συμπεράσματα που εξάγονται με έρεισμα την ανθρώπινη παρουσία θα οδηγήσουν σε εσφαλμένη εκτίμηση, γιατί θα μιλούν συνεχώς εξ' ονόματος του ανθρώπου, θα αναφέρονται δηλαδή σε αόριστες τελεολογίες και σε παγιωμένες χρήσεις της γλώσσας, οπότε το έργο δεν θα παραπέμπει σε έναν αυθεντικό γενεαλόγο αλλά σε έναν ερασιτέχνη.

Για να γίνει σωστή ιστορική συγκέντρωση πληροφοριών και για να αποκαλυφθεί η πραγματική ταυτότητα των εννοιών, πρέπει ο γενεαλόγος να μετακινείται διαρκώς και ακατάπαυστα μέχρι να συναντήσει το σημείο ρήξης, που θα καταβαραθρώσει και θα αφανίσει αυτή την ατέρμονη αλληλουχία ιστορικών συμβάντων. Το γενεαλογικό έργο βρίσκεται σε ένα ασταθές και ευμετάβλητο κλίμα, η αναζήτηση της καταγωγής και της προέλευσης των αξιών είναι μια χίμαιρα, γιατί δεν πρόκειται στην ουσία ο γενεαλόγος να έρθει αντιμέτωπος με τα αρχετυπικά θεμέλια των εννοιών τις οποίες αναζητά. Αντιθέτως, θα προσκρούει

διαρκώς σε εναλλασσόμενες ταυτότητες, τα χαρακτηριστικά των οποίων υπήρχαν ανέκαθεν σε αυτές, μέσα από τη διαρκή ζύμωση και την πολυετή ιστορική επεξεργασία την οποία δέχτηκαν. Επομένως, οι έννοιες αφομοιώνουν ταυτότητες που δεν προκύπτουν από αυτές αλλά από αντικατοπτρισμούς που συνιστούν αποτελέσματα μακραίωνων ιστορικών διεργασιών και διαπλεκόμενων συμβάντων.

Οι καταγωγικές βάσεις και τα θεμέλια, λόγου χάρη της ηθικής ή της θρησκείας, στηρίζονται σε *«ευτελή και ελεεινά συμπεράσματα. Pudenda origo»*, άρα η καταγωγή δεν οδηγεί στην αλήθεια ή στην πρωταρχική ταυτότητα των εννοιών και των αξιών, οπότε απορρίπτεται από τη σκέψη του Νίτσε (Foucault, 2011ε, σελ. 39)¹⁰. Η διεξαγωγή της γενεαλογικής παρατήρησης πρέπει να λάβει υπόψη και να αναγνωρίσει *«τα ατυχήματα, τις απειροελάχιστες αποκλίσεις – ή, αντιθέτως, τις πλήρεις αντιστροφές –, τα σφάλματα, τις λανθασμένες εκτιμήσεις, τους κακούς υπολογισμούς που γέννησαν ό,τι υπάρχει και έχει αξία για εμάς»* (Foucault, 2011ε, σελ. 50). Το σημείο ρήξης που θα εντοπιστεί στην αναζήτηση της καταγωγής, θα επιτρέψει στην γενεαλογική ανάλυση να βεβαιωθεί με σαφήνεια ότι δεν υπάρχουν καταγωγικές αλήθειες αλλά ασυμφωνία και απάτη, οι οποίες οικοδομούν τη συνεκτικότητα του λόγου και βρίσκονται πίσω από την αρμονική σύνθεση των ιστορικών περιόδων. Μέσα από τη διαδικασία της ιστορικής περιοδολόγησης των θεμέλιων της καταγωγής, δεν θα εμφανιστούν στην επιφάνεια ούτε θεμέλια, ούτε αρχετυπικές αξίες, αλλά η επινόηση η οποία προσδέεται σφιχτά με τις πολύτιμες αξίες, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μέσα από την ιστορική καταγραφή. Η επινόηση επικαλύπτει την ιστορική επεξεργασία των θεμελίων και τα καθιστά προσβάσιμα στους ανθρώπους. Δεν αποτελούν όμως προέκταση των ανθρώπων, προέρχονται και είναι κάτι ξένο και ανοίκειο για αυτούς. Σύμφωνα με τον Φουκώ (2011ε), *«πίσω από τα πράγματα υπάρχει “εντελώς άλλο πράγμα”· όχι βέβαια το α-χρονικό και ουσιώδες μυστικό τους, αλλά το μυστικό ότι δεν έχουν ουσία και ότι η ουσία τους συγκροτήθηκε βαθμηδόν από ξένα προς αυτήν σχήματα. Ο λόγος; Μα ακριβώς ότι γεννήθηκε με τρόπο εντελώς “λογικό” – από το τυχαίο»* (Foucault, 2011ε, σελ. 42)¹¹. Δεν επικρατεί η αλήθεια μέσα από τη χρήση των λέξεων, ούτε υπάρχουν ερείσματα που ενισχύουν τις αξίες, αλλά μια συμφωνημένη, επιφανειακή και επιτυχημένη πειθάρχηση την οποία έχουν εφαρμόσει οι άνθρωποι. Μέσω αυτής

¹⁰ Βλ. Foucault, M., *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, Αθήνα: Πλέθρον, 2011ε, σελ. 39. Σε υποσημείωση του ίδιου του Φουκώ, το λατινικό χωρίο ανήκει στο βιβλίο του Νίτσε: *Χαραυγή* §102.

¹¹ Οπ. π., σελ. 42. Ομοίως, από το βιβλίο του Νίτσε: *Χαραυγή* §123.

επιτυγχάνουν τη συνεννόηση μεταξύ τους, στηρίζοντας τις προηγούμενες αρχές σε ένα ασταθές, σαθρό και ρηγματώδες έδαφος.

Η επινόηση αποτελεί για τον άνθρωπο μια αναγκαία συνθήκη για να επιτύχει την επικοινωνία του με άλλους ανθρώπους. Το νόημα που αποδίδεται στις λέξεις δεν αφορά το πράγμα αυτό καθαυτό, δεν υπάρχει αντιστοιχία ονομάτων-πραγμάτων, η γλωσσική λειτουργία είναι μια μεταφορική κατασκευή, που προκύπτει από υποκειμενικά ερεθίσματα και καμία σχέση δεν έχει με την πραγματικότητα (Nietzsche, 2009). Στην ουσία, η παραγωγή λόγου παρουσιάζει μια επιφανειακή ομοιότητα, για την οποία υπεύθυνη είναι η αυθαίρετη επινόηση των ανθρώπων πάνω στα πράγματα, η οποία συγκροτεί μια πάγια γλωσσική σύμβαση και μια κοινωνική ανάγκη απαραίτητη για την επικοινωνία και τη συνεννόησή τους. Επομένως, δεν υπάρχει κάποια αμετάβλητη και θεμελιακή αλήθεια, ούτε αναλλοίωτες αξίες για να τις εντοπίσει μέσω της διερεύνησης ο γενεαλόγος. Η έννοια της αλήθειας και των ιδανικών, εφόσον συγκροτείται μέσω του λόγου, αποτελεί απομίμηση και ψευδαίσθηση, ένα παραποιημένο αντίγραφο το οποίο εξαυλώνεται και καθυποτάσσεται από την ανθρώπινη επέμβαση.

Η ροπή αυτή του ανθρώπου στην εξαπάτηση και στην παραπλάνηση, σύμφωνα με τον Νίτσε (2009), οφείλεται σε ένα αρχέγονο ένστικτο επιβίωσης και αυτοσυντήρησης, που αναπτύχθηκε στις πρώτες εκδηλώσεις της κοινωνικής του ζωής και της συμβίωσής του με άλλους. Σε εκείνο το στάδιο όπου ο άνθρωπος βρισκόταν ακόμα υπό διαμόρφωση σωματική και νοητική (φυσική κατάσταση), προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωσή του και τη συνύπαρξή του με άλλους (αγελαίο ον), χρησιμοποίησε το μυαλό του για να επιζήσει και να προφυλαχθεί πρώτα ο ίδιος, αλλά και να κατοχυρώσει την αρμονική συμβίωση με τους άλλους. Το πρωτοκοινωνικό αυτό στάδιο ύπαρξης απαιτεί τη σταδιακή επίτευξη της επικοινωνίας, που επιτυγχάνεται μέσω της συνεννόησης με τους συνανθρώπους του. Επίσης, θέλει να εμπεδώσει τη σταθερότητα και ασφάλεια για το υπόλοιπο της ζωής του, οπότε επινοεί από κοινό συμφέρον τις σημασίες των λέξεων, δηλαδή χρησιμοποιεί μια γλώσσα αποκλειστικά και μόνο για την πραγματοποίηση των σκοπών του. Μια άλλη ερμηνεία για αυτή την ικανότητα του ανθρώπου να δημιουργεί και να επινοεί σημασίες στη χρήση της γλώσσας του, είναι η προδιάθεση που έχουν, ιδιαιτέρως, οι πιο αδύναμοι και οι ασθενέστεροι στην παραπλάνηση και στην υποκρισία, ως ελιγμούς προκειμένου να επικρατήσουν και

να επιτύχουν την αυτοσυντήρησή τους (Nietzsche, 2009). Η ανάγκη και πάλι του ανθρώπου για αμοιβαία, ειρηνική και αρμονική συμβίωση, τον οδήγησε στην ομοιόμορφη χρήση του λόγου, την ταυτόχρονα δεσμευτική και ισχύουσα για όλους.

Επιθυμεί με βάση τη γλώσσα να αναζητήσει την αλήθεια, γιατί αυτή θα του εξασφαλίσει πρόσφορο έδαφος προκειμένου να οικοδομήσει και να εγκαθιδρύσει τις ωφέλιμες αρχές και αξίες που θα στηρίζουν και θα έχουν ευεργετικές συνέπειες για την κοινωνική συμμόρφωση, την κοινωνική ειρήνη και την ευημερία, οπότε αντλεί κέρδος από την αλήθεια σε αντίθεση με το ψεύδος. Η αλήθεια όμως αυτή είναι ψευδεπίγραφη, καθώς βασίζεται σε μια επινοημένη, μεταφορική και φενακίζουσα υφή της γλώσσας, η οποία τέθηκε σε ισχύ με κριτήριο τις κοινωνικές ανάγκες και προς όφελος της εύρυθμης λειτουργίας και πειθάρχησης των κοινωνικών σχέσεων. Η απάντηση στο ερώτημα τι είναι αλήθεια, δίνεται από τον Νίτσε ως εξής: *«Μια ευέλικτη, ευκίνητη στρατιά από μεταφορές, μετωνυμίες, ανθρωπομορφικές εκφράσεις, κοντολογίς ένα σύνολο από ανθρώπινες σχέσεις, οι οποίες αφού επιτάθηκαν ποιητικά και ρητορικά μεταφέρθηκαν σε άλλο γένος, στολίστηκαν και μετά από μακρά χρήση φαίνονται σε ένα λαό εδραίες, με κανονιστικό κύρος και δεσμευτική ισχύ»* (Nietzsche, 2009, σελ. 20). Η τοποθέτηση της αλήθειας και κατ' επέκταση της χρήσης της γλώσσας σε ένα τέτοιο πλαίσιο, δυσκολεύει το έργο του γενεαλόγου, γιατί αντιλαμβάνεται ότι η καταγωγή και τα αφετηριακά σημεία εκκίνησης της αλήθειας και των αξιών είναι ψευδεπίγραφα, αντιθέτως αυτό που αναδύεται από την αναζήτηση είναι πολύπλοκες και πολυάριθμες προσεγγίσεις των ανθρώπινων όντων. Η χρήση του λόγου και η λειτουργία της ομιλίας, έχοντας υποστεί την επαναλαμβανόμενη επεξεργασία από τους ανθρώπους, αποκαλύπτουν μια περιοχή καθυπόταξης, η οποία εξουσιάζει τον λόγο και τον κατευθύνει σε πειθαρχημένα νοήματα και έννοιες.

Οι γενεαλογίες των δύο φιλοσόφων διαφέρουν σε αρκετά σημεία, πάντως ο Φουκώ, μελετώντας τον Νίτσε, δανείζεται αρκετά μεθοδολογικά εργαλεία του, τροποποιώντας την κατεύθυνση και τον προσανατολισμό που τους δίνει ο Νίτσε, με σκοπό να τα εντάξει στο δικό του πεδίο σκέψης. Ο κεντρικός πυρήνας του προβληματισμού του Νίτσε είναι ο ίδιος και στον Φουκώ. Ο όρος γενεαλογία αποδεικνύει ότι και οι δύο βαδίζουν σε παράλληλες διαδρομές. Το κοινό σημείο και των δύο είναι ότι σε ένα πρώτο επίπεδο η γνώση συνδέεται με την εξουσία, ο

γάλλος στοχαστής όμως δεν ταυτίζει αυτές τις δύο έννοιες. Είναι γνωστή η αποστροφή του για την εξουσία, δεν έχει μιλήσει ποτέ για αυτήν, όπως τόνιζε συχνά σε συνεντεύξεις, αλλά μόνο για τις σχέσεις που αναπτύσσει, αποδεικνύοντας ότι στην ουσία είναι ανίσχυρη και εμφανίζεται μόνο υπό την προϋπόθεση σύνδεσης με έναν παράγοντα. Το γνώρισμα του Νίτσε είναι η ενασχόλησή του με θέματα ηθικής, με τη σύγκριση καλού και κακού, με τη θρησκεία και τα ασκητικά ιδεώδη, με ζητήματα δικαιοσύνης. Προσπαθεί να αναζητήσει την καταγωγή και την προέλευση των εννοιών αυτών, καθώς και την εσφαλμένη χρήση τους. Επομένως υπάρχει το στοιχείο του ψυχολογικού παράγοντα, όταν εμπλέκει και τον άνθρωπο στην έρευνά του. Εκτός αυτού του κριτηρίου, εκδηλώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να επαναξιολογήσει αυτά τα θέματα, να προσδιορίσει και να εκτιμήσει την ιστορική πορεία και τα θεμέλιά τους. Αντιθέτως, ο Φουκώ δεν ενδιαφέρεται για πρωταρχικές ταυτότητες. Όταν γράφει τα έργα του *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας* και *Επιτήρηση και Τιμωρία*, προσπαθεί μέσω της δικής του γενεαλογίας να κατανοήσει την επίδραση της εξουσίας στο κοινωνικό σώμα, και τις σχέσεις που αναπτύσσει η εξουσία με τη γνώση και με πλήθος άλλων παραγόντων.

2.2 Η γενεαλογική μέθοδος των δύο φιλοσόφων, οι αποκλίσεις και τα κοινά τους σημεία

Ο Φουκώ ωστόσο δεν μεταβαίνει τόσο πίσω χρονολογικά, για να παρατηρήσει πώς δημιουργήθηκε για παράδειγμα η εξουσία και ποια ήταν η καταγωγή της. Όσον αφορά τις έννοιες του Νίτσε, ισχυρίζεται ότι οι εξουσιαστικές δομές κρύβονται πίσω από την καταγωγή ή την προέλευση και ότι δεν υπάρχουν θεμέλια ή καταγωγικά αρχέτυπα. Επομένως, η συσσωρευμένη επεξεργασία εσφαλμένων αποδόσεων προκύπτει από την οργάνωση και την κατεύθυνση που απέδωσε η ιστορία στην εξουσία, απονέμοντας ερμηνεία και νόημα στις αποδόσεις αυτές, που συμβάδιζαν πάντα με τους κανονισμούς κάθε ιστορικής περιόδου. «*Η αλήθεια δεν είναι παρά ένα είδος σφάλματος, το οποίο έχει το πλεονέκτημα να μην μπορεί να αναιρεθεί, δίχως αμφιβολία γιατί η ιστορία, μέσω της αργής και μακροχρόνιας επεξεργασίας της, την έχει καταστήσει αναλλοίωτη*» (Foucault, 2011ε, σελ. 45).

Στη γενεαλογική του περίοδο ο Φουκώ αξιοποιεί και την αρχαιολογική μέθοδο, όποτε βρίσκονται σε ισχύ αμφοτέρως, εφόσον εξακολουθεί να ισχυρίζεται

ότι δεν υπάρχει κάποιο κρυφό και αόρατο στοιχείο προϋπάρχον σε άχρονες, υπερβατικές και αιώνιες αλήθειες, που πρέπει να εντοπιστεί και να αποδεσμευθεί μέσω της εξερεύνησης, δεν υπάρχουν καθολικά και απόλυτα απριόρι, μόνο ιστορικά απριόρι. *«Ο Φουκώ δεν έδωσε ποτέ ιδιαίτερη σημασία στο καθολικό και το αιώνιο (...). Τόσο το ένα όσο και το άλλο αποτελούν ευμεγέθη ή σφαιρικά στοιχεία που εκπορεύονται από κατανομές ενικοτήτων, στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου ιστορικού σχηματισμού και βάσει μιας ιδιαίτερης τυποποίησης. Κάτω από την επιφάνεια του καθολικού υπάρχουν παιχνίδια ενικοτήτων, παιχνίδια τα οποία εκπέμπουν ενικότητες, ενώ η καθολικότητα ή η αιωνιότητα του ανθρώπου είναι μόνον η σκιά ενός ενικού όσο και μεταβατικού συνδυασμού που συνδέεται με ένα συγκεκριμένο ιστορικό σώμα»* (Deleuze, 2005, σελ. 154). Αυτά τα ιστορικά απριόρι δεν συνεχίζει να τα αναζητεί υπό τον προσανατολισμό της επιβολής τους εντός κανονιστικών προτύπων και πρακτικών που εισήχθησαν ανά ιστορικές περιόδους, όπως έκανε με την αρχαιολογική του μέθοδο. Τώρα πλέον αναζητεί την παραγωγή και επιβολή των λόγων στο κοινωνικό πλαίσιο, όπως προκύπτουν μέσα από το πεδίο σύγκρουσης και επικράτησης. Στοχεύει μάλλον όχι στις πρακτικές λόγου ως κανονιστικές πρακτικές, αλλά στις κοινωνικές πρακτικές που κυριαρχούν και αναλαμβάνουν να αναδείξουν τη συγκρότηση του λόγου.

Με αυτό τον τρόπο ο Φουκώ δίνει μια διαφορετική ερμηνεία στη νιτσεική έννοια της ανάδυσης, με γνώμονα τη δική του γενεαλογική μέθοδο. Η ανάδυση αποτελεί μια *«είσοδο επί σκηνης των δυνάμεων»*, βρίσκεται σε ένα πεδίο σύγκρουσης και πάλης, στο οποίο οι κανόνες και οι σχέσεις κυριαρχίας θα παγιώσουν και θα φανερώσουν την ανάδυση νοημάτων (Foucault, 2011ε, σελ. 57). Πρόκειται για σχέσεις εξουσιαστή- εξουσιαζόμενου, για δυνάμεις που *«μεταπηδούν από τα παρασκήνια στη σκηνή του θεάτρου... όπου τίθενται οι μεν έναντι των δε, οι μεν υπέρ των δε»* (Foucault, 2011ε, σελ. 57). Επομένως, η ανάδυση δεν έχει αφητηρία κάποια μεταφυσική προέλευση, ούτε αναφέρεται σε αυτό που περιγράφει ο Νίτσε, ότι η ανάδυση της έννοιας της ελευθερίας προκύπτει από την υποταγή των ατόμων σε άλλους. Δεν εκκινεί από κάποια αρχή η ανάδυση, ούτε συνδέεται με τις κοινωνικές συγκρούσεις ανθρώπων, γεννιέται μέσα από πολλαπλή τροποποίηση της βίας και του καθεστώτος ισχύος – δηλαδή του φορτίου της εξουσίας – που δέχονται οι λόγοι. *«Η σχέση κυριαρχίας δεν είναι “σχέση”, όπως ακριβώς ο τόπος όπου ασκείται η κυριαρχία δεν είναι τόπος. Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίο, σε κάθε στιγμή της ιστορίας, η “σχέση” κυριαρχίας παγιώνεται σε ένα*

ορισμένο τελετουργικό σχήμα· επιβάλλει υποχρεώσεις, δικαιώματα· (...) Σύμπαν κανόνων, του οποίου ο προορισμός δεν είναι καθόλου η κατασίγαση αλλά ο χορτασμός της βίας» (Foucault, 2011ε, σελ. 58-59).

Μια άλλη διαφορά του Φουκώ από τον Νίτσε εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο γερμανός φιλόσοφος δεν αναζητεί τις έννοιες των θεμελιωδών αξιών και της αλήθειας μέσα από την ιστορία που περιβάλλει και αφορά το υποκείμενο. Διαχωρίζει την αναζήτηση σε δύο διακριτές αναζητήσεις και ιστορίες, από τη μία μεριά υπάρχει η περιοχή έρευνας για την αλήθεια και τις αξίες, και από την άλλη μεριά υπάρχει η ιστορική σύνθεση του υποκειμένου. Ο Φουκώ (2013β) αναφέρει ότι ο «*Nietzsche υπήρξε κατά βάθος πολύ καντιανός, σε ορισμένα ζητήματα ... και ταυτοχρόνως το πρόβλημα του ήταν το εξής: υπάρχει μια ιστορία της αλήθειας και υπάρχει και μια ιστορία του υποκειμένου· και πού μπορούμε να βρούμε αυτή την ιστορία της αλήθειας, αυτή την ιστορία του υποκειμένου; Μα στην κατεύθυνση της βούλησης για δύναμη, ήτοι, εν τέλει, στην κατεύθυνση των σχέσεων εξουσίας*» (σελ. 52). Ο γάλλος στοχαστής ισχυρίζεται ότι, εφόσον τα γεγονότα της ιστορίας εγγράφονται και βρίσκονται σε άμεση συνάφεια με το σώμα, δεν πρέπει να διαχωριστεί η μελέτη σε δύο διαφορετικές περιπτώσεις. Η μελέτη της αλήθειας, αφού εξετάσει το σύστημα παραγωγής και λειτουργίας του λόγου που χρησιμοποιείται από το υποκείμενο, δεν μπορεί παρά να αφορά άμεσα το υποκείμενο και να αντιμετωπίζεται σε συνάρτηση με αυτό.

Η καταγωγή, η προέλευση, η ανάδυση είναι έννοιες που, αν εξεταστούν ξεχωριστά από τους κανόνες που αφορούν την κοινωνία όπου ζει το υποκείμενο, δεν θα οδηγήσουν σε κάποια κρίσιμη κατάληξη, και αυτό γιατί πάνω στο σώμα «*γεννιούνται οι επιθυμίες, οι λιποψυχίες, τα σφάλματα*», δεν μπορεί να υποστηριχθεί οποιαδήποτε αναζήτηση που δεν θα λάβει υπόψη της το υποκείμενο και το σώμα του (Foucault, 2011ε, σελ. 53). «*Η γενεαλογία, ως ανάλυση της προέλευσης, εγκαθίσταται συνεπώς στο σημείο όπου το σώμα και η ιστορία συναρθρώνονται. Αποστολή της είναι να δείξει το κατάστικτο από τα αποτυπώματα της ιστορίας σώμα, να δείξει την ιστορία καθώς συντρίβει το σώμα*» (Foucault, 2011ε, σελ. 53-54). Επιχειρεί με γνώμονα το πλέγμα ανάλυσης της γενεαλογίας να ανιχνεύσει τον τρόπο που γίνεται δυνατή η γνώση, όχι στον απόηχο του Καντ, ο οποίος τοποθετεί σε περίοπτη θέση τον υποκειμενικό παράγοντα, αλλά, αντιθέτως, μέσω των συστημάτων κυριαρχίας που αποδίδουν ορθολογικότητα στον λόγο και επιπλέον

συμβάλλουν στη συγκρότηση της υποκειμενικότητας. Ο γάλλος διανοητής αποκαλύπτει ότι η απόδοση της ορθολογικότητας στους λόγους υπάγεται στον συστηματικό μηχανισμό της εξουσίας, η ορθολογικότητα παγιδεύει στο εσωτερικό της λόγους, οι οποίοι θεωρούνται αληθινοί, αδιάψευστοι και κυρίαρχοι (Foucault, 2013β).

Αυτό συμβαίνει γιατί έχουν διαμορφωθεί από τους ιστορικούς λόγους, οι οποίοι φέρουν ήδη την κυριαρχία λόγω της επιβεβαίωσης και της επένδυσης της εξουσίας, η οποία δίνει την ταυτότητα της ορθολογικότητας και της υπεροχής. Πρόκειται για μια ψεύτικη εικόνα που προωθεί ο ιστορικός λόγος, ο οποίος ανακλύπει ως νικητής από το αποτέλεσμα πάλης και συγκρούσεων στην εναλλαγή των ιστορικών περιόδων. Με αυτόν τον τρόπο, αποδεικνύεται ότι η ορθολογική χρήση του λόγου είναι μια παραπλάνηση και μια αυταπάτη, αφού στην ουσία πρόκειται για ένα κυκλικό σύστημα κυριαρχίας και μηχανισμών εξουσίας, που εισχωρούν στον λόγο, απονέμοντας σε αυτόν την ισχύ και τον τίτλο της ορθολογικότητας. Το υποκείμενο εμπλέκεται άμεσα σε αυτό το σύστημα, γιατί οι λόγοι του αναπαράγουν και ανακυκλώνουν την καταγεγραμμένη ιστορία, μιλούν μέσα από αυτό το σύστημα, απευθύνονται στους ίδιους νόμους κυριαρχίας του ορθολογικού συστήματος και αναζητούν την επαλήθευση μέσω αυτού.

Ο Φουκώ επεξεργαζόμενος και αναλύοντας σε βάθος τη νιτσεική σκέψη, απομονώνει τα επιμέρους στοιχεία που τον προσελκύουν περισσότερο και τα οποία επιθυμεί να εντάξει στη δική του μεθοδολογία, εξελίσσει κατά κάποιο τρόπο και επεκτείνει τη γενεαλογία του Νίτσε, συσσωρεύοντας αρκετές νέες παραμέτρους. Αντιλαμβάνεται τη γενεαλογία σε αντίθεση με τον Νίτσε ως έναν διαρκή αγώνα με απεριόριστα σημεία αναμέτρησης, τα οποία γεννούν τους κανονισμούς, τις αρχές, τα πρότυπα και τους νόμους. Οι κανόνες και οι νόμοι δεν έχουν κάποια σημασία ή ερμηνεία, η χρήση από τους ανθρώπους, ο μετασχηματισμός τους επίσης από αυτούς, μπορεί να τους δώσει αξία και νόημα ύπαρξης. Εξ αυτού πηγάζει η κοινή εξέταση από τον Φουκώ σώματος και ιστορίας. Η γενεαλογία του επιπλέον δεν βλέπει την ιστορία από τον ορίζοντα καθολικών, υπερϊστορικών και αμετάβλητων μορφών. Η ιστορική αίσθηση είναι η ενατένιση και η προσήλωση μέσα από την οξυδέρκεια του ιστορικού βλέμματος, καθώς εντοπίζει τα περιθώρια, συντρίβοντας και αποσυναρμολογώντας όλες τις θεσπισμένες ενότητες και τις σταθερές συντεταγμένες. Η αξία και το νόημα της γενεαλογικής εξέτασης δεν είναι η

αναγνώριση των ήδη υπαρχόντων πραγμάτων – αλλά η ανατροπή τους – και η κατανόηση ότι μέσα από την διάλυση αυτής της συνεκτικής δύναμης, θα έρθει στο φως η πολλαπλότητα των μορφών που περιβάλλουν τη γνώση και ο κατακερματισμός του υποκειμένου. Η γενεαλογία του Φουκώ ορίζεται από τον ίδιο ως εξής: *«Αυτό θα το ονόμαζα εγώ γενεαλογία, δηλαδή μια μορφή ιστορίας που μπορεί να εξηγήσει τη συγκρότηση των γνώσεων, των λόγων, των περιοχών αντικειμένων, χωρίς να 'ναι υποχρεωμένη να αναφερθεί σε ένα υποκείμενο που είτε είναι υπερβατικό σε σχέση με το πεδίο των συμβάντων είτε διατρέχει, με την κενή του ομοιότητα με τον εαυτό του, όλο το φάσμα της ιστορίας»* (Foucault, 1987, σελ. 19).

Ένα κοινό σημείο όπου εν μέρει ταυτίζεται η σκέψη των δύο στοχαστών έγκειται στο ότι πίσω από τη γνώση βρίσκεται κάποιο είδος δύναμης: στον Νίτσε είναι η βίαιη επικράτηση (θέληση για δύναμη), η πίεση και η επιθετική ενέργεια, ενώ στον Φουκώ είναι η εξουσία, όπως εμφανίζεται στις κοινωνίες με τη μορφή του νόμου, των κανονιστικών αρχών και αξιών. Επιπλέον, η αποστροφή του Νίτσε σε αρκετά σημεία για την καταγωγή βρίσκει σύμφωνο τον Φουκώ και, όταν ο πρώτος διαχωρίζει την παραδοσιακή ιστορία από την πραγματική ιστορία (*wirkliche Historie*)¹², ο Φουκώ γίνεται ακόμη πιο ένθερμος υποστηρικτής του. Η παραδοσιακή ιστορία *«αρέσκεται να απενίζει το μακρινό και το υψηλό: τις ευγενέστερες εποχές, τις εξιδανικευμένες μορφές, τις πλέον αφηρημένες ιδέες, τις ατόφιες ατομικότητες»* (Foucault, 2011ε, σελ. 68-69). Η ιστορία αυτή έχει στραμμένη την προσοχή της και απολαμβάνει να προσηλώνει εκτεταμένα το ενδιαφέρον της σε ιδεώδεις, υποδειγματικές και μυθοποιημένες προσεγγίσεις, οι οποίες ανήκουν στο πάνθεον της ιστορικής κοινότητας και αποτελούν ανώτερες και ιδανικές μορφές ιστορικής αναφοράς. Η πραγματική ιστορία δεν ξεκινά την αναζήτησή της από τις περιπτώσεις των εποχών που τις χαρακτήριζαν τα μεγαλεία και η αίγλη, αρχίζει από τα απλά, χαμηλής αξίας και σπουδαιότητας πράγματα, όπως το ανθρώπινο σώμα και τις καθημερινές του αντιδράσεις. Οποτεδήποτε βρίσκεται απέναντι σε ανώτερες καταστάσεις, εκφράζει ενόχληση και δυσφορία (Foucault, 2011ε).

Το αντικείμενο ενδιαφέροντος της πραγματικής ιστορίας δεν είναι η ενασχόληση με τα πρότυπα. Καταρρίπτει τους κανόνες που οδηγούν στα ιδανικά και στις απόλυτες σημασίες, εξετάζει μεμονωμένα την ιδιομορφία κάθε γεγονότος,

---

¹² Βλ. Foucault, M., *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, όπ. π., σελ. 66.

δεν τα ανάγει όλα σε καθορισμένες αναζητήσεις και σε σκόπιμους προορισμούς. Η πραγματική ιστορία, χωρίς να προβαίνει σε διακρίσεις, προσηλώνεται και αξιολογεί την τυχαία και όχι επιτηδευμένη ή προσποιημένη οργάνωση και χρήση του λόγου, μέσα από την ιστορική μαρτυρία, αποσυναρμολογώντας ενότητες και αναγνωρίσιμες επαληθεύσεις. Τοποθετείται στο διάκενο αφενός της καθολικής δομής ενός τύπου «καταναγκαστικής ιστορίας» που κατανοείται μόνο σε καθορισμένα πλαίσια, και αφετέρου της ανεξάρτητης ιστορικής εξέτασης των πραγμάτων, που δεν φέρουν το προσωπείο της καθολικότητας, ανιχνεύονται τυχαία και δεν έχουν προκαθορισμένη υπόσταση και οριοθέτηση. Στην παραδοσιακή ιστορία παρατηρείται ένα είδος εξουσίας και βίας που επιβάλλεται στον ιστορικό λόγο και τον εμφανίζει ως καθολικό, αναλλοίωτο και ορθολογικό: από αυτό προσπαθεί να απεμπλακεί ο Φουκώ ως συνοδοιπόρος και συνεχιστής της σκέψης του Νίτσε.

Ο Φουκώ δείχνει να εγκαινιάζει μια νέα γενεαλογία που δεν απομακρύνεται αρκετά από τον ιδρυτή της. Οι μεταβολές τις οποίες επιφέρει, πραγματοποιούνται όταν τη μεταφέρει στη σύγχρονη κοινωνία, εξετάζοντας το διάχυτο φάσμα της εξουσίας, τις σχέσεις της με την ταυτότητα του υποκειμένου, το σώμα του, την παραγωγή του λόγου, καθώς και τις σχέσεις της με τη γνώση. Η έννοια της εξουσίας συλλαμβάνεται και αποδίδεται από τον ίδιο με καινοτόμο και ριζοσπαστικό τρόπο. Πρέπει λοιπόν πρωτίστως να παρουσιαστεί ο ιδιαίτερος αυτός χειρισμός της εξουσίας, για να γίνει εφικτή στη συνέχεια η επεξεργασία των σχέσεών της με το υποκείμενο και τη γνώση. Η εξουσία σύμφωνα με τον Φουκώ δεν υφίσταται, *«η εξουσία δεν μπορεί να οριστεί και δεν μπορεί να οριστεί, διότι δεν υπάρχει»*. Ο ίδιος σε συνεντεύξεις του έχει δηλώσει με τρόπο ρητό και κατηγορηματικό ότι δεν έχει ασχοληθεί ποτέ αποκλειστικά μαζί της, ούτε τη χρησιμοποιεί στη γενεαλογική μέθοδό του ως μονοδιάστατη έννοια, ούτε βέβαια την ταυτίζει με τη γνώση (Foucault, 2013β, σελ. 39). Επίσης, αποτελεί αντίπαλο της εξουσίας, εκδηλώνει απέναντί της ισχυρή απέχθεια, τη μεταχειρίζεται μόνο ως πολυεδρική έννοια, επειδή εμφανίζει εξαιρετικά μεγάλη εφαρμογή μέσω πολλών εργαλείων τα οποία διαθέτει, ως απαιτούμενες προϋποθέσεις για να τεθεί και η ίδια σε λειτουργία.

2.3 Η φουκωική ερμηνεία της εξουσίας και η επίδρασή της στον λόγο

Ο Φουκώ παρουσιάζει με μεγάλη πληρότητα και ακρίβεια τη συστηματική δράση της εξουσίας, τις εκτενείς διακλαδώσεις της, τα σημεία εφαρμογής της και την πρόσληψή της από το υποκείμενο, αποσαφηνίζοντας ότι *«δεν γίνεται λόγος ποτέ για την Εξουσία, αλλά μάλλον για διαφορετικά όργανα, εργαλεία, σχέσεις, τεχνικές, που επιτρέπουν την ανάδυση της κυριαρχίας, της υποκειμενοποίησης, του περιορισμού, του καταναγκασμού»* (Foucault, 2013β, σελ. 39). Εντάσσει την εξουσία στην γενεαλογία του όχι ως αυτοτελή ύπαρξη, ως μονοσήμαντη, ολοκληρωμένη και ανεξάρτητη υπόσταση, αλλά εκκινώντας από τα επιμέρους τμήματά της, από τις σχέσεις συνάφειας της με πολλούς συντελεστές, αξιοποιεί τα αποτελέσματα που επιφέρει ως συσχετισμός δυνάμεων και αναμετρήσεων. Η εξουσία από τη στιγμή που συνδέεται με άλλους παράγοντες και εμφανίζεται μόνο στη μορφή αυτή, αναφέρεται πάντα στη συσχέτιση κάποιου με κάποιον άλλο, δηλαδή στη σχέση αυτού που εξουσιάζει και αυτού που εξουσιάζεται. Αυτός που ασκεί την εξουσία διαθέτει τις τεχνικές, τα εργαλεία και τα εφαρμόζει σε σχέση με άλλους που την αποδέχονται, και αυτό το κάνουν είτε γιατί δεν θέλουν να προβάλλουν αντίσταση είτε γιατί καταβάλλουν προσπάθειες να απαλλαχθούν από αυτήν και να απελευθερωθούν (Foucault, 2013β). Υπάρχουν διαρκώς σχέσεις που την καθορίζουν, επεκτείνοντας την ισχύ και την αποτελεσματικότητά της, από μόνη της δεν μπορεί να λειτουργήσει ικανοποιητικά γιατί έχει μειωμένη και ανεπαρκή ισχύ. Η ενεργοποίηση κανόνων, εργαλείων και τεχνικών άσκησης, αποδεικνύει ότι παρουσιάζει αδυναμία να τεθεί σε εφαρμογή στηριζόμενη αποκλειστικά στο δικό της σώμα και χρειάζεται ως προαπαιτούμενο όλους αυτούς τους μηχανισμούς για να εισχωρήσει σε σχέσεις και να αποδείξει τότε τη δυναμικότητα και την ύπαρξή της. *«Οι σχέσεις εξουσίας, οι οποίες είναι ταυτοχρόνως τοπικές, ασταθείς και διάχυτες, δεν εκπορεύονται από ένα κεντρικό σημείο ή από μια μοναδική εστία κυριαρχίας: βρίσκονται σ' ένα πεδίο δυνάμεων και πηγαινούν συνεχώς “απ’ το ένα σημείο στο άλλο”, σηματοδοτώντας κάμπυεις, αναστροφές, αντιστροφές... μεταβολές κατεύθυνσης και αντιστάσεις. Γι’ αυτό δεν είναι “εντοπίσιμες” σε καμμία συγκεκριμένη βαθμίδα...»* (Deleuze, 2005, σελ. 128). Αυτές οι σχέσεις εξουσίας εγγράφονται σε κάθε πτυχή της κοινωνίας, ξεκινώντας από την οικογένεια, έπειτα στο σχολείο, στις φυλακές, στον στρατό, στα νοσοκομεία και στα εργοστάσια. Η εξουσία επεμβαίνει στην παραγωγή της γνώσης, από τη σχέση που αναπτύσσει με

τη χρήση του λόγου, κάνοντάς τον να υπακούει στα κανονιστικά και οριοθετημένα συστήματα κάθε κοινωνικού σχηματισμού, με σκοπό να κατευθύνει τη γνώση σε καθορισμένες περιοχές ανάπτυξης, που βρίσκονται σε συμφωνία και αποτελούν προεκτάσεις των κοινωνικών επιταγών.

Ο λόγος του υποκειμένου διαρκώς πειθαρχείται και ελέγχεται εάν συμφωνεί και τηρεί τα προαπαιτούμενα επιβεβλημένου τύπου ομιλίας που έχουν θεσπιστεί από την κοινωνία. Με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται τα «καθεστώτα λόγου», πρόκειται για τροχιές που εντός τους περικλείουν λόγους που κινούνται διαγράφοντας πάντα μια πανομοιότυπη πορεία, αποβλέποντας στην επιδίωξη των ιδιοτελών στόχων της τροχιάς στην οποία ανήκουν. Υπάρχουν αρκετές τροχιές λόγου ικανές να καλύψουν κάθε ανάγκη της κοινωνίας, οπότε διαχωρίζονται σε πολιτικές, ιατρικές, επιστημονικές, θρησκευτικές. Κάθε τροχιά, στο σημείο και στη θέση που υποδεικνύεται από το κοινωνικό σύστημα, ελέγχεται και θεωρείται υπεύθυνη για το εάν η επαναλαμβανόμενη περιφερόμενη κίνηση των λόγων γίνεται εντός του πλαισίου όπου ανήκουν. Αυτές οι ομάδες ονομάζονται από τον Φουκώ «φατρίες λόγου»¹³: ο λόγος εκεί εκδιπλώνεται και εξελίσσεται βαθμιαία μέσα σε ένα κλειστό περιβάλλον, που ευθύνεται για τη ρύθμιση και τη διανομή κανόνων, την τροποποίησή τους και τους κανονιστικούς τρόπους εκφοράς των ομιλητών. Κάθε περιβάλλον ξεχωριστά έχει το δικό του πρωτόκολλο επικοινωνίας και εθιμοτυπίας, δηλαδή ένα σύστημα ομοιότητας, καθορισμένους κανόνες οι οποίοι στοχεύουν να προωθήσουν λόγους που θα επιφέρουν κύρος, δυνατότητα επιβολής, εγκυρότητα και ισχύ.

Μια δεύτερη κατηγορία λόγου είναι οι τελετουργικοί λόγοι, που και αυτοί αποτελούν κλειστές ομάδες λόγων. Εν προκειμένω, όταν μιλά το υποκείμενο, η παραγωγή λόγου ελέγχεται και αξιολογείται από τον κανονισμό της τελετουργίας, ο οποίος περικόπτει από το άτομο το δικαίωμα να ενεργεί αυθόρμητα και αυθαίρετα. Το χαρακτηριστικό των κλειστών ομάδων είναι ότι έχουν κάποιο «μυστικό κώδικα» επικοινωνίας, αποτελούν ένα κλειστό κύκλωμα, που κάθε φορά δραστηριοποιείται με σκοπό να επηρεάσει την ομιλία, να την οδηγήσει στο επιθυμητό αποτέλεσμα και στη γενική αποδοχή της. Αυτού του είδους οι λόγοι που έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά είναι «*οι θρησκευτικές, νομικές, θεραπευτικές και σ'*

---

¹³ Βλ. Foucault, Μ., *Η τάξη του λόγου*, Αθήνα: Ηριδανός, χ.χ, σελ. 29. Ο όρος «φατρίες λόγου» αποτελεί μετάφραση, από σχόλιο του μεταφραστή για το «sociétés de discours» του πρωτοτύπου.

ένα μέτρο ακόμη και οι πολιτικές αγορεύσεις», των οποίων η διακριτική ιδιότητα είναι να «υπακούουν στη διαδικασία μιας κάποιας τελετουργίας που καθορίζει στους ομιλητές ταυτόχρονα ιδιότητες μοναδικές και κατάλληλους ρόλους» (Foucault, χ.χ. σελ. 29).

Υπάρχουν επίσης οι δογματικοί λόγοι (θρησκευτικοί, πολιτικοί), που συντονίζουν και στηρίζουν με τέτοιο τρόπο τον λόγο ώστε να συμβαδίζει και να εκφράζει αποκλειστικά το δόγμα το οποίο προωθούν. Στην κατηγορία αυτή, μόνο συγκεκριμένοι ομιλητές έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν και να μεταδώσουν τέτοιου είδους λόγους, γιατί η εικόνα αυτών ενισχύει σε μεγαλύτερο βαθμό την αύξηση του κύρους και της πειθούς (Foucault, χ.χ). Η τελευταία κατηγορία είναι η «κοινωνική ιδιοποίηση του λόγου», που δηλώνει ότι η παραγωγή λόγου είναι αυθαίρετα οικειοποιούμενη και χρησιμοποιούμενη με απώτερο σκοπό να επωφεληθεί το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα, για παράδειγμα το εκπαιδευτικό σύστημα (Foucault, χ.χ. σελ. 32). Η κατανομή αυτή των λόγων από τον Φουκώ σε τέσσερις κατηγορίες στοχεύει να φανερώσει, πρώτον, τις επακόλουθες μεταβολές των κατασταλτικών αποτελεσμάτων της εξουσίας, και δεύτερον, ότι η συμμετοχή του υποκειμένου είναι μηδενική και κατά περίπτωση ενεργοποιείται ένα διαφορετικό σύνολο κανόνων, που υποστηρίζει και προωθεί τον λόγο και τη μορφολογία της γνώσης.

Οι παραπάνω ομαδοποιήσεις δεν αποτελούν κλειστά συστήματα, με την έννοια ότι δεν παραμένουν στεγανά και αδιαπέραστα τμήματα που λειτουργούν μεμονωμένα για να απομονώσουν τον λόγο σε ένα αποκλειστικό πεδίο χρήσης και λειτουργίας. Η χρήση του λόγου δεν αποκλείει ούτε διακόπτει τον συσχετισμό με άλλα πεδία, δεν θεωρείται απαγορευτικό να γίνεται μετάβαση σε άλλη κατηγορία ούτε να μοιράζονται ή να δανείζονται στοιχεία μεταξύ των πεδίων. Η ομιλία τείνει να μην παραμένει δέσμια της συνοχής και της παραπάνω συστηματοποίησης, μεταβαίνει παράλληλα σε αρκετές περιοχές, μοιράζεται από κάθε πεδίο ξεχωριστά χαρακτηριστικά και ο λόγος διασταυρώνεται με στοιχεία που συλλέγει από την πολλαπλή περιπλάνηση που πραγματοποιεί. Το υποκείμενο έχει την ψευδαίσθηση ότι περιφέρεται σε διαφορετικές τοποθεσίες και μπορεί να χρησιμοποιήσει τον λόγο ελεύθερα από όποια θέση επιθυμεί προς οποιαδήποτε κατεύθυνση, χωρίς περιορισμούς και δεσμεύσεις. Υποθέτει ότι αποκτά μια ευκολία στην εκφώνηση του λόγου και ότι έχει το προνόμιο να τον οργανώνει και να τον σχηματίζει. Αυτή

η πολλαπλή και ευκίνητη χρήση καταδικάζει σε μεγαλύτερο βαθμό τη φαινομενική ελευθερία του ανθρώπου. Το μόνο που κάνει ο λόγος με αυτή τη διασπορά του είναι να διευρύνεται και να εξαπλώνεται σε ολοένα και πιο μεγάλα συγκροτήματα, προκαλώντας περισσότερη σύγχυση στο υποκείμενο, το οποίο αφομοιώνεται τελικά χωρίς δυσκολία σε καθορισμένους τύπους ομιλίας. Στα συγκροτήματα αυτά κρύβονται αναρίθμητοι εξουσιαστικοί μηχανισμοί που, μέσα από την πειθάρχηση της ομιλίας, καθοδηγούν την παραγωγή γνώσης και αποδίδουν συγκεκριμένες ιδιότητες και ταυτότητες στα υποκείμενα, προβαίνοντας στην ταξινόμησή τους: *«ας πούμε με μια λέξη πως εδώ βρίσκονται οι μεγάλες διαδικασίες υποδούλωσης του λόγου»* (Foucault, χ.χ, σελ. 33).

Επεκτείνοντας τη σχέση του λόγου με την εξουσία, ιδιαίτερη βαρύτητα έχει η επίδραση της εξουσίας στον επιστημονικό λόγο, η οποία επιφέρει σημαντικές μετατοπίσεις στη γνώση και στην αλήθεια. Παρά το γεγονός ότι έχει σχηματιστεί ένας κλάδος γνώσης που περιέχει επαρκές σύνολο από επιστημονικές αποφάνσεις, ξαφνικά παρουσιάζεται μια βίαιη αλλαγή στις μέχρι τότε επικρατούσες αντιλήψεις, που αρχικά τις διαταράσσει αλλά έπειτα τις ανανεώνει, τις εξελίσσει και με γρήγορο ρυθμό αυτές οι αλλαγές γίνονται αποδεκτές και ενσωματώνονται στην επιστημονική περιοχή γνώσης. Για να εξεταστεί αυτό το γεγονός πρέπει πρώτα να γίνει αντιληπτό τι σημαίνει να έχει ιδρυθεί ένας κλάδος γνώσης και ποια είναι τα χαρακτηριστικά της επιστημονικής εκφοράς. Ένας κλάδος γνώσης, όπως για παράδειγμα της ιατρικής ή της βιολογίας, μέχρι τον 18^ο αιώνα παρουσίαζε συνεκτικότητα στο σύνολο των επιστημονικών διατυπώσεων, αρμονική αλληλουχία και ενότητα στις επιστημονικές μεθόδους που προσέγγιζαν το εκάστοτε γνωστικό αντικείμενο. Αυτό που άλλαξε δεν ήταν μόνο η εισαγωγή νέων επιστημονικών ανακαλύψεων, άλλαξε επίσης ο τρόπος χρήσης του επιστημονικού λόγου, ο τρόπος παρατήρησης, η αντίληψη του επιστήμονα εν γένει, επήλθε ένας ριζικός μετασχηματισμός στους κανόνες και στα δεδομένα της επιστήμης. Ο κλάδος γνώσης δεν αντιμετωπίζεται πλέον σαν ένα περικόλειστο περιβάλλον όπου κυκλοφορούν και ευδοκιμούν μόνο καθορισμένες κατηγορίες λόγων, είναι ανοιχτός σε νέες διατυπώσεις και προτάσεις. Εξάλλου, ένας επιστημονικός κλάδος δεν έχει αποκλειστικά στο εσωτερικό του μόνο επιστημονικώς τεκμηριωμένα εκφερόμενα, περιέχει ισομερώς αληθείς και λανθασμένες αποφάνσεις, ενδεχομένως τα λάθη αυτά τον βοηθήσουν και τον οδηγήσουν σε διόρθωση. Το λάθος ωστόσο δεν μπορεί να υπάρξει ούτε να υποστηριχθεί εκτός μια πρακτικής λόγου εν προκειμένω

επιστημονικής. Η επιστημονική πρακτική αποδέχεται και ονομάζει κάτι λανθασμένο γιατί η κλειστή κοινότητα της ενασχόλησης με το αντικείμενο μελέτης δεν πέτυχε να αποδείξει κάτι, ή το απέδειξε με λανθασμένο για εκείνη τρόπο, κάτι που σημαίνει ότι ήταν εκτός πρακτικής λόγου (Foucault, χ.χ).

Η διατύπωση νέων προτάσεων, εκτός από αυτό το ξάφνιασμα που θα προσφέρουν στην πρακτική, έχουν ευεργετικές ιδιότητες, γιατί θα προξενήσουν προβληματισμό, υποδεικνύοντας νέα ζητήματα προς αντικειμενοποίηση, δηλαδή προς εξέταση. Στη διαδικασία της αντικειμενοποίησης θα έρθουν στην επιφάνεια εκτός από αποφάνσεις σωστές, δηλαδή επιστημονικά αποδεδειγμένες, φέρουσες την εγγύηση της πρακτικής λόγου όπου ανήκουν, και αποφάνσεις λανθασμένες. Αυτό σημαίνει ότι δεν τήρησαν την τακτική της πρακτικής, οπότε δεν μπορεί να εξακριβωθεί η επιστημονικότητα του λόγου και απορρίπτονται ως λανθασμένες. Το γεγονός ότι ένα πείραμα μπορούσε να είχε εσφαλμένο αποτέλεσμα δηλώνει ότι τα εκφερόμενα αποτελέσματα του λόγου που ανέκυψαν, δεν υπάκουσαν στην κανονιστική πρακτική του λόγου. Η περαιτέρω μελέτη σχετικά με το επιφανειακό λάθος, η ενασχόληση με αυτό, καθώς και η σταδιακή μετεξέλιξη και τροποποίηση των κανονισμών της πρακτικής λόγου μπορεί να οδηγήσει στη διόρθωση και στην αποδοχή του αρχικού λάθους ως σωστού. Το σωστό και το λάθος είναι έννοιες που βρίσκονται εντός μιας πρακτικής, αυτή δίνει σε αυτούς τους χαρακτηρισμούς τη νομιμότητα να φέρουν είτε το ένα όνομα είτε το άλλο. Η ταυτόχρονη ύπαρξη λάθους και σωστού αποδεικνύει ότι αυτές οι δύο κατηγορίες του λόγου υπάρχουν εντός μιας πρακτικής, δηλαδή οι αληθινοί και οι λανθασμένοι λόγοι αναγνωρίζονται ο καθένας μόνο μέσα σε έναν τύπο λόγου, ο οποίος με τους κανόνες που διαθέτει, επιτρέπει αυτό τον διαχωρισμό. Όταν συμβαίνουν στον επιστημονικό λόγο ξαφνικές αλλαγές, που έχει τη δυνατότητα να τις αφομοιώσει και να τις εντάξει στο αρχικό σώμα των αποφάνσεων, αυτό γίνεται γιατί έχει τροποποιηθεί η πρακτική και οι κανόνες σχηματισμού, οπότε κάτι που παλαιότερα θεωρούνταν λάθος μπορεί να το δεχτεί πια ως σωστό εφόσον τώρα το υποστηρίζει η πρακτική.

Εντοπίζεται λοιπόν εκ νέου ένα καθεστώς εξουσίας, που ρυθμίζει την γνώση και αποφασίζει πότε και ποιες αλλαγές θα γίνουν αποδεκτές. *«Γιατί τελικά ο λόγος, ως ανώνυμο και ρηγματώδες στρώμα, συναρθρώνεται ταυτόχρονα και άμεσα με τις ιστορικές πρακτικές και δεν μπορεί πια να αναφέρεται ούτε σε ένα συνειδητό*

υποκείμενο ως ιδρυτική του αρχή, ούτε στην αυστηρή ενότητα μιας πρωταρχής η οποία προδιαγράφει την κανονισμένη του πορεία μέσα στον χρόνο» (Gros, 2007, σελ. 74). Η αλήθεια αποτελεί και αυτή με τη σειρά της μια ιστορική κατασκευή, η οποία υποχρεώνει το υποκείμενο να μιλά μόνο για συγκεκριμένα πράγματα τα οποία βρίσκονται στο φάσμα που μπορεί η ίδια να υποστηρίξει και να ελέγξει, γιατί ειδάλλως λόγοι που δεν συμφωνούν κρίνονται ως ακατάλληλοι και αποβάλλονται. Οι σχέσεις εξουσίας μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές κυκλοφορούν εντός του πεδίου της ομιλίας, το ελέγχουν με αποτελεσματικό τρόπο, είτε περιορίζοντάς το σύμφωνα με τους κανόνες, είτε τροποποιώντας το και διαταράσσοντας την τάξη του λόγου όταν αυτές το αποφασίσουν. Η σπουδαιότητα, η αποδοτικότητα και η συνεισφορά του ανθρώπου στην ομιλία υποτιμάται, ο λόγος του βρίσκεται συνεχώς υπό διαμόρφωση και αφορά διαδικασίες σχηματισμού υπό τον συστηματικό έλεγχο της εξουσίας. Ο Φουκώ αναφέρει ότι η εξέταση και η ανάλυση του λόγου πρέπει να γίνεται με βάση τέσσερις αρχές, που συμβάλλουν να κατανοηθεί με μεγαλύτερη σαφήνεια και διαύγεια το λαβυρινθώδες δίκτυο εξάπλωσης της εξουσίας στον λόγο, αποτρέποντας έτσι εξουσιαστικές παρεμβάσεις. Οι αρχές αυτές είναι οι εξής: 1) η «αρχή ανατροπής», 2) η «αρχή ασυνέχειας», 3) η «αρχή ιδιομορφίας» και 4) ο «κανόνας της εξωτερικότητας» (Foucault, χ.χ, σελ. 38-39).

Η αρχή της ανατροπής αναφέρεται στο γεγονός ότι ο λόγος δεν είναι αναγκαίο και κατάλληλο να ξεκινά και να αντλείται από το ασφαλές και οικείο έδαφος μιας πρακτικής ή ενός κλάδου γνώσης, γιατί αυτές οι περιοχές περιέχουν θεμελιώδεις δομές και δυνάμεις που τείνουν να τον επαναφέρουν σε μια τάξη, με βάση το σύστημα κοινωνικού ελέγχου στο οποίο υπακούει η πρακτική. Μέσα στην τάξη αυτή «είναι που πρέπει να αναγνωρίσουμε το αρνητικό παιχνίδι ενός διαμελισμού κι ενός ακρωτηριασμού της αγόρευσης» (Foucault, χ.χ, σελ. 38). Η αρμονία που ακτινοβολεί η πρακτική, μέσω της ορθής και τακτοποιημένης χρήσης του λόγου, εγείρει κινδύνους και πρέπει να τεμαχιστεί, να ανατραπεί, για να απελευθερωθεί ο λόγος από τον εγκλεισμό του. Η αρχή της ασυνέχειας επισημαίνει ότι η αγόρευση οφείλει να διακατέχεται από μια άτακτη σύμμιξη πολλαπλών στοιχείων, που θα της ανοίξουν έναν νέο δρόμο και θα την αποδεσμεύσουν από τη σταθερότητα, ώστε να μην παραμείνει ένα υπάκουο και πειθήνιο εργαλείο στην κατοχή του υποκειμένου ή της πρακτικής (Foucault, χ.χ). Η ασυνέχεια θα τη βοηθήσει να αναπτύξει εξωτερικές σχέσεις, να επιτύχει περισσότερους συνδυασμούς με νέα στοιχεία, αποδίδοντάς της ζωντάνια και την ικανοποιητική

δύναμη να καταφέρει να εξουδετερώσει την εξάρτησή της από άλλους παράγοντες και να είναι κυρίαρχη του εαυτού της. Σύμφωνα με την αρχή ιδιομορφίας, ο λόγος εμφανίζεται στους ανθρώπους μέσω της χρήσης, χωρίς να προϋπάρχουν απριόρι σημασίες και ερμηνείες στις λέξεις που χρησιμοποιούν, δηλαδή δεν παρουσιάζεται η ομιλία στους ανθρώπους με έτοιμα και γνώριμα νοήματα, προσχεδιασμένα και απόλυτα κατανοητά από τους ανθρώπους (Foucault, χ.χ). Πιο αναλυτικά, δεν υπάρχουν καθολικές απριόρι αποδιδόμενες ερμηνείες και λεκτικές σημασίες σε μια αγόρευση, η χρήση από τους ανθρώπους δεν πρέπει να τοποθετείται σε ευνότητα, σαφή και πλήρως κατανοήσιμα πλαίσια. Η εκφορά κάθε φορά πρέπει να θεωρηθεί σαν μια υφαρπαγή του λόγου από τον άνθρωπο, «σαν ένας βιασμός που κάνουμε στα πράγματα», δηλαδή σαν μια προσωπική οικειοποίηση του λόγου, όταν με επιδέξιο και επιτήδριο τρόπο καταφέρνει κανείς να αποσπάσει από το οργανωμένο αυτό σύνολο τις λέξεις, αποτυπώνοντας σε αυτές το δικό του στίγμα, ορίζοντας ο ίδιος τις συντεταγμένες της ομιλίας του (Foucault, χ.χ, σελ. 39).

Η αγόρευση κρίνεται σκόπιμο να θεωρηθεί και να αντιμετωπιστεί ως μια νέα και ξεχωριστή κάθε φορά επινόηση, ως ένα προσωπικό αποτύπωμα που αφήνεται στις λέξεις που χρησιμοποιούνται από τα υποκείμενα. Αυτή η ξεχωριστή αντιμετώπιση θα απελευθερώσει την αγόρευση από τα στενά δεσμά της πρακτικής, ενώ παράλληλα η ομιλία του ανθρώπου θα απαλλαχθεί και θα τεθεί εκτός κανόνων και πρακτικών πλαισίων. Η τελευταία προϋπόθεση της εξέτασης του λόγου είναι ο κανόνας της εξωτερικότητας, σύμφωνα με τον οποίο, όταν κάποιος ξεκινά να μιλά, να θέτει σε λειτουργία τις λέξεις για να αποδώσει την σκέψη του, δεν θα πρέπει να τηρεί την αναγκαιότητα που επιβάλλεται από το σύστημα του λόγου, εξαντλώντας το ερμηνευτικό μέρος των λέξεων (Foucault, χ.χ). Ο στόχος του είναι η αποτροπή της προσπάθειας να εισχωρήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στον πυρήνα των λέξεων, στο βαθύτερο νόημά τους μέσα από τη σκέψη του. Αυτή η μέθοδος λειτουργίας της κοπιαστικής επιμονής για βέλτιστη απόδοση νοήματος δεν συνιστάται, γιατί πάλι οδηγείται στις ισορροπίες και στους κανόνες της πρακτικής, εφόσον η σηματοδότηση των λέξεων είναι μέρος των κανόνων. Όταν ένα θέμα αναλύεται διεξοδικά, η ενδεχομένως επερχόμενη εξειδίκευση είναι παραπλανητική, γιατί ο ομιλητής έχει την αίσθηση ότι ξεπέρασε τα όρια της ίδιας του της σκέψης, πέτυχε τον σκοπό της ανάλυσης, έφτασε σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο έρευνας και, μέσα από την πληρότητα νοήματος και απόδοσης των λέξεων, έγινε απόλυτα κατανοητός από τους ακροατές του. Αντιθέτως, το υποκείμενο κατά την εκκίνηση

της αγόρευσης θα πρέπει να σταματήσει τη διαδρομή του από τις απλές στις πιο εσωτερικές διαβαθμίσεις και να την τοποθετήσει σε ένα εξωτερικό περιβάλλον – σε έναν μη γνώσιμο τόπο – στο σημείο εκείνο η ομιλία θα εκχωρήσει τη λειτουργία και την ύπαρξή της στον ομιλητή και όχι στην πρακτική στην οποία υπακούει.

Αυτές οι τέσσερις προϋποθέσεις θα βοηθήσουν την ομιλία να ξεφύγει από τα στερεότυπα και το υποκείμενο να πρωτοτυπήσει, απομακρύνοντας τους καταναγκαστικούς εξουσιαστικούς μηχανισμούς που περιορίζουν και εγκλωβίζουν τη σκέψη του. Η πρώτη αρχή ανατρέπει τη λογική αλληλουχία και τη σειρά των συμβάντων, η δεύτερη διακόπτει τη διαδοχή και τη συνέχεια της λογικής τοποθέτησης του λόγου, η τρίτη αναιρεί την κανονικότητα μέσω της αρχής της ιδιόμορφης αντιμετώπισης της γλώσσας, και η τέταρτη μεταφέρει την ύπαρξή της σε μια εξωτερικότητα, έναν άγνωστο και μη προσδιορισμένο τόπο (Foucault, χ.χ).

Ο λόγος όμως δεν αντιμετωπίζεται και δεν χρησιμοποιείται με βάση αυτές τις αρχές, συνεχίζει να επωμίζεται τους μηχανισμούς της εξουσίας, αναγκασμένος να τοποθετηθεί μέσα σε αυτούς. Η ισχυρή επίδραση της εξουσίας δεν του επιτρέπει να υπάρξει χωρίς αυτήν, αυτό έχει ως επακόλουθο να βρίσκεται πάντα σε πλήρη εξάρτηση από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς της, εξασφαλίζοντας από αυτούς τη νομιμότητα, το κύρος και την ισχύ για να στηρίξει την ύπαρξή της. Γνώση και εξουσία αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία, η πρώτη διανύει μια διαδρομή στα ίχνη της εξουσίας, δηλαδή βαδίζει σε μια απόλυτα ελεγχόμενη περιοχή, και η δεύτερη συγκλίνει και τείνει να ταυτιστεί μέσα από το όφελος του περίτεχνου δημιουργήματός της, που είναι η οργάνωση της γνώσης. Αμφότερες συναντώνται στους όρους σχέσης που η καθεμία ανέπτυξε με την άλλη για προσωπικά κέρδη και επιδιώξεις. Στο σημείο αυτό, αφού εξετάστηκε η επίδραση της εξουσίας στην ομιλία και στην παραγόμενη γνώση, θα ακολουθήσουν οι σχέσεις της με τον κρατικό μηχανισμό, οι επιπτώσεις της στο υποκείμενο και το σώμα του, η ανάλυση του όρου «Σύστημα» και, τέλος, η ιδιαίτερη και στενή συνεργασία που διατηρεί με την έννοια της ελευθερίας.

Προκειμένου ο Φουκώ να παρουσιάσει με πιο κατανοητό τρόπο τον πολυδιάστατο μηχανισμό της εξουσίας και τη συστηματική εξάπλωσή του όχι μόνο στη γνώση αλλά και στην ταυτότητα του υποκειμένου, χρησιμοποιεί τον όρο Σύστημα. Η νέα αυτή έννοια προήλθε από μεταγενέστερες μελέτες που αφορούσαν τη χρήση του λόγου σε ζητήματα σεξουαλικότητας και τον προσδιορισμό της

ταυτότητας του μέσα από την καταγραφή της σεξουαλικής συμπεριφοράς. Αυτοί οι προβληματισμοί παρουσιάζονται αναλυτικά στον πρώτο τόμο, που φέρει τον τίτλο *Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας* (1976). Ο τόμος αυτός αναφέρεται εκτενώς στη σχέση της εξουσίας και των λόγων περί του σεξ, όπως αυτοί αποτυπώθηκαν τον 17^ο αιώνα, τη Βικτωριανή εποχή μέχρι τον 19^ο αιώνα, άλλοτε λογοκρίνοντας και άλλοτε επιτρέποντας τους λόγους που αφορούσαν αυτόν τον τομέα. Εκεί έγινε για πρώτη φορά μνεία στο «σύστημα σεξουαλικότητας», όρο τον οποίο χρησιμοποίησε ευρύτερα πέραν του βιβλίου αυτού, εξηγώντας ότι αποτελεί έναν σημαντικό όρο για να κατανοηθούν οι πολύπλοκες σχέσεις εξουσίας και οι τρόποι εφαρμογής της.

Αυτό που αποκαλεί ο Φουκώ «Σύστημα», είναι ένας ευέλικτος συνδυασμός ποικίλων στοιχείων και παραγόντων που καταφέρνουν να συνυπάρχουν αρμονικά παρά τη διαφορετικότητά τους, εξαιτίας του Συστήματος που τα συστεγάζει από κοινού, ενώ ταυτόχρονα ευνοεί και ενεργοποιεί την επισύναψη σχέσεων μεταξύ τους. Τα ανόμοια στοιχεία που βρίσκονται εντός του συστήματος αποτελούνται από τους εκφερόμενους λόγους, που κυκλοφορούν στο εσωτερικό της κοινωνίας, όπως ο πολιτικός ή ο θρησκευτικός λόγος, επίσης η νομοθεσία, οι ηθικές αξίες, το σύνολο των επιστημονικών λόγων και οι ρυθμιστικοί κανόνες του κράτους (Foucault, 1991). Η συνένωση αυτών των ανομοιογενών παραγόντων επιτυγχάνεται από το γεγονός ότι συναποτελούν συστατικά του ίδιου του συστήματος, οπότε κατά κάποιον τρόπο εξομοιώνονται από αυτό και στοχεύουν στην επίτευξη ενός στόχου που είναι η διατήρηση των ισορροπιών και των συμφερόντων της πειθαρχικής κοινωνίας μέσω ενός συγκεκριμένου τύπου κανονιστικότητας. Επιπλέον, το σύστημα έχει τέτοιες δυνατότητες ώστε, εάν προκύψει κάτι απρόοπτο, μια ξαφνική αλλαγή που θα αναστατώσει τις μέχρι τότε σταθερές, μπορεί να την αφομοιώσει στο εσωτερικό του, κάνοντας τις απαραίτητες μετατροπές, προκειμένου να συγχρονιστεί και να βρίσκεται σε πλήρη συμμετρία με το κλίμα που επικρατεί στο σύστημα. Πρέπει το σύστημα «σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή να ανταποκρίνεται σε μια επείγουσα ανάγκη», οπότε στο εσωτερικό του, εκτός από ετερογενή στοιχεία, συνυπάρχουν και οι πρώτες εμφανίσεις καινούργιων παραγόντων που ενσωματώνονται με συνοπτικές διαδικασίες στο κύριο σώμα (Foucault, 1991, σελ. 132).

Μία έννοια συγγενική και άμεσα συνδεδεμένη με αυτή του συστήματος είναι η στρατηγική. Με αυτή ο Φουκώ θέλει να δείξει ότι το σύστημα καθορίζεται πάντα

από έναν μεθοδικά προμελετημένο σκοπό: να καταφέρει με ταχύτητα να αντιδράσει στις απότομες αλλαγές, επιφέροντας ομοιόμορφη εφαρμογή. Η στρατηγική λειτουργεί στο σύστημα θετικά, αποτελεί ένα βοηθητικό εργαλείο, που ασκεί επίβλεψη ώστε οι συνθέσεις να είναι ταιριαστές με τις κοινωνικές πρακτικές, να στηρίζονται η μια στην άλλη και η επανένταξη νέων στοιχείων να μη στοχοποιείται, με αποτέλεσμα οι αδήριτοι κανονιστικοί μηχανισμοί να μην είναι ευδιάκριτοι και να παραμένουν στο παρασκήνιο. Το γεγονός λοιπόν ότι το Σύστημα έχει τον χαρακτήρα της στρατηγικής σημαίνει *«ότι πρόκειται για ένα ορισμένο χειρισμό των σχέσεων δύναμης, για την ανάπτυξή τους προς μια ιδιαίτερη κατεύθυνση, για το μπλοκάρισμά τους, για τη σταθεροποίησή τους, για τη χρησιμοποίησή τους»* (Foucault, 1991, σελ. 133). Συνεπώς το σύστημα με τις ισχυρές δυνατότητες που έχει στη διάθεσή του, καθορίζει και παράγει την γνώση. Ο Φουκώ ισχυρίζεται ότι εμπλέκεται επίσης και στον διαχωρισμό επιστημονικών και μη επιστημονικών αποφάνσεων γιατί, όταν η επιστήμη χρησιμοποιεί τον λόγο, ασκεί σε αυτόν εξουσία, βρίσκεται δηλαδή στο ίδιο το σύστημα. Η επιστημονικότητα του λόγου βρίσκεται και αυτή υπό την επίδραση της στρατηγικής, δηλαδή μιας ορισμένης κατεύθυνσης που υπακούει σε κάποιους κανόνες, ενσωματώνει γρήγορα νέους, εφοδιάζοντας τους λόγους με μια επιβεβλημένη και διαρκώς ελεγχόμενη επιστημονική γνώση. *«Διότι τίποτα δεν μπορεί να απεικονίζεται ως στοιχείο της γνώσης, αν, από τη μία, δεν είναι συμβατό με ένα σύνολο χαρακτηριστικών κανόνων και περιορισμών, για παράδειγμα όπως του τύπου του επιστημονικού λόγου μιας ορισμένης εποχής, και αν, από την άλλη, δεν είναι εξοπλισμένο με αποτελέσματα καταναγκασμού ή απλώς παρότρυνσης, ιδιάζοντα σε ό,τι είναι επικυρωμένο ως επιστημονικό ή απλώς ορθολογικό ή απλώς κοινώς αποδεκτό»* (Foucault, 2016β, σελ. 35).

2.4 Η φύση της εξουσίας και οι σχέσεις που αναπτύσσει με το υποκείμενο και την ελευθερία

Αφήνοντας προς το παρόν την έννοια του Συστήματος και τις εστίες της εξουσίας που βρίσκονται εντός του, η έρευνα θα μετατοπιστεί στη κλιμακωτή σχέση που αναπτύσσει η εξουσία και τις μορφές που αυτή προσλαμβάνει μέσω του κρατικού μηχανισμού, ξεκινώντας από απειροελάχιστα σημεία και καταλήγοντας στις πιο επίσημες και ανώτερες μορφές. Η εξουσία εμφανίζεται στο κράτος και οι ενέργειές

της επισημοποιούνται από αυτό, επιδιώκοντας ο έλεγχος να καθοδηγήσει τις κινήσεις και τις συμπεριφορές των πολιτών, οπότε προβαίνει στη διατύπωση νόμων, κανονιστικών αρχών, διαταγμάτων με δεσμευτική ισχύ για τους πολίτες. Από αυτή τη θέση θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι παρουσιάζεται το ισχυρό πρόσωπο της εξουσίας, με την εφαρμογή απαράβατων και υποχρεωτικών κανονισμών και τιμωριών. Για να φτάσει όμως σε αυτές τις καθολικές μορφές, έχει πρώτα καταναίμει τις ευέλικτες εστίες της, ώστε να ακολουθούν όλα τα στάδια της ζωής των πολιτών. Η εξουσία δεν έχει ανάγκη από μια κεντρική ή ανώτατη συντονιστική αρχή, όπως είναι λόγου χάρη το κράτος, για να κατοχυρώσει με τον τρόπο αυτό την υποταγή των πολιτών, και η φυσιογνωμία της δεν είναι απόλυτα απαγορευτική, αυταρχική και καταπιεστική. Ο Φουκώ ισχυρίζεται ότι πρέπει να απομακρυνθούμε από την αντίληψη που θεωρεί ότι η εξουσία εμφανίζεται μόνο με τη μορφή της βίας, του απαραβίαστου κανόνα που πρέπει αναντίρρητα οι πολίτες να τον εφαρμόσουν και τον υιοθετήσουν στην καθημερινή τους ζωή. Διότι εάν είχε μόνο αυτά τα χαρακτηριστικά, εάν απαγόρευε συνεχώς, τιμωρούσε, έλεγε συνέχεια όχι, δεν θα έβρισκε σύμφωνους τους ανθρώπους να τη δεχτούν και να τηρήσουν πιστά τις υποδείξεις και τις εντολές της (Foucault, 1987). Αντιθέτως, η ισχυρή επίδραση που έχει και η ικανότητά της να επιβάλλεται δεσμευτικά, δεν βρίσκεται στην καταπίεση που ασκεί αλλά στον μεγάλο αριθμό σχέσεων και κόμβων αναμέτρησης, στο φάσμα των τεχνικών που εισχωρούν και κατανέμονται σε κάθε στάδιο της ανθρώπινης ζωής.

Οι ψηφισμένοι νόμοι και οι θεσμοί αποτελούν την τελική μορφή, το τελικό στάδιο της εξουσίας και μικρής σπουδαιότητας επιπτώσεις έχουν στους πολίτες. Η εξουσία ανιχνεύεται και ξεκινά από ένα μικροεπίπεδο όπως, για παράδειγμα, από την οικογένεια, το σχολείο, το εργασιακό περιβάλλον, τις ερωτικές σχέσεις, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Στις σχέσεις αυτές που αναπτύσσει η εξουσία με τους ανθρώπους βασίζεται το κράτος, ελέγχοντας και επιβλέποντας κατά τρόπο πιο αποτελεσματικό. Δεν είναι υπεύθυνο όμως το κράτος ούτε επιφορτισμένο για αυτές τις σχέσεις, δεν τις διανείμει αυτό, ούτε εκτελούνται γιατί υπάρχει κανονισμός από το κράτος. Το πλέγμα των σχέσεων βρίσκεται εκτός της αρμοδιότητας των κυβερνήσεων και των κρατών. Οφείλεται στη φύση της εξουσίας να εξαπλώνεται σε πολλούς παράγοντες, να διαχέεται εμποτίζοντας κάθε σημείο. *«Το κράτος (...) δεν είναι απλά μια από τις μορφές ή ένας από τους τρόπους – έστω ο πιο σημαντικός – άσκησης της εξουσίας, αλλά μάλλον ότι όλοι οι άλλοι τύποι σχέσης εξουσίας*

αναφέρονται μ' έναν ορισμένο τρόπο στο κράτος. Αυτό όμως δεν συμβαίνει επειδή το καθετί πηγάζει από το κράτος· αλλά μάλλον επειδή έχει παραχθεί μια συνεχής κρατικοποίηση των σχέσεων εξουσίας...» (Foucault, 1991, σελ. 97). Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό της είναι ότι δεν ανήκει σε ανώτερα πρόσωπα, τα οποία επειδή διαθέτουν ξεχωριστές δυνάμεις, λόγω της εξέχουσας θέσης τους στην κοινωνική ιεραρχία, θα μπορούσαν να τη θέσουν σε εφαρμογή, δεν καταλαμβάνεται και ούτε βρίσκεται στην αποκλειστική χρήση κανενός. Η εξουσία μόνο ασκείται, δεν αποτελεί κτήμα κάποιου, συνυπάρχει ταυτόχρονα σε πολλούς τομείς, μεταδίδεται και διασκορπίζεται μέσω πολλαπλών μικρομηχανισμών τους οποίους διαθέτει.

Έτσι η ανάλυση της εξουσίας δεν πρέπει να ξεκινά από το γενικό και ασαφές πλαίσιο της επικυριαρχίας, της επιβολής δύναμης και της καταστολής που ασκεί το κράτος στο κοινωνικό σύνολο. Η λέξη την οποία χρησιμοποιεί ο Φουκώ για να αποδώσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη δράση και τη ζωνή εκδήλωσης της εξουσίας είναι η μικροφυσική. *«Θα έλεγα ότι η καταστολή είναι η καταληκτική μορφή της εξουσίας. Είναι δηλαδή πράγματι η στιγμή κατά την οποία η εξουσία συναντάει ορισμένα όρια, σκοντάφτει, η στιγμή κατά την οποία δεν μπορεί να προχωρήσει παρακάτω και κατά την οποία επανεμφανίζεται η σχέση δυνάμεων σε όλη την ωμότητά της· εκείνη ακριβώς τη στιγμή σπλίζεται»* (Foucault, 2016α, σελ. 32). Ο όρος μικροφυσική αναφέρεται στους ετερογενείς τρόπους δράσεις, που το χαρακτηριστικό τους είναι ότι έχουν μικρή σημασία και εμβέλεια, ξεκινούν από πολύ χαμηλά, δρώντας με πιο συγκεκριμένο τρόπο. Οι πιο σημαντικές και με τη μεγαλύτερη επίδραση και σημασία για τον άνθρωπο μορφές εξουσίας, ξεκινούν από πολύ μικρότερη κλίμακα, όπως για παράδειγμα από την καθημερινή ζωή. Από εκεί ξεκινά η θεμελιώδης δράση της, από αυτό το μικροεπίπεδο, από τα μοριακά της στοιχεία πρέπει να αρχίζει να εξετάζεται και να αναλύεται, και αυτή η ανάλυση αποτυπώνεται στον Φουκώ ως η μικροφυσική της εξουσίας. Το φαινόμενο της εξουσίας αποτελεί πλέγμα σχέσεων και η ορμητική της δύναμη έρχεται από κάτω, από το πιο χαμηλό σημείο, τις περισσότερες φορές εμφανίζεται χωρίς να γίνεται εύκολα κατανοητό και αφορά το σύνολο των καθημερινών δραστηριοτήτων του ανθρώπου, *«οι σχέσεις εξουσίας είναι ίσως ένα από τα πιο κρυμμένα πράγματα μέσα στο κοινωνικό σώμα»* (Foucault, 1987, σελ. 80). Ως εκ τούτου, οι πειθαρχικές της μέθοδοι ξεκινούν και εγκαθιστούν τις εστίες εφαρμογής τους από τις τριχοειδείς δράσεις, εγγράφονται σε κάθε στάδιο της ανθρώπινης ύπαρξης και θεωρούνται φορείς για τη διαμόρφωση της ατομικής ταυτότητας και της γνώσης. *«Θεώρησα*

σημαντικό να δεχτώ ότι η εν λόγω ανάλυση δεν θα 'πρεπε να ασχολείται με τις ρυθμισμένες και νόμιμες μορφές εξουσίας στις κεντρικές τους θέσεις, με τους γενικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων ενεργεί... Αντίθετα, θα 'πρεπε να ασχολείται με την εξουσία στα άκρα της, στους τελικούς προορισμούς της, με κείνα τα σημεία όπου γίνεται τριχοειδής, δηλαδή στις πιο περιοχικές και τοπικές μορφές και θεσμούς της» (Foucault, 1991, σελ. 105).

Αυτές λοιπόν οι μικρού βεληνεκούς μέθοδοι εφαρμογής ακολουθούν το υποκείμενο σε κάθε διαδοχικό διάστημα της ζωής του, αρχής γενομένης από την οικογένεια, έπειτα στο σχολείο, στις φιλικές ή ερωτικές σχέσεις, στον στρατό. Υπάρχουν απανταχού ανεπίσημοι φορείς και μικρομέθοδοι εξουσίας, που σκοπό έχουν να επιβληθούν και να επιφέρουν την πειθάρχηση και την κανονικότητα. Πιο συγκεκριμένα η οικογένεια, το σχολείο, ο στρατός, τα νοσοκομεία, οι φυλακές, τα εργοστάσια δείχνουν άμεσα τις ήσσονος σημασίας αλλά αποτελεσματικές τοπικές μεθόδους της εξουσίας. Δηλαδή οι σχέσεις πατέρα-παιδιού, δασκάλου-μαθητή, κρατούμενου-φύλακα, στρατιώτη-δεκανέα, ασθενούς-γιατρού, εργαζόμενου-διευθυντή διοχετεύουν άτυπα μορφές έλεγχου, εξουσίας και καθυπόταξης, οι οποίες ξεκινούν από μικρή ηλικία και δημιουργούν αδιάκοπες και ακατάπαυστες μορφές υποτέλειας και πειθαρχίας (Foucault, 2011α). Συνεπώς υπάρχει μια έντονη κινητικότητα από αλληπάλληλες εκδηλώσεις δράσεων σε άλλα άτομα που υφίστανται τη δράση, επικρατεί δηλαδή μια ιδιότυπη σχέση μεταξύ εξουσιαστή και εξουσιαζόμενου, η αμοιβαία αυτή εξάρτηση μεταξύ τους καλείται εξουσία. Οι δράσεις όμως αυτές των εξουσιών δεν μεταφέρονται απευθείας στα άτομα αλλά στις δράσεις των ατόμων, δεν έχει αντίκτυπο απευθείας στο σώμα αλλά στις πράξεις που προβαίνει το σώμα του ανθρώπου. Η εξουσία χρειάζεται απαραίτητα τις δράσεις αυτές, προκειμένου να αποκτήσει τη δυνατότητα να αντιδράσει, καθώς «είναι ένα σύνολο δράσεων πάνω σε δυνατές δράσεις: ενεργεί στο πεδίο δυνατότητας όπου έρχεται να εγγραφεί η συμπεριφορά των δρώντων υποκειμένων» (Foucault, 1991, σελ. 92).

Για να έχει την ικανότητα να δράσει το υποκείμενο και να είναι επιτυχής η σχέση της εξουσίας προς αυτό, πρέπει πρωτίστως το ίδιο να διαθέτει έναν βαθμό ελευθερίας. Η ελευθερία θα του προσφέρει αυξημένη ικανότητα κινήσεων και δράσεων, οπότε ο παράγοντας της ελευθερίας παρουσιάζεται ως επικουρικός και ενισχυτικός στον τρόπο της δράσης. Αναγκαία προϋπόθεση για να φτάσει στο

επιθυμητό αποτέλεσμα ο στόχος της εξουσίας είναι η ελευθερία των ατόμων, πάνω σε αυτή την ιδιότητα του υποκειμένου μπορεί να στηριχθεί, ώστε να την υποβαθμίσει και να την αφαιρέσει. Αποκλειστικά και μόνο όταν κάποιος είναι ελεύθερος, όταν επικρατεί μια περιοχική δυνατοτήτων, όταν εκδηλώνεται μια ζωνρή αλληλουχία ενεργειών, η εξουσία εμφανίζεται και αποκτά νόημα. Ο Foucault επεκτείνει ακόμα περισσότερο τον συλλογισμό του για τη σχέση της εξουσίας και της ελευθερίας, αναφέροντας σε αυτό το σημείο ότι η ελευθερία αποβλέπει, έχει την τάση να υπάρχει ως προϋπόθεση ύπαρξης της εξουσίας (Foucault, 1991). Για να πραγματοποιήσει την ισχύ της η εξουσία, χρειάζεται την ελευθερία, και η ελευθερία παρουσιάζεται ως απαραίτητος παράγοντας για να ασκηθεί η εξουσία. Εάν η ελευθερία δεν υπήρχε, τότε η εξουσία δεν θα είχε λόγο ύπαρξης. Αυτό συμβαίνει γιατί όταν κάποιος εξουσιάζεται, όταν έχει εξαντληθεί κάθε μέσο άσκησης της εξουσίας και έχει υποταχθεί εντελώς, βρίσκεται ήδη υπό πλήρη έλεγχο. Σε αυτή την περίπτωση δεν βρίσκει εφαρμογή η εξουσία και οι σχέσεις της γιατί ο άνθρωπος είναι ήδη ολοκληρωτικά υποδουλωμένος, έχοντας χάσει την ανεξαρτησία και την ελευθερία του. Όταν όμως η ελευθερία αποκτηθεί, εμφανίζεται μαζί της και η εξουσία.

Η σχέση εξουσίας θα ενεργοποιηθεί όταν αυτός προσπαθήσει να ελευθερωθεί και επιχειρήσει να αντισταθεί, η ώθησή του προς την ελευθερία θα δώσει στην εξουσία το έναυσμα της ενεργοποίησης. Η διαρκής αυτή θέληση και επιθυμία του ανθρώπου να είναι ελεύθερος, επίσης η ανυποταξία της ελευθερίας, η σταθερότητά της να αρνείται τη δέσμευση και τη δουλεία, προκαλούν και παρακινούν την εξουσία να τεθεί σε λειτουργία (Foucault, 1991). Επομένως υπάρχει μια διαρκής σχέση αμοιβαίας εξάρτησης, μια ενθάρρυνση και προτροπή που προέρχεται από το δίπολο εξουσία-ελευθερία. Η δράση της μίας οφείλεται και εξαρτάται από την εκδήλωση της άλλης. *«Στην καρδιά της σχέσης εξουσίας υπάρχουν, “προκαλώντας” την αδιάκοπα, η δυσπείθεια της θέλησης και η αμεταβατότητα της ελευθερίας. Αντί για ουσιώδη “ανταγωνισμό”, θα άξιζε περισσότερο να μιλάμε για “αγωνισμό” – μια σχέση αμοιβαίας παρότρυνσης και συγχρόνως αγώνα»* (Foucault, 1991, σελ. 94).

Η βούληση του ανθρώπου να είναι ελεύθερος και όχι σε κατάσταση υποδούλωσης ή εξαρτώμενος από την εξουσία, αποτελεί αφετηρία και κίνητρο για να ξεκινήσει η εξουσία. Εκτός αυτού του αρνητικού ρόλου της εξουσίας προς το

υποκείμενο, η θετική της πλευρά είναι ότι μέσω της επιβολής κινείται ακολουθώντας μια πορεία που, εκτός από την υποταγή και την περιστολή, και με κατάλληλες διεργασίες βασιζόμενες ως επί το πλείστον σε πειθαρχικές αξίες, φροντίζει να δημιουργεί και να δίνει μορφή στο υποκείμενο. Η εξουσία τείνει να εμφανίζεται ως προϋπόθεση ύπαρξης του υποκειμένου, το συγκροτεί, δομεί την προσωπικότητά του, απαγορεύει ή του επιτρέπει ενέργειες, το ωθεί σε συγκεκριμένες συμπεριφορές, του αποδίδει δηλαδή ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που είναι συγκροτητικά για το υποκείμενο. Η κοινωνία ασκεί ένα είδος κηδεμονίας, μια καλυμμένη δεσποτεία, η οποία επιδρά στα υποκείμενα και τους καθορίζει τον τρόπο σκέψης, το πεδίο της ομιλίας, τη λήψη αποφάσεων, τις επιθυμίες, τη σεξουαλικότητά τους. Δηλαδή διαγράφει το πλαίσιο εντός του οποίου το υποκείμενο μπορεί να οικοδομήσει τον εαυτό του και την προσωπικότητά του. Επίσης, εάν παρατηρηθεί η τάση να ξεφύγουν από αυτά τα αυστηρά όρια ή να τα υπερβούν, επαναφέρονται στη τάξη και στην ισορροπία, μέσω ευέλικτων μηχανισμών και οργάνων επέμβασης και επιτήρησης που διαθέτουν οι κοινωνίες. Ο άνθρωπος είναι σε αυτή την περίπτωση φορέας της εποχής του και των κανόνων της, δηλαδή φορέας της επιβεβλημένης εξουσίας και των πειθαρχικών μεθόδων που χαρακτηρίζει κάθε κοινωνική κατασκευή.

2.5 Τα στάδια της υποκειμενοποίησης στη γενεαλογία του Φουκώ

Η υποκειμενοποίηση είναι μια διαδικασία που επιτυγχάνεται με τρόπο αδιαφανή και αόρατο μέσα σε κάθε ιστορικό πλαίσιο, το οποίο στηρίζεται σε διακριτούς μηχανισμούς και σχέσεις εξουσίας που διαποτίζουν και επηρεάζουν έντονα τον κοινωνικό ιστό. Ο άνθρωπος, πρώτον, καθόσον εξαρτημένος, ταυτίζεται άμεσα με τη σκέψη του, τον λόγο του, την πραγματοποίηση και εκτέλεση των πράξεών του, που είναι όλα αποτελέσματα κοινωνικού ελέγχου, και, δεύτερον, αναπτύσσει στενή σχέση εξάρτησης με την εξουσία, στην οποία οφείλει να υπακούσει και η οποία αποτελεί απείκασμα της ίδιας του της ταυτότητας (Foucault, 1991).

Το υποκείμενο βρίσκεται διαρκώς υποταγμένο, αρχικά στην επιτήρηση του άλλου που είναι είτε το κράτος είτε οι άνθρωποι γύρω του, οι οποίοι πρέπει να βλέπουν σε κάθε υποκείμενο τα ίδια χαρακτηριστικά με αυτά που βλέπουν και στους εαυτούς τους, εφόσον αποτελούν πολίτες του ίδιου κράτους. Η έννοια

χαρακτηριστικά αναφέρεται στις ίδιες αξίες και αρχές και στα ίδια πρότυπα που προωθεί η κοινωνία και που οφείλουν να υιοθετηθούν. Επομένως η πρώτη μορφή υποταγής βρίσκεται στο βλέμμα των ανθρώπων, που πρέπει να αναγνωρίσουν σε αυτόν που κοιτούν κάποια κοινά στοιχεία που έχουν και οι ίδιοι. Η δεύτερη υποταγή του υποκειμένου πραγματοποιείται μέσω της αυτογνωσίας, γνωρίζοντας και κατανοώντας τα χαρακτηριστικά του ίδιου του εαυτού του, όπου απεικονίζεται στην ουσία το αποτέλεσμα των εξουσιών του κρατικού μηχανισμού, που οδηγεί στην κατασκευή εξατομικευμένων ατομικότητων. Η συγκρότηση του υποκειμένου υπάγεται στον πλήρη έλεγχο της εξουσίας, δηλαδή η υποκειμενοποίηση είναι μια διαδικασία που επαφίεται στις πειθαρχικές μεθόδους, το υποκείμενο θεωρείται ως απόρροια μιας επεξεργασίας που ονομάζεται υποκειμενοποίηση. *«Αν μιλάω αληθώς για τον εαυτό μου, όπως πράγματι κάνω, τούτο συμβαίνει, εν μέρει, επειδή συγκροτούμαι ως υποκείμενο μέσα από ορισμένες σχέσεις εξουσίας που ασκούνται πάνω μου και τις οποίες ασκώ στους άλλους»* (Foucault, 2012, σελ. 190). Το άτομο δεν θεωρείται υπεύθυνο για τη συγκρότηση και κατασκευή της υποκειμενικότητάς του, γιατί η τελευταία εισέρχεται στη διαδικασία της υποκειμενοποίησης, που αποτελεί επέκταση και αποτέλεσμα των πολύπλοκων μηχανισμών και μεθόδων επιβολής.

Ο τομέας της υποκειμενοποίησης περιέχει ήδη έτοιμες πληροφορίες, τις οποίες έχει λάβει από το σύνολο των κανόνων και των αξιών που προωθεί ο εκάστοτε κοινωνικός σχηματισμός ανά τις ιστορικές περιόδους. Πρόκειται στην ουσία για έτοιμες μήτρες που περιμένουν το υποκείμενο, ευρισκόμενο ακόμα σε ακατέργαστη μορφή, για να το διαπλάσουν και να το διαμορφώσουν. Το υποκείμενο δεν συγκροτεί την υποκειμενικότητά του, αυτή συγκροτείται μέσα από κατάλληλες ζυμώσεις και επεξεργασίες, που αφορούν ιστορικές διαδικασίες και κανόνες που χαρακτηρίζουν κάθε κοινωνία, οικοδομώντας τη γνώση που αποκτά ο άνθρωπος για τον εαυτό του και για τους συνανθρώπους του. Κατ' ακολουθία το εξαγόμενο συμπέρασμα είναι ότι η ταυτότητα δίνεται στο υποκείμενο από άλλους παράγοντες και όχι από το ίδιο το υποκείμενο, το ποσοστό συμμετοχής του στη συγκρότηση της υποκειμενικότητάς του μπορεί να είναι μηδαμινό, ωστόσο οι παράμετροι διαμόρφωσης αφορούν το ιστορικό συγκείμενο ως προς το οποίο ο άνθρωπος θεωρείται φορέας του αλλά όχι διαμορφωτής του.

Η δραστηριότητα της ιστορικής συγκρότησης του υποκειμένου δεν πρέπει να επαφίεται στο ίδιο το υποκείμενο, γιατί με τον τρόπο αυτό η ταυτότητά του ορίζεται στις ακριβείς και προσδιορισμένες συντεταγμένες που έχουν δοθεί από το κανονιστικό πλαίσιο της ιστορίας του. Επομένως δεν θα καταφέρει να παρουσιάσει και να αποδώσει μια πρωτότυπη και διαφορετική οπτική στην ολοκλήρωση της διαδικασίας. Ο Φουκώ διαφωνεί ως προς την τοποθέτηση και την ταύτιση της συγκρότησης της υποκειμενικότητας με το ιστορικό συγκείμενο όπου βρίσκεται το υποκείμενο, ισχυρίζεται ότι το υποκείμενο πρέπει να πάψει να είναι φορέας της εποχής του και να βρίσκεται σε πλήρη συμφωνία με αυτή. Δεν ευνοείται η ίδια η διαδικασία της υποκειμενοποίησης όταν αναμένει να συγκροτηθεί αποκλειστικά από το περιχαρακωμένο κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου βρίσκεται, γιατί είναι ανεπαρκές και περιέχει πληροφορίες που αφορούν μόνο την κρατούσα κοινωνική συγκρότηση.

Ο κοινωνικός χώρος παρέχει έτοιμες συγκροτημένες ταυτότητες και δεν μπορεί να αποδεσμεύσει το υποκείμενο από την ιστορική του συγκυρία και τις γνώσεις που αυτή υποστηρίζει. Το αρνητικό στοιχείο και αυτό που δυσχεραίνει τη σύνθεση και τον σχηματισμό της υποκειμενικότητας είναι το γεγονός ότι βασίζεται πάντα σε ένα υποκείμενο. *«Η κριτική του υποκειμένου στρέφεται εναντίον του υποστασιοποιημένου υποκειμένου. Δεν αρνείται την υποθετική ύπαρξη εκείνης της εννοιακής οντότητας που σκέφτεται – δηλαδή που υποθέτει, δηλαδή που διαμορφώνει έννοιες, μεταξύ των οποίων και την έννοια του εαυτού της – που μιλάει, εκφέρει τον λόγο, γνωρίζει, βούλεται, πράττει. Μ' άλλα λόγια, η κριτική έχει ως στόχο... την αποδοχή ενός αντικειμενικά υπάρχοντος υποκειμένου της σκέψης ή/και της πράξης»* (Δοξιάδης, 2008, σελ. 205). Η συναρμολόγηση και η ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής λοιπόν δεν πρέπει να στηρίζεται στην παρουσία του υποκειμένου, δεν πρέπει να το έχει ως αρχή και να κατευθύνεται από αυτό.

Αντιθέτως η ιστορία θεωρείται καταλληλότερη να αναλάβει το έργο και να παρουσιάσει την εξελικτική πορεία του σχηματισμού του. Δηλαδή η έρευνα για τη συγκρότηση θα διεξαχθεί από την ιστορία προς το υποκείμενο και όχι από το υποκείμενο εντασσόμενο στην ιστορία και στην προσωπική του αποτίμηση προς αυτήν. Θα μιλήσει η ιστορία για το πώς αναλαμβάνει τη συγκρότηση του υποκειμένου, δεν θα αποφανθεί το υποκείμενο μέσα από την ιστορία σε διατυπώσεις για τον εαυτό του. Έτσι η ιστορία θα μεταδώσει ως εξωτερικός

παρατηρητής τα μέσα που χρησιμοποιεί για την οικοδόμησή του, χωρίς να επηρεάζεται από τους εσωτερικούς κανονισμούς των ιστορικών εποχών, γιατί διαθέτει τη δυνατότητα να αποτιμήσει το σύνολο των διεργασιών ιστορικά και όχι μόνο ένα μεμονωμένο τμήμα τους. Η μέθοδος που προτείνει είναι η απομάκρυνση από την τοποθέτηση του υποκειμένου στην ιστορική ανάλυση ως διαμορφωτή και κριτή της, με την έννοια ότι το υποκείμενο παρουσιάζει αδυναμία να αποδώσει τον εαυτό του, αφού μιλά εξ ονόματος του ιστορικού συγκειμένου του. Συνεπώς η εξέταση και η απόδοση της υποκειμενικότητας θα είναι ελλιπής και ανεπαρκής γιατί θα ταυτίζεται με την ιστορική θέση που το πλαισιώνει.

Κρίνεται σκόπιμο λοιπόν να ξεπεραστεί η αντίληψη που αναφέρει ότι το άτομο συγκροτεί τον εαυτό του, η συγκρότηση δεν είναι ατομική αλλά ιστορική. Επίσης, η απόλυτη δύναμη και η ικανότητα που εναποτίθεται στο υποκείμενο ως το απαραίτητο και τελειότερο μέσο, το οποίο, μέσα από την ικανότητα της αντίληψης του, πραγματοποιεί και καθιστά δυνατή τη γνώση, είναι αναγκαίο να εξελιχθεί. Η γινώσκουσα υποκειμενικότητα αποκτά πρόσβαση στη γνώση του εαυτού της και του κόσμου γύρω της, όχι μέσω του ίδιου του υποκειμένου, αλλά μέσα στο ιστορικό πλαίσιο όπου είναι τοποθετημένο το υποκείμενο και το οποίο καθορίζει τον τρόπο της σκέψης και της ομιλίας του. Αυτό το συγκροτητικό υποκείμενο που απορρίπτει ο Φουκώ είναι αποτέλεσμα της φαινομενολογικής μελέτης, η οποία τοποθετείται στο πεδίο της αντίληψης, της ανθρώπινης συνειδητότητας, και αποδίδει τα πάντα στην ύπαρξη του υποκειμένου και στις αισθήσεις του. Η ανθρώπινη ύπαρξη – για τον κλάδο της φαινομενολογίας – αποτελεί το μόνο μέσο για να πλησιάσει το υποκείμενο στη γνώση του εαυτού του και του υπόλοιπου κόσμου. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα του φαινομενολόγου Μερλώ-Ποντύ: *«Ό,τι γνωρίζω για τον κόσμο, ακόμη κι επιστημονικά, το γνωρίζω από μια άποψη δική μου ή μιαν εμπειρία του κόσμου δίχως την οποία τα σύμβολα της επιστήμης δεν θα σήμαιναν τίποτα. Όλο το σύμπαν της επιστήμης είναι οικοδομημένο πάνω στον βιωμένο κόσμο, κι αν θέλουμε να σκεφθούμε την ίδια την επιστήμη με σοβαρότητα, ν' αποτιμήσουμε με ακρίβεια το νόημα και τη σπουδαιότητά της, οφείλουμε ν' αφυπνίσουμε πρώτα αυτή την εμπειρία του κόσμου...»* (Merleau-Ponty, 2016, σελ. 19). Η υποκειμενικότητα για τη φαινομενολογία είναι άτρωτη και αλάθητη, η γνώση έρχεται από τα βιώματα που προσλαμβάνει μέσω της αντίληψης.

Από αυτόν ακριβώς τον ουσιώδη και μεγάλης σπουδαιότητας ρόλο του υποκειμένου στη φαινομενολογική μελέτη προσπαθεί να αποδεσμευτεί ο Φουκώ όταν αναφέρει ότι *«πρέπει να απαλλαγούμε από το συγκροτητικό υποκείμενο»* (Foucault, 1987, σελ. 19), από το υποκείμενο που δεν τοποθετείται σε περίοπτη θέση, δεν εποπτεύει και καθορίζει τα πάντα, και δεν αποτελεί το σταυροδρόμι απ' όπου όλα προέρχονται, όπου όλα καταγράφονται και αφομοιώνονται. Η ιστορική αναδίφηση με σκοπό τη συγκέντρωση πληροφοριών για τη δομή και την κατασκευή της ταυτότητας του υποκειμένου, δεν θεωρείται ορθό να εξατομικεύει το υποκείμενο, δηλαδή να το θεωρεί ως ξεχωριστή και αυτόνομη οντότητα από την οποία θα πηγάζει και θα εκκινήσει η ιστορική έρευνα. Ο ιστορικός έλεγχος, λοιπόν, θα καταγράψει την επίδραση της εξουσίας που φέρει μαζί της κάθε ιστορική περίοδος και τον σχηματισμό της ταυτότητας του ανθρώπου, η οποία μορφοποιείται από κοινού με την ιστορία και συνδέεται στενά με την εξουσία. Η ταυτότητα δεν εξετάζεται ως ήδη συγκροτημένη αλλά ως υπό συγκρότηση από το παραγωγικό πλέγμα αναρίθμητων εστιών εξουσίας, όπως αυτές καταγράφονται και απεικονίζονται από την ιστορία.

Η διαδικασία της υποκειμενοποίησης, εκτός της περίπτωσης που μόλις αναλύθηκε, πραγματοποιείται επιπροσθέτως σύμφωνα με τρεις διακριτούς τρόπους, οι οποίοι ακολουθούν τους κύριους σταθμούς της εξελικτικής πορείας της σκέψης του Φουκώ και αντιστοιχούν στις διαδοχικές φάσεις του έργου του. Οι τρεις διαδικασίες της υποκειμενοποίησης παρουσιάζονται μέσα από τρεις τρόπους αντικειμενοποίησης του υποκειμένου που συμβάλλουν στον σχηματισμό του. Ο πρώτος τρόπος με τον οποίο αντικειμενοποιείται το υποκείμενο είναι η παρατήρηση της χρήσης του λόγου, ο τρόπος με τον οποίο οι επιστήμες ως αυτόνομες περιοχές που έχουν αναπτύξει μια πρακτική λόγου, δηλαδή ένα πολυσύνθετο εννοιολογικό και σημασιολογικό οπλοστάσιο, δείχνουν να χρησιμοποιούν το υποκείμενο ως αντικείμενο. Οι επιστήμες αυτές είναι η γραμματική και η φιλολογία, αναφερόμενες στη θέση του ομιλούντος υποκειμένου, είναι η οικονομία αναφερόμενη στη θέση του παραγωγικού υποκειμένου, και είναι η βιολογία που αφορά τη φυσική ύπαρξή του (Foucault, 1991).

Η δεύτερη περίπτωση υποκειμενοποίησης έρχεται μέσα από την αντικειμενοποίηση των «διαιρετικών πρακτικών», που σημαίνει την κατάταξη και τοποθέτηση του υποκειμένου σε κατάλληλες θέσεις μέσα από λόγους που αφορούν

άμεσα το υποκείμενο, είτε σε κοινωνικό είτε σε επιστημονικό επίπεδο, και το διαχωρίζουν (Foucault, 1991, σελ. 75). Οι κατηγοριοποιήσεις αυτές οδηγούν σε δύο διαιρέσεις: στην πρώτη διαίρεση, που αναφέρεται στο ίδιο το υποκείμενο, όταν αποδέχεται τις ταυτότητες που του αποδίδονται από την υιοθέτηση των κοινωνικών πρακτικών, και στη δεύτερη διαίρεση, που επέρχεται από άλλους οι οποίοι, σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά που φέρει το υποκείμενο, το κατηγοριοποιούν σε συγκεκριμένες ομάδες. Αυτές οι διαιρέσεις αναφέρονται στις ταυτότητες που αποδίδονται στα υποκείμενα, από τους λόγους που υπακούουν στην εξουσία και κατανέμουν κάποιο υποκείμενο, φερ' ειπείν, σε πνευματικά ή σεξουαλικά διαταραγμένο, παραβατικό, ασθενές και μη κανονικό.

Η τρίτη διαδικασία αναφέρεται στην τελευταία συγγραφική περίοδο, όταν η επιστημονική ενασχόλησή του κατευθύνθηκε σε ζητήματα που αφορούσαν την σεξουαλικότητα του υποκειμένου, στον λόγο που χρησιμοποιήθηκε για να την περιγράψει και να την εξηγήσει. Τότε δημιουργείται μια ταυτότητα για το υποκείμενο μέσα από τη σεξουαλικότητα και η ταυτότητα αυτή είναι αναγνωρίσιμη και από άλλους ανθρώπους. Το άτομο μετατρέπεται σε υποκείμενο και μάλιστα σε «υποκείμενο μιας σεξουαλικότητας» από τον τρόπο που αντιμετωπίζει τη σεξουαλική του ζωή και το πώς τον αντιμετωπίζουν οι άλλοι από τις σεξουαλικές του επιλογές (Foucault, 1991, σελ. 76). Αυτές οι τρεις περιπτώσεις, που αντιμετωπίζουν το άτομο ως αντικείμενο, υποκειμενοποιούν στην ουσία το υποκείμενο, του οποίου η ταυτότητα βρίσκεται στο αρχικό ακόμα στάδιο της διαμόρφωσης. Επίσης, οι ταξινομήσεις εμπεριέχουν στοιχεία που αντιπροσωπεύουν ξεχωριστά την κάθε περίοδο και τη μέθοδο που εφάρμοσε ο Φουκώ για να αναλύσει και να προσεγγίσει τα ζητήματα και τους προβληματισμούς που τον απασχολούσαν. Αντιστοίχως η πρώτη περίπτωση αναφέρεται στην αρχαιολογική μελέτη, σχετικά με τους κανόνες που οργανώνουν και ανασχηματίζουν τη δομή του λόγου, η δεύτερη περίπτωση αναφέρεται στη γενεαλογική περίοδο, όπου στρέφεται από τις πρακτικές λόγου στις κοινωνικές πρακτικές και, τέλος, η τρίτη περίπτωση, που δεν ξεφεύγει αρκετά από τη γενεαλογική, καθώς το μόνο που αλλάζει είναι το πεδίο έρευνας, το οποίο μετακινείται στον χώρο της σεξουαλικότητας.

2.6 Οι πτυχές των λόγων περί σεξουαλικότητας, ως η απόρροια της εδραίωσης του υποκειμένου

Οι μελέτες του Φουκώ για τη σεξουαλικότητα βασίζονται στην προβληματική που τον απασχόλησε σε όλες σχεδόν τις συγγραφικές του περιόδους: το μείζον θέμα του υποκειμένου και της πρόσβασής του στη γνώση. Επιλέγει σε αυτή την τελευταία για αυτόν ενασχόληση, λίγο πριν τον θάνατό του, να χειριστεί το υποκείμενο στον αστερισμό της σεξουαλικότητας. Αμέσως μετά τη συγγραφή της *Επιτήρησης και Τιμωρίας* το 1975, τον επόμενο χρόνο ο Φουκώ θα δημοσιεύσει τον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της Σεξουαλικότητας: Η Βούληση για Γνώση*. Έπειτα ακολουθούν άλλοι δύο, κρατώντας τον γενικό τίτλο και προσθέτοντας υπότιτλους: ο δεύτερος τόμος, *Η χρήση των ηδονών*, και ο τρίτος, *Η επιμέλεια εαυτού*. Είχε μάλιστα ετοιμάσει και έναν τέταρτο τόμο, ο οποίος δεν εκδόθηκε ποτέ, γιατί δεν είχε λάβει τις απαραίτητες για αυτόν διορθώσεις και εξαιτίας του πρόωρου θανάτου του, τον Ιούνιο του 1984. Όταν ξεκινά να γράφει για τη σεξουαλικότητα, δεν παραιτείται από τις προηγούμενες μεθόδους της αρχαιολογίας και της γενεαλογίας, κατευθυνόμενος σε μια νέα και πρωτότυπη τακτική. Το τελευταίο αυτό τρίτομο έργο αποτελεί συνδυασμό μεθόδων και προέκταση των προηγούμενων, διαφοροποιείται μόνο ως προς το αντικείμενο μελέτης. Η αρχαιολογική μέθοδος στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* παρουσιάζεται όταν στον πρώτο τόμο αρχίζει να κάνει μια επισκόπηση του τρόπου οργάνωσης και διεύθετης του γλωσσικού μηχανισμού στις κοινωνίες του 17^{ου} αιώνα, με ιδιαίτερη έμφαση στη βικτωριανή εποχή, αποσκοπώντας να εξαγάγει συμπεράσματα για τη νέα μορφή γνώσης που αποκτά το υποκείμενο μέσω της σεξουαλικότητας. Η συγκέντρωση ιστορικών πληροφοριών που επηρέασαν τον λόγο για το σεξ, όπως η επίδραση του χριστιανισμού, η λειτουργία της εξομολόγησης, η επήρεια του κλάδου της ψυχιατρικής, οι απαγορεύσεις της βικτωριανής εποχής και του οικογενειακού προτύπου κάθε κοινωνίας και, τέλος, η ερωτική λογοτεχνία. Όλα αυτά παρουσιάζουν φανερά το αρχαιολογικό σκέλος της μεθόδου του και αποβλέπουν να αποδείξουν τη διαμόρφωση και την καθιέρωση των αληθών και επιτρεπόμενων λόγων για το θέμα αυτό.

Στην ουσία δημιουργήθηκε ένας τομέας γνώσης για αυτό το λεπτό και προσωπικό ζήτημα, που έχει άμεση αναφορά στην εξουσία, στις απαγορεύσεις και στις κανονιστικές αξίες που συμβαδίζουν και βρίσκουν εφαρμογή στους

πολιτισμούς και τις κοινωνίες. *«Επιβεβλημένη παραγωγή ομολογιών και εγκαθίδρυση σ' αυτή τη βάση ενός συστήματος θεμιτής γνώσης και μιας οικονομίας πολλαπλών ηδονών (...). Πρόκειται για ένα ολόκληρο ορατό λαμπύρισμα του σεξουαλικού στοιχείου, το οποίο εκπέμπεται από την πολλαπλότητα των λόγων, την επιμονή των εξουσιών και τα παιχνίδια της γνώσης με την ηδονή»* (Foucault, 2011β, σελ. 89). Για πρώτη φορά στο έργο του Φουκώ, το υποκείμενο τίθεται στο επίκεντρο της μελέτης του, μιλά για αυτό φανερά χωρίς να το υποτιμά και να το απορρίπτει, όπως έκανε παλαιότερα. Ο προβληματισμός του για το υποκείμενο χρονολογείται από την αρχή της συγγραφικής του πορείας, όταν ακόμα έγραφε τις *Λέξεις και τα Πράγματα*. Η μεταστροφή που παρατηρείται από τα μέσα της δεκαετίας του '60 έως τις αρχές του '80 είναι ότι ο Φουκώ δεν εξακολουθεί να το περιθωριοποιεί και να το υποβαθμίζει, αλλά στηρίζεται σε αυτό και το λαμβάνει σοβαρά υπόψη. Το ανθρώπινο υποκείμενο συνδέεται άμεσα με τη σεξουαλικότητα, η οποία βρίσκεται διαρκώς σε καθεστώς συστολής, υποταγής και περιορισμού. Αυτό έχει άμεση συνέπεια στον άνθρωπο, ο οποίος καταπιέζεται, δεν μπορεί να εκφραστεί ελεύθερα, αισθάνεται ένα είδος αιδημοσύνης, που αποτελεί παλαιό κατάλοιπο. Υιοθετώντας αυτή τη συμπεριφορά εγκλωβίζεται στις επιβεβλημένες νόρμες, προσαρμόζεται σε αυτές και παρακολουθεί καθημερινά τον εαυτό του ως προς το εάν παραμένει συμμορφωμένος με τους ενδεδειγμένους κανόνες, τους οποίους θεωρεί απαραίτητους για τη ζωή του και την ομαλή συμβίωσή του με άλλους ανθρώπους. Αιχμαλωτίζεται σε μια δυσχερή κατάσταση, όπου δεν υπάρχει πλάνο διαφυγής, και αυτό συμβαίνει γιατί τους φραγμούς που του έχουν επιβληθεί προβλέπεται και είναι αναγκαίο να τους τηρήσει, καθώς και να υπακούσει στις απαγορεύσεις, καθόσον προέρχονται από την κοινωνία στην οποία ζει.

Έχει λοιπόν την ψευδαίσθηση ότι το κράτος βάζει σε προτεραιότητα την ασφάλεια των πολιτών και φροντίζει για την εύρυθμη συνύπαρξή τους, επομένως ασυνείδητα η υπακοή γίνεται υποχρέωση. Τα άτομα έχουν σχηματίσει μια εικόνα για τον εαυτό τους μέσω της κυκλοφορίας των λόγων, των προτύπων και των συμπεριφορών τα οποία αντλούνται από την κοινωνία, δηλαδή από την εξουσία, και εισέρχονται σε μια διπλή διαδικασία, έχοντας ταυτόχρονα δύο ρόλους: του υποκειμένου και του αντικειμένου. Αυτό που προσπάθησε ο Φουκώ να κάνει ήταν *«να “προβληματοποιεί” ένα αντικείμενο, να αναρωτιέται πως έγινε νοητό ένα ον σε μια δεδομένη εποχή (δουλειά αυτού που ονόμαζε αρχαιολογία), και να αναλύει (δουλειά της γενεαλογίας, με τη νιτσεική έννοια του όρου) και να περιγράφει τις*

ποικίλες κοινωνικές πρακτικές, επιστημονικές, ηθικές, ποινικές, ιατρικές που είχαν ως συνεπαγόμενο ότι το ον το σκέφτηκαν με αυτόν τον τρόπο» (Veyne, 2011, σελ. 202). Η κοινωνική κατασκευή του εαυτού, δηλαδή η γνώση για τον ίδιο τον εαυτό και η διαρκής συμμόρφωση το καθιστά υποκείμενο, ενώ ο έλεγχος και η παρακολούθηση από το κράτος ή από άλλους ανθρώπους, το καθιστά αντικείμενο μελέτης και γνώσης. Η αντικειμενοποίηση του σεξ πραγματοποιείται αφενός γιατί αποτελεί κεντρικό αντικείμενο προβληματισμού και ελέγχου της επιστήμης, και αφετέρου γιατί προσφέρεται ως αντικείμενο μελέτης και σε άλλες επιστήμες που εν μέρει το χρειάζονται, όπως η ψυχιατρική και η βιολογία. Αυτή η διαδικασία υποκειμενοποιεί τα άτομα, αποδίδοντάς τους διάφορες ταυτότητες. Το σύνολο των ιδιαίτερων αυτών χαρακτηριστικών της ταυτότητας, βοηθά το υποκείμενο να γνωρίσει τον εαυτό του – να συντελεστεί η υποκειμενοποίηση – παράλληλα, όμως, το ίδιο το υποκείμενο αποτελεί και φορέα γνώσης, δηλαδή επιτρέπει και συμβάλλει θετικά στη μετάδοση γνώσης για άλλους ανθρώπους που το παρατηρούν: εδώ επέρχεται η αντικειμενοποίηση. Η υποκειμενικότητα αντικειμενοποιείται από το βλέμμα της παρακολούθησης και της επιτήρησης μιας σχηματισμένης από την εξουσία ταυτότητας, η οποία θεωρείται αντικείμενο πληροφορίας και γνώσης για τους υπόλοιπους ανθρώπους.

Στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας* αυτό που προέχει για τον Φουκώ είναι το γεγονός ότι ο λόγος που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος για το σεξ, ενώ αρχικά εξέφραζε με ευκολία και ευχέρεια τα πραγματικά του αισθήματα και τις σκέψεις του, σταδιακά μετατράπηκε σε μια πιο συγκρατημένη στάση. Αισθάνεται πλέον μεγαλύτερη αμηχανία και συστολή να μιλά για τέτοια ζητήματα. Ο χριστιανισμός ευθύνεται για αυτή την αλλαγή, εξαιτίας του γεγονότος ότι θεωρούσε την εξομολόγηση βασική και απαραίτητη διαδικασία, παροτρύνοντας τον πιστό να μεταφέρει τις ένοχες σκέψεις και πράξεις του στον πνευματικό για να απαλλαγθεί και να λυτρωθεί από τις αμαρτίες του. Πρωτεύουσα σημασία για την εξομολόγηση έχει η εξιλέωση, που επέρχεται μέσω της ομολογίας των αμαρτιών και της ταπείνωσης που θα αισθανθεί, όταν εκμυστηρευθεί τις ένοχες πράξεις του. Εξαιτίας του ότι ο χριστιανισμός ήταν ευρύτατα διαδεδομένος από τον 16^ο αιώνα και μετά, η διαδικασία της εξομολόγησης είχε μεγάλη απήχηση, με αποτέλεσμα να γίνει ευρέως γνωστή και απαραίτητη τελετουργία για κάθε πιστό. Η θρησκευτική αυτή πράξη δημιούργησε τα αρνητικά συναισθήματα περί σεξουαλικότητας, καθώς και την αδυναμία της ελεύθερης έκφρασης. Επίσης ο χριστιανισμός τασσόταν ενάντια

στην πράξη του σεξ, τη θεωρούσε καταδικαστέα και απρεπή, και ο χριστιανός έπρεπε να τη μοιραστεί με τον εξομολόγο του για να ελευθερωθεί από το βάρος των αμαρτιών. Ένα επιπλέον αποτέλεσμα της εξομολόγησης ήταν να αυξήσει την παραγωγή του λόγου γύρω από το σεξ, εφόσον ο πιστός υποχρεωνόταν να μοιραστεί με λεπτομέρεια τις πράξεις και τις σκέψεις που τον βάραιναν και τον οδηγούσαν στην ακολασία.

Συγχρόνως εξάπλωσε την καταστολή και την απαγόρευση, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να ωθηθούν στο αντίθετο άκρο, καταλαμβανόμενοι από την επιθυμία να αποκτήσουν με ακρίβεια και πληρότητα περισσότερη γνώση και στοιχεία γύρω από το σεξ. Δημιουργήθηκαν περιοχές λόγου που πρόσφεραν ένα καθεστώς αλήθειας, το οποίο ελεγχόταν από την εξουσιαστική δομή της κοινωνίας (Foucault, 2011β). Η απεικόνιση του σεξ ως απαγορευμένης και απρόσιτης περιοχής, που βασάνιζε τη σκέψη του ανθρώπου και τον δέσμευε να ελευθερώσει τα αισθήματά του, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι παράλληλα την ίδια δυσφορία αντιμετώπιζαν και οι επιστήμες που το μελετούσαν, όπως η ψυχολογία και η ιατρική, οδήγησαν το ζήτημα αυτό να υποβληθεί σε έλεγχο και σε περαιτέρω ανάλυση. Επικράτησαν λόγοι γύρω από το σεξ που πήραν τη μορφή ενός επιστημονικού κλάδου γνώσης και η ενσωμάτωσή τους στην ομιλία, υπό το κύρος του επιστημονικού λόγου, έδωσε τη δυνατότητα στο υποκείμενο να μάθει ποιο είναι. Το γεγονός ότι συμπληρώθηκε ένα απαραίτητο σύνολο εκφωνημάτων που εξηγούν και αναλύουν το ζήτημα αυτό, και επιπλέον χρησιμοποιήθηκαν εκφωνήματα από άλλους ήδη θεσπισμένους επιστημονικούς χώρους, είχε σαν συνέπεια να διαμορφωθεί μια πρακτική λόγου. Η ένταξη της σεξουαλικότητας σε ένα επιστημονικό πεδίο, όμως, αναπόφευκτα φέρει μαζί της και τον παράγοντα της εξουσίας, που συστηματοποιεί και καθιερώνει τους εκφερόμενους λόγους ως επιστημονικούς, πιστοποιώντας τους με την αυθεντία της επιστημονικά τεκμηριωμένης γνώσης.

Η επιστήμη σκοπεύει, μέσα από τον προσανατολισμό και την εξειδίκευση των εκφωνημάτων, να παρέχει με ευκρίνεια και διαύγεια περισσότερα στοιχεία σχετικά με το αντικείμενο μελέτης, όποτε η επιδίωξή της είναι η γνώση και η εμμενής προσπάθεια εύρεσης και απόκτησης της αλήθειας. Η αλήθεια παρουσιάζεται για τον Φουκώ ως μια εξουσία που εξαναγκάζει τον λόγο να παράγει αληθείς αποφάνσεις, ο λόγος βρίσκεται στις υπηρεσίες της εξουσίας, η οποία τον χρησιμοποιεί για να ελέγξει, να συμμορφώσει και να διαδώσει τη

βούληση των ανθρώπων για γνώση. Αυτή είναι η άψογη και βέλτιστη κάλυψη της εξουσίας, για να μπορεί ανενόχλητα και συγκεκαλυμμένα να ελέγχει και να καθυποτάσσει. Το προσωπείο που εμφανίζει στους πολίτες της η εξουσία για το πόσο συνεπής και δίκαιη είναι απέναντι σε αυτούς, είναι η διαρκής επιδίωξη της αλήθειας, η παρότρυνση και η ώθηση των ανθρώπων να μιλήσουν ανοιχτά για τη σκέψη τους και να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Ο απώτερος σκοπός της είναι αρχικά η σαγήνη που εκδηλώνεται στους ανθρώπους από την ελεύθερη ανάπτυξη της σκέψης τους, προκειμένου να εξωτερικευτεί η αλήθεια, έπειτα η πλήρης εμπιστοσύνη προς την εξουσία εφόσον τους επιτρέπει κάτι τέτοιο, με τελικό αποτέλεσμα όλα αυτά να οδηγούν στην παγίδευσή τους. Εκφράζοντας με ελευθερία και άνεση τα συναισθήματα και τη σκέψη τους, τους αφήνει να φανερώσουν τι πραγματικά αισθάνονται για να μπορέσει να ελέγξει καλύτερα και τυχόν να απαγορεύσει, μέσω του δικτύου που διαθέτει, ό,τι δεν συνάδει με το τρέχον καθεστώς γνώσης.

Αυτή η τακτική βρίσκει τέλεια εφαρμογή στην περίπτωση της σεξουαλικότητας στις σύγχρονες κοινωνίες. Από τη μία, υπάρχει το θέλγητρο της ανεμπόδιστης ομιλίας, της ελεύθερης έκφρασης με σκοπό τα άτομα να φτάσουν στη γνώση για τον εαυτό τους. Από την άλλη, αυτή η βούληση για γνώση μετατρέπεται σε υποδούλωση, αφού στην ουσία η εξουσία γνωρίζει πλέον τις πιο ενδόμυχες σκέψεις και τα συναισθήματά τους και απαγορεύει εκεί που αυτή κρίνει αναγκαίο. *«Αυτός ο τύπος λόγου είναι ένα φοβερό εργαλείο ελέγχου και εξουσίας. Χρησιμοποιεί αυτό που λένε οι άνθρωποι, αυτό που αισθάνονται, αυτό που ελπίζουν. Εκμεταλλεύεται τον πειρασμό που νοιώθουν να πιστέψουν ότι, για να γίνουν ευτυχισμένοι, αρκεί να δρασκελίσουν το κατώφλι του λόγου και να άρουν κάποιες απαγορεύσεις. Και καταλήγει να εξομαλύνει και να κατατεμαχίζει τις κινήσεις εξέγερσης και απελευθέρωσης...»* (Foucault, 1987, σελ. 75). Η γνώση επομένως δεν αποτελεί απελευθέρωση, η γνώση για τον εαυτό και τον άλλο αποτελεί ένα είδος εξουσίας. Έχοντας μια γνώση για τον άλλο, καταφέρνει κανείς να τον παρατηρεί προσεκτικότερα και να τον εποπτεύει καλύτερα.

Η προαναφερθείσα έννοια του Συστήματος (apparatus, dispositif) προέρχεται από την ενασχόλησή του με τη σεξουαλικότητα. Κρίνεται σκόπιμο στο σημείο αυτό να γίνει ξανά μια μικρή αναφορά, από την οπτική του συσχετισμού της γνώσης με την εξουσία. Το σύστημα αποτελείται από ένα σύνολο

ανομοιογενών στοιχείων, που όμως αναπτύσσουν στενή και αμοιβαία σχέση μεταξύ τους. Η αμοιβαία σύζευξη των ετερογενών στοιχείων επιτυγχάνεται μέσω της στρατηγικής, που συντονίζει τα στοιχεία με τρόπο ενοποιητικό, συμβάλλοντας στη διατήρηση της συνοχής και στη γρήγορη ανταπόκρισή τους σχετικά με τον τύπο γνώσης που προωθεί η εποχή. Τα στοιχεία του συστήματος συντίθενται από *«λόγους, θεσμούς, αρχιτεκτονικές μορφές, ρυθμιστικές αποφάσεις, νόμους, διοικητικά μέτρα, επιστημονικές αποφάνσεις»*. Το σύνολο αυτό η στρατηγική μπορεί είτε να το σταθεροποιήσει είτε να το προσαρμόσει με μετατροπές για να υπακούει και να είναι σύμφωνο με τις εκάστοτε ανάγκες (Foucault, 1991, σελ. 131). Με την έννοια σύστημα ο Φουκώ προσπαθεί να εξετάσει τον τρόπο διαμόρφωσης της ορθολογικότητας μιας ιστορικής περιόδου, τι θεωρείται ορθό, αποδεκτό, πρόπον και αληθές. Τα διαφορετικά στοιχεία ανταποκρίνονται στη βίαιη ειδοποίηση της εξουσίας που τα καλεί σε συγχώνευση, με σκοπό την ενίσχυση και την υποστήριξη προς όφελός της. Επομένως η έννοια του συστήματος με τη βοήθεια της στρατηγικής κατευθύνει και προσανατολίζει τη γνώση ώστε να βρίσκεται σε πλήρη εξάρτηση από την εξουσία. Οι επιστήμες, οι κλάδοι γνώσης προκύπτουν και επαληθεύονται μέσα από το σύστημα, η σεξουαλικότητα επίσης, οπότε η γνώση διαθέτει την ικανότητα και τους απαραίτητους μηχανισμούς να ρυθμίσει τη στρατηγική του Συστήματος ώστε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και στους στόχους της γνώσης: εφόσον προήλθε από αυτό, μπορεί να επιδράσει επίσης σε αυτό. Το υποκείμενο εγκλωβίζεται στο σύστημα, η γνώση που αποκτά για τον εαυτό του και οι γενικές γνώσεις του είναι προϊόν επεξεργασίας που γίνεται μέσα σε αυτό το οποίο εν τέλει έχει αναλάβει την ολική επίβλεψη της ζωής των πολιτών, την κυκλοφορία του λόγου και τη ρύθμιση της αλήθειας.

Οι ριζοσπαστικές και καινοτόμες αντιλήψεις του Φουκώ για την εξουσία, οι σχέσεις που αυτή αναπτύσσει με τη γνώση, με το υποκείμενο και με την αλήθεια που παρουσιάζονται στη γενεαλογική περίοδο, οδηγούν σε διαφωτιστικά συμπεράσματα που με τόλμη διανοίγουν νέους δρόμους για τη σκέψη, η οποία αποδεσμεύεται και ανεξαρτητοποιείται από τις ήδη γνωστές και αυτονόητες πρακτικές. Οι λέξεις εξουσία, υποκείμενο και γνώση χρησιμοποιούνται με εντελώς ιδιαίτερο τρόπο, που τις οδηγεί σε έντονη αμηχανία. Η δοκιμασία στην οποία υποβάλλονται μέσα στην πολυπλοκότητα της σκέψης του, τις κάνει να *«υποφέρουν»*, προσκαλείται ο αναστοχασμός για τη σημασία και την αξία του περιεχομένου τους, με σκοπό στο τέλος να απογυμνωθούν και να συντριβεί το

αναγνωρισμένο και κοινώς επιβεβλημένο νόημά τους. Το γεγονός ότι η εξουσία υπάρχει μόνο μέσα από σχέσεις δείχνει ότι δεν είναι παντοδύναμη αλλά εύθραυστη και ανίσχυρη. Η εξουσία μπορεί να βρίσκεται παντού, αλλά αυτό δεν οφείλεται στο ότι είναι ικανή και πανίσχυρη να εισχωρήσει σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Η ενσωμάτωση και η αποδοχή οφείλεται στο ότι διαθέτει τη δυνατότητα να διασπαστεί σε πολλές μικροποσότητες, να φτάσει σε τριχοειδή μορφή, οπότε το έργο της γίνεται πιο εύκολο για αυτήν και λιγότερο παρατηρήσιμο για εκείνους που τη δέχονται.

Το υποκείμενο δεν μπορεί να αποφύγει την επίδραση της εξουσίας, λόγω του γεγονότος ότι κυκλοφορεί ανενόχλητη διαρκώς, σε σχέσεις που αναπτύσσει, συνεπώς το υποκείμενο συγκροτείται και σχηματίζεται ιστορικά, οικειοποιούμενο τους λόγους που αποτελούν πτυχώσεις βίας και ελέγχου. Ο λόγος δεν παρουσιάζει καμία επάρκεια. Δεν μπορεί να στηριχθεί από μόνος του, η εξουσία τού δίνει τη μορφή και την υλικότητα που θέλει μέσα από τις ιστορικές πρακτικές, συστηματοποιώντας τύπους γνώσης και βοηθώντας το υποκείμενο να αποκτήσει ταυτότητα. *«Αυτό που προσπαθώ να περιγράψω είναι η ιστορία των σχέσεων που διατηρεί η σκέψη με την αλήθεια· η ιστορία της σκέψης καθόσον συνιστά σκέψη της αλήθειας»* (Foucault, 2012, σελ. 213). Χρησιμοποιεί την ιστορία όχι για να ανακαλύψει θεμέλια, αντιθέτως για να εντοπίσει τις προβολές, τις μεταβολές και τις επανεμφανίσεις του λόγου, δηλαδή την αργή και προοδευτική του εξέλιξη, παράλληλα με την ενσωμάτωση και τη νέα ερμηνεία του από το κοινωνικό σύστημα. Οι κοινωνικές πρακτικές είναι περιοχές όπου ο λόγος ενσταλάζεται βαθμιαία, έχοντας πρώτα δεχτεί μεγάλες δόσεις πίεσης και δραστηκής καταστολής, ώστε να προετοιμαστεί για την αναπαραγωγή και τη διαίωνιση των κοινωνικών και κρατικών αμετάβλητων σταθερών. Αυτές οι σταθερές είναι οι αξίες, οι κρατούσες συντεταγμένες της γνώσης, οι νόμοι και γενικά όλο το κανονιστικό πλαίσιο και οι αρχές που στηρίζουν και συναρθρώνουν περίτεχνα, εκτός από το κοινωνικό σώμα, το στερέωμα της γνώσης, της σκέψης και της ανθρώπινης ύπαρξης.

Κεφάλαιο 3^ο

Η απεικόνιση του φουκωικού στοχασμού στο λογοτεχνικό πεδίο

3.1 Οι λογοτεχνικές μελέτες του Φουκώ και η ανυπότακτη φύση της γλώσσας

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Φουκώ για την υφή και το ουσιαστικό περιεχόμενο της γλώσσας, ενώ υπάρχει σε μεγάλο ποσοστό στις μελέτες του για τη διανοητική ασθένεια, τις επιστήμες του ανθρώπου, τη φυλακή και τη σεξουαλικότητα, επεκτείνεται πέραν αυτών και στον χώρο της λογοτεχνίας. Μάλιστα, η ενασχόληση με τη λογοτεχνία εκδηλώθηκε στην αρχή της συγγραφικής του σταδιοδρομίας και χρονολογείται περίπου μετά την ολοκλήρωση των έργων του *Η Ιστορία της Τρέλας* (1961) και *Η Γέννηση της κλινικής* (1963). Ωστόσο ο προβληματισμός του για τη χρήση της γλώσσας στη λογοτεχνία είναι εκτενής στα έργα του *οι Λέξεις και τα Πράγματα* (1966) και *Η αρχαιολογία της Γνώσης* (1969). Από τις αρχές όμως της δεκαετίας του '60, ήδη ο Φουκώ αποτελεί μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού *Critique* και αναπτύσσει σχέσεις με το περιοδικό *Tel Quel* λαμβάνοντας μέρος σε συζητήσεις (Gros, 2007). Η άμεση συνάρτηση της λογοτεχνίας με τη γλώσσα οδηγεί τον φιλόσοφο σε μια σειρά από μελέτες, στις οποίες παρατηρεί τη χρήση και σταδιακή εξέλιξη της γλώσσας υπό το πρίσμα της λογοτεχνικής γραφής. Οι προβληματισμοί του αυτοί αποτυπώνονται σε πλήθος άρθρων και δοκιμίων στα ιστορικά πλέον γαλλικά περιοδικά *Critique* και *Tel Quel*. Η θεματολογία των δημοσιευμένων άρθρων υποδηλώνει έμμεσα ένα συγκεκριμένο είδος γραφής, το οποίο άσκησε – όχι τυχαία – έλξη στον Φουκώ. Συγγραφείς όπως ο Raymond Roussel (Ρεημόντ Ρουσσέλ), ο Georges Bataille (Ζωρζ Μπατάιγ), ο Marquis de Sade (Μαρκήσιος ντε Σαντ), ο Antonin Artaud (Αντονέν Αρτώ), ο Maurice Blanchot (Μωρίς Μπλανσό), ο Pierre Klossowski (Πιερ Κλοσσοφσκι), καθώς και οι ποιητές Friedrich Hölderlin (Φρήντριχ Χαίλντερλιν) και Stéphane Mallarmé (Στεφάν Μαλλαρμέ) μεταχειρίζονται τη γραφή και το υποκείμενο με τρόπο ξεχωριστό, προσελκύοντας τον Φουκώ να ασχοληθεί μαζί τους. Σε κάποιες μάλιστα από τις περιπτώσεις αυτές, όπως των Ρουσσέλ, Μπατάιγ και Μπλανσό, τους έχει αφιερώσει ειδικά δοκίμια που αναλύουν ενδελεχώς τον τρόπο γραφής και σκέψης τους.

Το ζήτημα της λογοτεχνικής γραφής αντιμετωπίζεται και προσεγγίζεται οντολογικά από τον Φουκώ, που ενδιαφέρεται για την ουσία της γλώσσας και τις απαρχές της ύπαρξής της. Μεταφέροντας αυτό τον γενικότερο προβληματισμό του στη λογοτεχνία, παρατηρεί τις μορφές και τα χαρακτηριστικά της γλώσσας μέσα από αυτή την πτυχή της εκδήλωσής της. *«Αυτή η οντολογία θα βασιζόταν κυρίως στην παρατήρηση, ότι η λογοτεχνική γλώσσα περιλαμβάνει ένα κατοπτρικό στοχασμό για το θάνατο, και επακολούθως κατασκευή ενός εικονικού χώρου, στον οποίο η γλώσσα επαναλαμβάνεται “επ’ άπειρον”. Από τον Όμηρο και τη Σεχραζάτ, στον Μπόρχες και τον Ρουσέλ, η λογοτεχνία θα ήταν τότε μια μοναδική πρακτική της γλώσσας, στην οποία δημιουργούμε για τον εαυτό μας έναν κόσμο, που κατά κάποιο τρόπο ξεπερνά τον κόσμο στον οποίο ζούμε και πεθαίνουμε»* (O’ Leary, 2009, σελ. 148). Το λογοτεχνικό είδος που περικλείει τους περισσότερους συγγραφείς, υπήρξε απόρροια εν μέρει του μεταδομιστικού πλαισίου, που τροποποίησε τους όρους χρήσης της γλώσσας και της σκέψης, απομακρύνθηκε από κοινώς αποδεδειγμένους τρόπους γραφής, διαμορφώνοντας ένα νέο τοπίο και μια μοντέρνα και πρωτοποριακή λογοτεχνία. Η λογοτεχνία αποτέλεσε τον χώρο απορρόφησης των αλλαγών που επέφεραν οι μεταδομιστικές προσεγγίσεις, καθώς όλες οι μετεξελίξεις και ζυμώσεις των θεωρητικών εργαλείων της γλωσσολογικής ανάλυσης βρήκαν εφαρμογή στα λογοτεχνικά κείμενα. Οι κύριοι εκπρόσωποι του μεταδομισμού ήταν ο Jacques Derrida (Ζακ Ντερριντά) στη φιλοσοφία, ο Jacques Lacan (Ζακ Λακάν) στην ψυχανάλυση, ο Μισέλ Φουκώ στην ιστορία των ιδεών και ο Roland Barthes (Ρολάντ Μπαρτ), ο οποίος συνδέεται αποκλειστικά με τη λογοτεχνική θεωρία και τα κινήματα που την επηρέασαν. Ο μεταδομισμός διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στο λογοτεχνικό στερέωμα, προσφέροντας περισσότερη αυτονομία στη γλώσσα και ανανεώνοντας τις επικρατούσες σχέσεις αναγνώστη, κειμένου και συγγραφέα. *«Ο στρουκτουραλισμός και ο μεταστρουκτουραλισμός θα στηριχτούν εν μέρει στα εγχειρήματα αναίρεσης θεμελιακών συνιστωσών της λογοτεχνικής διεργασίας από την ίδια τη λογοτεχνία για να διακηρύξουν την απόσπαση του έργου από τον κόσμο ως αναφορά, το θάνατο του συγγραφέα, του ήρωα, την κατάργηση του νοήματος, αλλά και για να διακηρύξουν την αμφισβήτηση της λογοτεχνίας καθαυτήν, δεδομένου ότι αναπαράγει τις υφιστάμενες δομές εξουσίας...»* (Δημητρούλια, 2008, σελ. 8-9). Το αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών δημιούργησε μια προοδευτική γραφή, που άσκησε δριμεία κριτική στους καθιερωμένους κανόνες και στα πρότυπα που ίσχυαν μέχρι τότε. Αυτή η τολμηρή και παραβατική γραφή ωθεί την γλώσσα προς μια

λαβυρινθώδη διαδρομή αναστοχασμού εξαιρετικά σημαντική. Η γλώσσα θα έρθει αντιμέτωπη με ερωτήματα που αφορούν την ύπαρξή της, προξενώντας επίσης προβληματισμούς σχετικά με τον χώρο στον οποία η ίδια δύναται να στεγαστεί και να αναπαραχθεί.

Το υποκείμενο σε αυτό τον χώρο δεν έχει καμία θέση, γιατί η γλώσσα παρουσιάζεται ανυπότακτη, ελεύθερη και εξαιρετικά προκλητική με πρωτοποριακό και ακραίο χαρακτήρα. Οι καθολικές σημασίες απαξιώνονται, η ερμηνεία και το περιεχόμενο της λέξης απογυμνώνονται, τα όρια της χρήσης της και της σκέψης παραβιάζονται και κατεδαφίζονται. Η εκκεντρικότητα της γλώσσας δεν αφήνει περιθώρια στο υποκείμενο να διακριθεί μέσα από τη λειτουργία της γραφής, οπότε παραμένει στο περιθώριο, υπακούοντας και τηρώντας πιστά τους δικούς της κανόνες και τις δικές της απαιτήσεις. Η γλώσσα από τον 19^ο αιώνα και μετά δεν απομονώνεται στο εσωτερικό του υποκειμένου, όπως συνηθιζόταν σε προηγούμενες περιόδους (Αναγέννηση, Διαφωτισμός). Η πρόσβαση στη γνώση πραγματοποιείται μέσα από τη χρήση της, αφού πρώτα εφαρμοστούν οι κανόνες στους οποίους υπακούει η γνώση διαμέσου της γλώσσας (Foucault, 2008). Γίνεται δηλαδή αντικείμενο της επιστήμης, αντικειμενοποιείται εν γένει και αποκολλάται από τις απόλυτες παραδοξότητες μιας καθολικής γλώσσας με την οποία ήταν συνυφασμένη η κλασική σκέψη. *«Έτσι αίρεται το οντολογικό πέρασμα που εξασφάλιζε το ρήμα είναι ανάμεσα στην ομιλία και στη σκέψη. Διαμιάς η γλώσσα αποκτά δικό της είναι. Και αυτό το είναι περιέχει τους νόμους που τη διέπουν»* (Foucault, 2008, σελ. 408).

Η λογοτεχνία έρχεται να εξουδετερώσει αυτή την αντικειμενοποίηση της γλώσσας, μεταφέροντας την προοπτική και την ισχύ της *«στη γυμνή δύναμη του ομιλείν, και εκεί συναντά το πρωτόγονο και ηγεμονικό είναι των λέξεων»* (Foucault, 2008, σελ. 414). Η ουσία και το περιεχόμενο της γλώσσας δεν προσδιορίζονται με ακρίβεια, ούτε υπακούουν σε ριζικές αρχές και συνθήκες, ο τόπος και ο χρόνος του «μιλάω» είναι απροσδιόριστος και εξαρτάται από τον συγγραφέα. Οι σκόπελοι που παρουσιάζονταν σε παλαιότερες εποχές (Αναγέννηση, Κλασική Εποχή), όπως η προνομιακή θέση του υποκειμένου, η μετάδοση της γνώσης και η επιβεβαίωση των ακλόνητων βεβαιοτήτων, την εμπόδιζαν να μεταβεί στο δικό της περιβάλλον και την κρατούσαν δέσμια σε ρόλους εκφραστικούς και αναπαραστατικούς.

Η αφετηρία της ανεξαρτητοποίησης ξεκίνησε όταν η γραφή και η ομιλία αποσύρθηκαν από τον σταθερό συσχετισμό με το υποκείμενο και εισήλθαν στη διαδικασία μιας ατέρμονης ροής επινοήσεων οι οποίες επιτελέστηκαν κατά τη διαδικασία της λογοτεχνικής γραφής. Από τη στιγμή που εμφανίστηκαν ποιητές όπως ο Μαλλαρμέ κι ο Χαίλντερλιν και οι ανωτέρω συγγραφείς, η γλώσσα πέρασε το κατώφλι της καθυπόταξης που ασκούσε η υπεροχή του υποκειμένου σε αυτήν, και αποδεσμεύτηκε από την αρμοδιότητα που είχε να επικυρώνει τη φθαρμένη από τα υποκείμενα συγκροτητική γνώση. *«Αυτή η γνώση που βασίζεται στο οργανικό σώμα μου, στην τριμμένη γλώσσα μου, στην ιστορική κοινωνικότητά μου, είναι μια γνώση λοιπόν που μπορεί να εκφερθεί μόνο με δεδομένη την περατότητά μου και την πρόσβαση στην περατότητά μου»* (Gros, 2007, σελ. 57). Η ρήξη με το παρελθόν της αναπαραστατικότητας προσφέρει στη γλώσσα τη δυνατότητα να αποδώσει την γνώση, απομακρύνοντας την από τις παραστάσεις με τις οποίες υπήρξε συνδεδεμένη, εγκαινιάζοντας μια νέα επιφάνεια, όπου η γνώση εμπλέκεται στα δίκτυα της ασυνέχειας και όχι στην εσωτερική συνεκτικότητα των παραστάσεων. Μόνον όταν ο χώρος της λογοτεχνίας εμφανίσει ένα τέτοιο επίπεδο ανάπτυξης της γλώσσας, ξεπεράσει δηλαδή την αναπαραστατική μορφή, έχει εκπληρώσει κατά τον Φουκώ τον σημαντικότερο λόγο της ύπαρξής της μέσα στο κείμενο.

Μέσα από αυτή την ιδιαίτερη φυσιολογία της γλώσσας, απλώνεται και εξελίσσεται μια εμβληματική και πρωτοποριακή γραφή, αναδεικνύοντας ένα έργο απαλλαγμένο και αποδεσμευμένο από καθιερωμένες δεσμεύσεις και πρακτικές, που δεσπόζει στον δικό του χώρο. Η υπέρβαση της αναπαραστατικότητας και της κυριαρχίας του υποκειμένου θα προσφέρει στη γλώσσα τη διάβαση στο «έξω». Εκεί θα διαχυθεί και θα απλωθεί στον χώρο της, στο δικό της είναι: *«το είναι της γλώσσας δεν παρουσιάζεται για την ίδια παρά μόνο μέσα στην εξαφάνιση του υποκειμένου»* (Foucault, 1998, σελ. 15). Ο ιδιαίτερος κάθε φορά τρόπος εκφοράς των λέξεων δεν έχει ως αρχή το υποκείμενο, βασίζεται στη γλώσσα από την οποία αντλούνται τα εκφερόμενα στα οποία έχει επέμβει η ίδια, πολλαπλασιάζοντάς τα μέσω του αναδιπλασιασμού και αυξάνοντας την πυκνότητά τους. Η δυνατότητα της εκφοράς πηγάζει από την εκφερόμενη πυκνότητα της γλώσσας. Δεν βρίσκεται η γλώσσα κάτω από την εποπτεία και την κυριαρχία του υποκειμένου, αλλά αντίστροφα το υποκείμενο υποβάλλεται στα σημαίνοντα συστήματα, άρα αυτή η κυριαρχία που αισθάνεται κανείς στην έκφρασή του είναι πλαστή και επιφανειακή. Η απουσία του υποκειμένου στη λογοτεχνία υπονοείται ως η απουσία του

συγγραφέα, εφόσον δεν υπάρχει συγγραφέας, δεν υπάρχει έργο. Η ανυπαρξία και η εξαφάνιση του συγγραφέα δίνει στο κείμενο τη ζωτικότητα που του χρειάζεται και το έναυσμα να εισέλθει στην επίμονη προσπάθεια εύρεσης των ορίων του. Ο συγγραφέας θα υποβαθμίσει τη γλώσσα, παγιδεύοντάς τη σε τυποποιημένους κανόνες, σε συμβάσεις που θα αφαιρέσουν την αληθινή της ύπαρξη και θα αλλοιώσουν το νόημά της. Κατά τον Φουκώ, απεναντίας, η γλώσσα θα πρέπει να «αφεθεί» ελεύθερη από την υποκειμενική διάσταση.

3.2 Η λογοτεχνική γραφή του Μωρίς Μπλανσό: Η διάβαση της γλώσσας στη διάσταση του Έξω

Η μοντέρνα λογοτεχνία στην οποία ο Φουκώ εμβαθύνει με τις μελέτες του, εκφράζει και αναδεικνύει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την κίνηση στην οποία προβαίνει η γλώσσα για να φτάσει να «σπινθηρίσει μέσα στη λάμψη του είναι της» (Foucault, 2008, σελ. 415). Με τον τρόπο αυτό θα καταφέρει σε ικανοποιητικό βαθμό να αποκρυπτογραφήσει και να αναστοχαστεί η ίδια για το νόημα και τα όριά της, χωρίς να χρειάζεται τη βοήθεια του υποκειμένου. «Από τα άρθρα του Φουκώ για τη λογοτεχνία αναδύεται ένας αστερισμός μοτίβων: καθρέφτης, απόσταση, χώρος, θάνατος, παράβαση, φόνος, είδωλο, επιφάνεια, τρέλα, εξαφάνιση, αγρυπνία, φάσμα, ομοίωμα... απουσία πρωταρχής, ρηγμάτωση του υποκειμένου» (Gros, 2007, σελ. 47). Ο κλωνισμός της υποκειμενικής συνοχής θα προκαλέσει βαθιές ρωγμές στο σώμα της, που θα την αναγκάσουν να διανοίξει και να αφυπνίσει τις αδιάβατες διαδρομές που τις πλημμυρίζουν γρίφοι και ψίθυροι άγνωστοι για το υποκείμενο, αλλά αρκετά οικείοι για τη γλώσσα. Αυτή την ιδιαιτερότητα της γραφής ο Φουκώ τη συναντά αρχικά στον Μωρίς Μπλανσό, ο οποίος, από την εμφάνισή του στη γαλλική σκηνή τη δεκαετία του '40 μέχρι και το θάνατο του το 2003, ασχολήθηκε εκτενώς με μια ιδιότυπη γραφή που χαρακτήριζε τα έργα του, δημοσιεύοντας αφηγήματα, μυθιστορήματα, πεζογραφήματα και κριτικά κείμενα. Ο Φουκώ ασχολήθηκε με τον Μπλανσό καθώς ο πρώτος συγγραφέας που έθεσε ριζικά το ερώτημα τι είναι λογοτεχνία και ανταποκρίθηκε με τον καλύτερο τρόπο στο ερώτημα του Φουκώ: «τι είναι η γλώσσα, πώς να την περιτρέξουμε για να την κάνουμε να εμφανιστεί στον εαυτό της και στην πληρότητά της;» (Foucault, 2008, σελ. 421).

Το πιο διαδεδομένο στοιχείο που κυριαρχεί στη σκέψη και στη γραφή του Μπλανσό είναι ο θάνατος, ο χώρος της λογοτεχνίας αποτελεί για εκείνον χώρο του θανάτου και συγγενικών εννοιών όπως η εξαφάνιση, το τέλος και η άρνηση. Η μπλανσοϊκή γραφή είναι δυσπρόσιτη, δύσβατη, καθώς τοποθετεί τους ήρωες στα αφηγήματά του ως σαρκικές φιγούρες, αφαιρώντας από τα υποκείμενα την ιδιότητα τους να λένε εγώ. Τα ορίζει και τα παρουσιάζει σε μια κατάσταση απροσδιοριστίας, όπου παραμένουν μέχρι το τέλος της αφήγησης. *«Ο λόγος παύει να ακολουθεί την κλίση μιας σκέψης που εσωτερικεύεται και, απευθυνόμενος στο ίδιο το είναι της γλώσσας, ανοίγει τη σκέψη προς το έξω. Κατά τον Φουκώ, ο Μπλανσό δεν είναι απλώς ένας από τους μεγάλους μάρτυρες αυτής της “σκέψης του έξω”, όπως ο Σαντ, ο Χαίλντερλιν, ο Νίτσε, ο Μαλλαρμέ, ο Αρτώ, ο Μπατάιγ, αλλά ο συγγραφέας που την ενσαρκώνει με τον πιο απόλυτο τρόπο»* (Ο αυθέντης της μοναξιάς, 2008). Η ολοκληρωτική απουσία του υποκειμένου, η μηδαμινότητα του εγώ, η αποστασιοποίηση και η αποσυσχέτιση από τα εγκόσμια, η αυτοαπομόνωση και η μοναξιά είναι χαρακτηριστικά μοτίβα, με βάση τα οποία οικοδομεί ολόκληρο το έργο του και στα οποία μένει πιστός ως το τέλος της συγγραφικής του πορείας.

Στα αινιγματικά και μυστηριώδη διηγήματα του Μπλανσό, όπως *Εκείνος που δεν με Συντρόφευε* (Celui qui ne m'Accompagnait pas, 1953) και *Ο Θωμάς ο Σκοτεινός* (Thomas l' Obscur, 1950), ο τόπος και ο χρόνος της αφήγησης δεν είναι ευδιάκριτος, η πλοκή με μεθοδικό τρόπο ματαιώνεται, οι ήρωες είναι απρόσωποι και οι δράσεις τους ελάχιστες, όπως ελάχιστες είναι και οι οπτικές περιγραφές. Το κεντρικό στοιχείο σε όλα τα κείμενά του είναι ο θάνατος σε όλες τις εκφάνσεις του μέσα από την απώλεια του υποκειμένου, τη διάσπαση της συνεκτικότητας και την κατάρριψη των κυρίαρχων λογοτεχνικών θεωριών. Η τόσο ένθερμη υποστήριξη της ιδέας του περί της ρήξης, της εξαφάνισης και της άρνησης, τον ωθεί στον στοχασμό που αφορά την ίδια την λογοτεχνία, τη λειτουργία του συγγραφέα και την ιδιότητα της γραφής. Η ασυμφωνία που επικρατεί με τα προϋπάρχοντα λογοτεχνικά ρεύματα, οφείλεται ακριβώς στον τρόπο γραφής του και στο γεγονός ότι τη βασική θεωρητική σκέψη περί υπεροχής του θανάτου, την κάνει πράξη μέσα από το έργο του. Η ανυπαρξία του υποκειμένου επιτυγχάνεται μέσα από μια ιδιαίτερη παραληρηματική και αποσπασματική γραφή, οι λέξεις παρουσιάζονται σαν θραύσματα, αποκομμένες από οποιοδήποτε νόημα και συνοχή, με αποτέλεσμα το υποκείμενο να συντρίβεται και να παρουσιάζεται σαν άδειο κέλυφος. *«Ω νύχτα, τώρα τίποτε δεν θα με κάνει να είμαι, τίποτα δεν θα με χωρίσει από εσένα.*

Προσχωρώ θαυμαστά στην απλότητα όπου με προσκαλείς. Σκύβω επάνω σου, ίσως με εσένα, χαρίζοντάς σου ένα κάτοπτρο για το τέλει μηδέν σου, για τα σκότη σου που δεν είναι ούτε φώτα ούτε απουσία φωτός, για αυτό το κενό το οποίο ενατενίζει» (Blanchot, 2004β, σελ. 111). Τα διακριτά στοιχεία του έργου του συνθέτουν ένα σκοτεινό και μελαγχολικό τοπίο, με αποτέλεσμα να δημιουργούν ένα όχι και τόσο φιλικό περιβάλλον για τον αναγνώστη, ο οποίος αισθάνεται μια «ξενικότητα», καθώς δεν υπάρχει καμία ιστορία που να εκτυλίσσεται μέσα από τα αφηγήματά του. Το 1966 ο Φουκώ αξιοποιώντας και αναλύοντας την σκέψη του Μπλανσό δημοσιεύει στο περιοδικό *Critique* το δοκίμιο με τίτλο *Ο Στοχασμός του Έξω* (*La Pensée du Dehors*, 1966), στο οποίο τοποθετεί και προωθεί παράλληλα το δικό του στοχασμό και τις δικές του βασικές θέσεις, που βρίσκονται σε πλήρη σύμπνοια με αυτές του Μπλανσό.

Ο Μπλανσό συγκαταλέγεται στις ελάχιστες περιπτώσεις συγγραφέων που τα έργα του καθιερώνουν για πρώτη φορά έναν κοινό τόπο λογοτεχνίας και φιλοσοφίας, οπότε ο Φουκώ δεν τον επιλέγει τυχαία. Το χάρισμα που έχει η μπλανσοϊκή γραφή είναι ότι αποσυνδέει τη γλώσσα από τις ρυθμιστικές και κανονιστικές αξίες, και της επιτρέπει να εκχυθεί ανενδοίαστα σε έναν χώρο που βρίσκεται αποκλειστικά στη δική της κυριότητα, ώστε η ανάγνωση και η γραφή να απευθύνεται και να επιστρέφει στη ζωτικότητα του κενού χώρου όπου ανήκει η γλώσσα, για να ξαναρχίσει από εκεί. Αποδεσμεύεται από τον αναπαραστατικό ρόλο που συνήθιζε να τη χαρακτηρίζει, δεν συνεχίζει να αποτελεί τον συνοδοιπόρο της σκέψης του υποκειμένου, δεν εξακολουθεί να συμμορφώνεται και να προκύπτει από την εσωτερικότητα της σκέψης του, ούτε επίσης δεσμεύεται για τη μετάδοση της αλήθειας και την πιστοποίηση της αξιοπιστίας των επιστημών. «*Το υποκείμενο που μιλάει πλέον μέσα στη λογοτεχνία δεν είναι τόσο ο υπέγγυος ενός λόγου (αυτός που τον εκφέρει ή που αναπαρίσταται εντός του υπό μια γραμματική ή συντακτική μορφή) όσο ο τοποτηρητής μιας κενής θέσης την οποία καταλαμβάνει το μέχρι πρότινος απωθημένο, το ακατέργαστο είναι της γλώσσας*» (Ο αυθέντης της μοναξιάς, 2008).

Η έννοια του «έξω» που αναφέρεται και στον τίτλο του κειμένου είναι ο τόπος όπου η καταπιεστική υποτέλεια του υποκειμένου έχει διαρραγεί και οι θεμελιωτικές κανονιστικές αρχές έχουν κατακερματιστεί. Η προνομιακή θέση και η κυριαρχία του υποκειμένου στην παραγωγή του λόγου απωθείται. Εφόσον είναι

έντονο στα κείμενά του το στοιχείο της ανυπαρξίας, η ουσία της γλώσσας παρουσιάζεται μέσα από την απουσία του υποκειμένου, διολισθαίνοντας σταδιακά στην εμπειρία του έξω. *«Αντιλαμβανόμενοι σε ποια διακινδύνευση επρόκειτο να εκτεθώ: όχι στο να κάνω τα λόγια να ξαναπεράσουν το σύνορο που είχαν διαβεί, αλλά στην διακινδύνευση του να τα αναστατώνω αντιθέτως όλο και πιο πολύ, να τα βασανίζω τρελαίνοντάς τα από μια επιθυμία κενή και αχαλίνωτη, σε σημείο ώστε, κάποια στιγμή, περνώντας μέσω εμού με την φρενήρη καταδίωξή τους, θα με έσερναν εκ νέου προς έναν χώρο επικίνδυνα ανοιχτό...»* (Blanchot, 2004α, σελ. 103). Για να παρουσιαστεί με περισσότερη σαφήνεια η έννοια του «έξω», κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στη γλωσσολογική παράδοση του Saussure (Σωσσύρ), που θεωρεί ότι η γλώσσα είναι ένα σύστημα διαφορών. Προκειμένου να γίνει αντιληπτός ένας όρος, πρέπει να κατανοηθεί σε σχέση με έναν άλλο όρο, με αποτέλεσμα η γλώσσα να είναι ένα σύστημα διαφορών, κάθε έννοια ορίζεται σε σχέση με μια άλλη έννοια. Η εξωτερικότητα, για τον Φουκώ, δεν ορίζεται σε σχέση με μια εσωτερικότητα αλλά εξωτερικά σε σχέση με το άλλο. Η ιδέα αυτή επικρατεί στη φιλοσοφία του Ντερριντά όπως και του Λακάν, και υποστηρίζει ότι το σημαίνον παρουσιάζει και λαμβάνει τη μορφή μιας εξωτερικότητας και ορίζεται από τη σχέση του με άλλα σημαίνοντα. Γίνεται συνήθως δεκτό πως όταν έχει κανείς ένα σημαίνον, αυτό παραπέμπει σε ένα σημειούμενο. Ο Ντερριντά το αρνείται αυτό και λέει ότι ακόμα και το σημειούμενο είναι μια παράσταση, είναι με τη σειρά του και αυτό σημαίνον: κάθε σημειούμενο λοιπόν επέχει θέση σημαίνοντος (Derrida, 1990).

Αυτό που περιγράφει ο Ντερριντά βρίσκεται σε συνάφεια με τη σκέψη του Νίτσε, όταν ο δεύτερος αναφέρει ότι κάθε ερμηνεία ερμηνεύει μια άλλη ερμηνεία και όχι την πραγματικότητα, ένας παρατηρητής δεν παρατηρεί τον κόσμο αλλά τι λένε άλλοι παρατηρητές, ένας ερμηνευτής παρατηρεί άλλες ερμηνείες και ερμηνεύει τον κόσμο: *«κατά βάθος, δεν ερμηνεύουμε αυτό που υπάρχει εντός του σημειούμενου, αλλά το ποιος ερμηνεύει»* (Foucault, 2011ε, σελ. 35). Ενδεχομένως αυτό αποτελεί μια μορφή της έννοιας του «έξω» που περιγράφει ο Φουκώ, δηλαδή το σημαίνον είναι εξωτερικό, δεν γίνεται κατανοητό μέσω της εσωτερικής του σχέσης – σε σχέση με τον εαυτό του – αλλά ως κάτι εξωτερικό. Πιθανότατα ένα μέρος της έννοιας του έξω έχει να κάνει με αυτό ακριβώς, την εξωτερικότητα του σημειούμενου. Οι μελέτες του Φουκώ μεταφέρουν τη λογοτεχνική γραφή σε έναν «εξωτερικό χώρο», όπου οι βασικές λειτουργίες του κειμένου, του συγγραφέα και του αναγνώστη υπονομεύονται γιατί θεωρούνται επιφανειακές ενέργειες, ενώ

γίνεται προσπάθεια να περισυλλεγούν τα ουσιώδη γνωρίσματα της λογοτεχνίας, οι ξαφνικές εκλάμψεις της, που δεν είναι συνήθως ορατές (Shaghafi, 1996). Μόνο όταν το στίγμα του συγγραφέα απουσιάζει και η υπόθεση παρουσιάζεται σαν μια απόμακρη και μονότονη ηχώ, όπου δεν διακρίνονται ο χρόνος, οι ήρωες και ο τόπος, τότε η γλώσσα μέσω της λογοτεχνίας έχει εκπληρώσει κατά τον Φουκώ τον σημαντικότερο λόγο της ύπαρξής της μέσα στο κείμενο. «Έτσι, για μένα, ο ρόλος της γραφής είναι ουσιωδώς ένας ρόλος αποστασιοποίησης και μέτρου απόστασης. Το να γράφεις είναι να τοποθετείσαι σ' αυτή την απόσταση που μας χωρίζει απ' τον θάνατο και απ' ό,τι είναι νεκρό» (Foucault, 2013α, σελ. 68).

3.3 Η λογοτεχνία του Ζωρζ Μπατάιγ και η κινητήριος δύναμη της παραβίασης

Ένας άλλος χαρακτηριστικός όρος, εκτός από το έξω, με τον οποίο ο Φουκώ αποδίδει εύστοχα το έργο ενός άλλου λογοτέχνη, του Ζωρζ Μπατάιγ, είναι η παράβαση. Στον συγγραφέα αυτόν ο Φουκώ έχει αφιερώσει ένα κείμενο εξαιρετικά δυσνόητο αλλά ταυτόχρονα εμβριθές, που βρίσκεται στον πρόλογο της συλλογής κειμένων του στα ελληνικά με τίτλο *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα* (2012). Μέσα από την ανάλυση που κάνει για τη λογοτεχνική γραφή του Μπατάιγ, έχει φτάσει σε ασύλληπτα βάθη, έχει καταδυθεί σε αδιαπέραστα ερέβη, ενέργειες που προαπαιτούνται για να συνοψιστούν σε λίγες σελίδες ο στοχασμός και το έργο του γάλλου συγγραφέα. Ο Ζωρζ Μπατάιγ θεωρείται ένας ιδιόρρυθμος συγγραφέας, που εν μέρει ακολούθησε την πορεία του Μαρκήσιου ντε Σαντ, καθώς τα αφηγήματά του ως επί το πλείστον εντάσσονται στην ερωτική λογοτεχνία, με έντονο το στοιχείο του πορνογραφικού περιεχομένου. Εκτός από λογοτέχνης, ο Μπατάιγ φέρει τον τίτλο του φιλοσόφου, του κοινωνιολόγου και του οικονομολόγου, υπήρξε έντονα επηρεασμένος από το κίνημα του σουρεαλισμού από το οποίο στη συνέχεια απομακρύνθηκε, αφιερώνοντας τον ελεύθερο χρόνο του μελετώντας Φρόυντ, Νίτσε και Σαντ ενώ επίσης συνδέθηκε στενά με τους Αρτώ και Κλοσσοφκσί.

Το συγγραφικό εγχείρημά του βρίθει από καλπάζοντα ερωτισμό σε μια προσπάθεια να αποδεσμεύσει τις σεξουαλικές φαντασιώσεις των ανθρώπων, να τους ωθήσει στην παράβαση και στην υπέρβαση των ορίων τους. Για να υλοποιήσει αυτόν τον απαιτητικό του σκοπό απευθύνεται στη γλώσσα, με τη βοήθεια της οποίας σκιαγραφεί με μεγάλη επιδεξιότητα εικόνες άσεμνες, βίαιες και αποτρόπαιες. Τα κεντρικά πρόσωπα των ιστοριών του καταβυθίζονται και

περιπλέκονται σε μια δίνη ακραίων βιωμάτων, όπου τίποτα δεν δείχνει να τους σταματά. Οι απαγορευμένοι καρποί δοκιμάζονται, οι ποικίλες διαστροφές πραγματοποιούνται, οι πιο μύχιες και αχαρτογράφητες γωνίες της σκέψης φανερώνονται και πραγματώνονται άμεσα χωρίς καμία ενοχή. Οι ήρωες του δεν αισθάνονται τον παραμικρό δισταγμό ή αντίσταση, το μόνο που κάνουν είναι να ικανοποιούν μη συνειδητές ορμές τους, προβαίνοντας στην πραγματοποίηση των πιο σκοτεινών και τολμηρών τους επιθυμιών. Λεπτομερείς περιγραφές και αναπαραστατικές εικόνες δεν αποσκοπούν στο να διεγείρουν τον αναγνώστη, αλλά να του προκαλέσουν πνευματική και ψυχολογική αναστάτωση – να τον σοκάρουν – ώστε να αναρωτηθεί και να στοχαστεί τα όρια του ψυχισμού και τη φθαρτότητα της σάρκας του. Οι υπερβατικές εμπειρίες που περιγράφει ο Μπατάιγ παρασύρουν τον άνθρωπο στην παρακμή μέσα από την κάλυψη νοσηρών ενστίκτων και ορμών όπως η αιμομιξία ή ο σαδομαζοχισμός. Οι απαγορεύσεις και οι συστολές ακυρώνονται και το υποκείμενο παραδίνεται χωρίς φραγμούς στα ζώδη ένστικτά του, με αποτέλεσμα βαθμιαία να καταρρέει σωματικά και ψυχολογικά. Μέσα από αυτή τη βεβήλωση των ηθικών αξιών οι άνθρωποι πλημμυρίζονται από αισθήματα απαισιοδοξίας και θλίψης, καταλήγοντας σταδιακά στην πτώση και στον θάνατο.

Το μοτίβο της διασύνδεσης του έρωτα με τον θάνατο είναι αρκετά συχνό στα διηγήματα του Μπατάιγ και αποτελεί τον κεντρικό πυρήνα της φιλοσοφικής του σκέψης. Μια πρώτη εξήγηση για τη στενή συνάφεια θανάτου και έρωτα αφορά τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται κανείς τα αποθέματα των δυνάμεών του. Πιο συγκεκριμένα, όταν το υποκείμενο παύει να επενδύει την ενέργειά του σε σκοπούς αναπτυξιακού, έχοντας ξεπεράσει το στάδιο της ανάπτυξης, οι εσωτερικές του δυνάμεις αποβλέπουν και επενδύονται σε άλλους τομείς, οι οποίοι δεν επιφέρουν κάποιο αποτέλεσμα και δεν αποσκοπούν σε κάποιο συγκεκριμένο στόχο. *«Πρόκειται για τον νόμο κίνησης και μεταμόρφωσης της ενέργειας, στον οποίο υπακούουν πρωτίστως όλες οι παραγωγικές δραστηριότητες του ανθρώπου και, πολλώ μάλλον, η οικονομία του Σύμπαντος: της ανώφελης σπατάλης»* (Η λογοτεχνία σε σημείο βρασμού, 2011). Η άσκοπη κατασπατάληση των διαθέσιμων αποθεμάτων ενέργειας με βάση τον νόμο αυτό μπορεί να λάβει τους εξής προσανατολισμούς: είτε να διέλθει από την ερωτική πράξη, είτε να χρησιμοποιηθεί αρνητικά προκαλώντας καταστρεπτικές συνέπειες που θα οδηγήσουν ενδεχομένως ακόμη και στον θάνατο (Η λογοτεχνία σε σημείο βρασμού, 2011).

Η δεύτερη ερμηνεία αφορά την άποψη του Μπατάιγ για το ανθρώπινο σώμα και την τελετουργία που συμβαίνει κατά τη διάρκεια της συνεύρεσης, από την οποία εμφανίζεται μια αμυδρή εντύπωση θανάτου: η σεξουαλική πράξη για τον συγγραφέα θεωρείται η προοικονομία του θανάτου. *«Η ηδονή θα ήταν άξια περιφρόνησης εάν δεν ήταν αυτό το εξοντωτικό ξεπέρασμα, που δεν ανήκει κατ' αποκλειστικότητα στην ερωτική έκσταση ... Το είναι μας δίνεται μ' ένα ανυπόφορο ξεπέρασμα του είναι, ένα ξεπέρασμα που δεν είναι λιγότερο ανυπόφορο απ' το θάνατο. Και επειδή το είναι, ενώ μας δίνεται με τον θάνατο, συγχρόνως και μας αφαιρείται μ' αυτόν, οφείλουμε να το αναζητήσουμε στο αίσθημα του θανάτου, σε εκείνες τις αόρητες στιγμές που νομίζουμε πως πεθαίνουμε επειδή... το είναι δεν υπάρχει πλέον μέσα μας παρά μόνον από ακραία ένταση, στις στιγμές εκείνες όπου η πληρότητα της φρίκης και η πληρότητα της χαράς συμπίπτουν»* (Bataille, 1992, σελ. 14). Το σώμα για αυτόν είναι ρυπαρό καθώς έχει συσσωρευμένες έμφυτες τάσεις, ενσυνείδητες ή μη, οι οποίες τον οδηγούν στην τέλεση πράξεων που καταλήγουν στον μαρασμό, στην κατάπτωση και στη βαθμιαία καταστροφή.

Μια από τις πράξεις αυτές είναι ο έρωτας, που είναι αναπόφευκτος εξαιτίας της φύσης του ανθρώπου. Η σεξουαλική επαφή επιτυγχάνει την αποκάλυψη του ανθρώπου προς τον σύντροφό του, οπότε παύουν να ισχύουν οι αρχικές συστολές, οι νοητές γραμμές και τα όρια της ατομικής ταυτότητας. Με την ερωτική πράξη οι δύο εραστές μοιράζονται και κοινοποιούν στοιχεία του εαυτού τους. Επικρατεί μια έλλειψη συνοχής, μια αναταραχή κατά τη διάρκεια αυτής της τελετουργίας, καθώς ο ένας ανοίγεται και γνωστοποιεί στον άλλο τα συναισθήματά του, οπότε αφαιρείται η περίκλειστη σύστασή του. Αυτή η αναστάτωση οδηγεί σε έναν πρόωρο εικονικό θάνατο εφόσον παύει κανείς να αντιστέκεται, παύει να διατηρεί τα στεγανά του και παραδίδεται στον άλλο. Αυτός ο άλλος μπορεί τη στιγμή αυτή να είναι ο ερωτικός του σύντροφός, αλλά μελλοντικά θα είναι ο θάνατος. Ο άνθρωπος λοιπόν, σύμφωνα με τον Μπατάιγ, βιώνει μέσα από την σεξουαλικότητα μια εμπειρία που δεν είναι σταθερή αλλά ευμετάβλητη και εναλλασσόμενη ανάμεσα στον έρωτα και στον θάνατο. Η διέγερση που αισθάνεται το υποκείμενο στη σεξουαλική πράξη, είναι η ισχυρή δόνηση και η αντήχηση που αισθάνεται εσωτερικά ο ετοιμοθάνατος. *«Αυτή η ανατρεπτική λάμψη του ουρανού είναι εκείνη του ίδιου του θανάτου. Το κεφάλι μου βουίζει μέσα στον ουρανό. Ποτέ το κεφάλι δεν βουίζει καλύτερα από ότι μέσα στον θάνατό του»* (Bataille, 1982, σελ. 79).

Παράλληλα, υποστηρίζει ότι οι οριακές εμπειρίες που βιώνει ο άνθρωπος είναι ευεργετικές και έχουν λυτρωτική επίδραση σε αυτόν, γιατί τον χειραφετούν και τον απελευθερώνουν από τα στερεότυπα και τις αρχές που το κανονιστικό πλαίσιο της κοινωνίας τον ανάγκασε να θεσπίσει ο ίδιος για τον εαυτό του. «Για τον Μπατάιη η ελευθερία είναι το να έχεις ή το να πάρεις το δικαίωμα να φτάσεις έως την άκρη των δυνατοτήτων σου... η ελευθερία χρειάζεται όχι μόνο για να ζει κανείς κατά το κέφι του, αλλά και να καταστρέφεται κατά το κέφι του, δηλαδή να παραβαίνει τα απαγορευμένα» (Bataille, 1982, σελ. 6)¹⁴. Η αθέτηση και η απόρριψη κανονισμών και κωδίκων που σε καθημερινή βάση περιχαρακώνουν και καταδυναστεύουν το υποκείμενο, είναι μια γενικευμένη εξέγερση κατά της καταπίεσης που επιβάλλει κανείς στον ίδιο του τον εαυτό. Ο άνθρωπος μέσα από αυτή την παραβατική εμπειρία υπερβαίνει τα καθορισμένα και συνήθη του όρια. Αψηφώντας αυτά τα όρια, απελευθερώνει τη σκέψη και το σώμα του από τα δεσμευτικά ταμπού και τα κανονιστικά κλισέ που καθόριζαν την ύπαρξή του. Δεν περιμένει την επιβράβευση και την καταξίωση της κοινωνίας, ο ίδιος επιβραβεύει τον εαυτό του που κατάφερε να αποτινάξει αυτό τον ετεροκαθορισμό, να αδιαφορήσει για το οτιδήποτε, για να καταλήξει ο ίδιος σε μια αυτοκυριαρχία, σε αντιδιαστολή με επιβεβλημένους κανόνες της κοινωνικής δομής.

Στο σημείο αυτό ο Φουκώ επισημαίνει ότι υπάρχει ένας μυστικός σύνδεσμος μεταξύ των ορίων και της παράβασης, δηλαδή η παραβίαση σχετίζεται άμεσα με τα όρια, καθώς ο σκοπός της είναι να τα ξεπερνά και να τα απορρίπτει διαρκώς. Η παραβίαση υπάρχει ακριβώς επειδή υπάρχουν τα όρια, τα οποία χαράσσονται με σκοπό να αποτρέψουν την παραβίαση. Όρια που θα ήταν αδιαπέραστα δεν θα ήταν δυνατόν να υπάρξουν, γιατί κανείς δεν θα τα πλησίαζε, ούτε καν θα γινόταν αντιληπτή η παρουσία τους, συνεπώς η παραβίαση θα ήταν μια μάταιη προσπάθεια (Foucault, 2012). Το όριο πηγάζει από την παραβίαση αυτή που το ενεργοποιεί και ανανεώνει με έμμεσο τρόπο τη λειτουργία του, κατευθύνεται και προελαύνει θριαμβευτικά προς τον εσωτερικό χώρο του ορίου, εξετάζοντας με λεπτομέρεια τους λόγους και τις συνθήκες της ύπαρξής του, ανατρέποντας την καθεστηκυία τάξη του. Η διατάραξη αυτή του ορίου θα ανακτήσει τη ζωτικότητα του και θα το ωθήσει σε μια αναζήτηση – μέχρι ποιο σημείο φτάνει – και στον αναστοχασμό για την ίδια του την υπόσταση, τι

---

¹⁴ Bataille, G., *Η μητέρα μου*, Αθήνα: Σπηλιώτη, 1982, σελ. 6 (από τον πρόλογο της έκδοσης, που επιμελήθηκε ο Θωμάς Γκόρπας).

απαγορεύει και για ποιο λόγο (Foucault, 2012). Η παραβίαση απευθύνεται με βία στο όριο γιατί «αισθάνεται» ότι περιορίζεται από αυτό, ότι εσωκλείεται εντός των περιοριστικών γραμμών του. Το είναι της παραβίασης εμφανίζεται όταν τα όρια διαρρηγνύονται και εξαλείφονται. Τα όρια «περιμένουν» από την παραβίαση να αποδείξει σε αυτά τα ίδια, μέσω του αφανισμού τους, τη βαθύτερη και ενδόμυχη αιτία της ύπαρξής τους. Η μη τήρηση του ορίου θα επιφέρει την αναμόρφωσή του. Όταν παραμένει κατοχυρωμένο και προφυλαγμένο για μεγάλο διάστημα χωρίς να παραβιαστεί, εμπίπτει σε κατάσταση νωθρότητας και αδράνειας. Με την υπέρβαση ανακτάται η λειτουργική ισχύς του, απαλλάσσεται από την άγνοια που έχει για τον εαυτό του, ως προϊόν μιας παρατεταμένης σταθερότητας.

Μέσα σε αυτό το πνεύμα αμφισβήτησης που δημιουργεί η παραβίαση στο όριο, ανασκάπτεται και διαταράσσεται η συνήθης εφαρμογή του και αναζητείται η σύστασή του, η απόμακρη πηγή του και η αθέατη παρουσία του. *«Η αμφισβήτηση δεν είναι η προσπάθεια της σκέψης να αρνηθεί κάποιες υπάρξεις ή αξίες, είναι η χειρονομία που οδηγεί καθεμιά απ' αυτές στα όριά της, και από εκεί στο Όριο όπου τελείται η οντολογική απόφαση: αμφισβητώ σημαίνει πηγαίνω μέχρι τον κενό πυρήνα όπου το είναι οδηγείται στο όριό του και όπου το όριο ορίζει το είναι»* (Foucault, 2012, σελ. 17). Η παραβίαση των ορίων και η διέξοδος από αυτά, απαγκιστρώνουν το υποκείμενο από την επιρροή των πολύμορφων εξουσιαστικών δυνάμεων. Έχοντας λοιπόν αποδεσμευτεί από τις καταστάσεις που το περιορίζαν, καλείται τώρα να υπερβεί και να ξεπεράσει το νοητό και αποστειρωμένο χώρο της ταυτότητάς του και να προσεγγίσει το ακρότατο σημείο που θα του δείξει τον προσανατολισμό για την απαλλαγή και την απελευθέρωση. Η κατάλυση οποιουδήποτε εμποδίου θα του επιτρέψει τη δίοδο και θα του σχηματίσει την πορεία που θα τον κατευθύνει στη γνώση του εαυτού του. Έχοντας φτάσει σε αυτό το σημείο, ο άνθρωπος θα έχει πετύχει έναν ικανοποιητικό βαθμό ελευθερίας και απεξάρτησης. Ο Μπατάιγ είναι ένας απόλυτος εκφραστής της παραβίασης, η οποία στα κείμενά του λαμβάνει τη μορφή της κατάργησης και της υπέρβασης της παγιωμένης δομής που έχει η υποκειμενικότητα, η οποία ως επί το πλείστον αποτελεί προϊόν επιβολής και εξαναγκασμού. Μέσα από την ενδοσκόπηση ανασύρει καταπιεσμένα συναισθήματα, ακατανίκητες και ανεξέλεγκτες επιθυμίες και τον παροτρύνει στην πραγματοποίησή τους. Τα όριά του θρυμματίζονται και πλέον μπορεί να αντικρύσει με διαύγεια την αποκαθλωμένη εικόνα του, το

ψευδαισθητικό εγώ του, το οποίο αποτελούσε προϊόν εξαναγκασμού, υπακοής και συσσωρευμένης πειθάρχησης.

Η λογοτεχνική κληρονομιά του Ζωρζ Μπατάιγ είναι ανεκτίμητη, γιατί κατόρθωσε ταυτόχρονα να απελευθερώσει και το υποκείμενο αλλά και τη γλώσσα. Διαχειρίζεται με μεγάλη επιδεξιότητα τη γλώσσα, η οποία υφίσταται μια μεγάλη δοκιμασία καθώς δεν χρησιμοποιείται με ομαλό και σταθερό τρόπο, αντιθέτως βρίσκεται αντιμέτωπη με απότομες διακυμάνσεις, εισχωρώντας συνέχεια σε αδιάβατες και μυστικές διαδρομές. Οι αποστάσεις που διανύει μπορεί να ξεκινούν από τον αποτροπιασμό, τον σπαραγμό και την οδύνη, μεταβαίνοντας στη σαγήνη, στην ηδονή και στην έλξη του έρωτα, χωρίς να διστάσει βέβαια ο συγγραφέας να επιχειρήσει και την αντίστροφη πορεία. Οι ξαφνικές αυτές ταλαντεύσεις οδηγούν τη γλώσσα στην αναζήτηση των ορίων της και την υποβάλλουν στη διαδικασία να αναρωτηθεί για τις αντοχές της, ερχόμενη σε ρήξη με αυτές. Η συνεκτική της οργάνωση καταργείται, η λογική συνέπεια και η αρμονική συλλογιστική πορεία του στοχασμού και της σκέψης ανατρέπεται και ο ορθός λόγος εν γένει αποδιαρθρώνεται, κατά τη διάρκεια των αλληπάλληλων μεταβάσεων και των αιφνιδιαστικών απροόπτων που υπάρχουν στη γραφή του. Η γλώσσα παλινωδεί και ακροβατεί σε λεπτά νοήματα και αλλόκοτες αποχρώσεις της παραβίασης, της αιδούς και του θανάτου. Ένας τέτοιος επικίνδυνος, παράτολμος χειρισμός τελικά θα την εκτροχίαζε, αλλά ο Μπατάιγ καταφέρνει να ισορροπήσει τις πολυάριθμες ταλαντεύσεις του υποδειγματικά και, διερχόμενος από φάσεις μαινόμενης θλίψης και απόγνωσης, να φτάσει μέχρι την απόλυτη έρημο της αβύσσου. Αυτή η ξέφρενη πορεία εκμηδένισης κάθε νοήματος και αρχής δείχνει ότι η παραβίαση κρύβει ευεργετικές ιδιότητες, καθώς ανατρέπει και αποδυναμώνει την πρόδηλη φύση της γλώσσας, και ψηλαφεί την υποκειμενικότητα μέχρι τα βαθύτατα όριά της.

3.4 Οι γλωσσικοί πειραματισμοί του Ρεημόντ Ρουσσέλ

Ο Φουκώ έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για μια ακόμη χαρακτηριστική περίπτωση συγγραφέα, τον Ρεημόντ Ρουσσέλ. Η μελέτη του για αυτόν εκδόθηκε σε βιβλίο με τίτλο *Raymond Roussel* (1963) από τις εκδόσεις Gallimard και, σε μεταγενέστερη έκδοση, με τίτλο «Ο κόσμος του Ρεημόντ Ρουσσέλ: Ο Θάνατος και ο Λαβύρινθος». Ο Ρουσσέλ υπήρξε και αυτός με τη σειρά του ένας ιδιαίτερος συγγραφέας. Τα έργα του αρχικά δεν ήταν αρκετά αναγνωρισμένα στους κύκλους της γαλλικής

διανόησης, ώσπου μια ομάδα σουρεαλιστών συγγραφέων και ζωγράφων βρήκε σε αυτά κάποιο ενδιαφέρον και έναν παρόμοιο τρόπο σκέψης, οπότε σταδιακά έλαβαν θετικά σχόλια και επικέντρωσαν το ενδιαφέρον ορισμένων διανοούμενων. Εκτός από μυθιστορήματα, έγραψε ποιήματα αλλά και αρκετά θεατρικά έργα, οι κριτικές των οποίων παρέμειναν αρνητικές και με αρκετή δόση ειρωνείας και εμπαιγμού. Η ενασχόληση του κοινού με το έργο του υπήρξε επί καιρό μηδαμινή, η αντιμετώπιση αυτή βαθμιαία άρχισε να αλλάζει μετά τον θάνατό του. Παρέμεινε σε αυτή τη αφάνεια – χωρίς ο ίδιος να γνωρίζει τα βαθύτερα αίτια – μέχρι να δώσει τέλος στη ζωή του, απομονωμένος στο δωμάτιο ενός ξενοδοχείου, σε ηλικία 56 ετών.

Ο Ρουσσέλ δεν υπήρξε διακεκριμένος συγγραφέας ούτε ακολούθησε κάποιο λογοτεχνικό ρεύμα γραφής, στη συγγραφή τον ώθησε να αφοσιωθεί η μεγάλη κληρονομημένη περιουσία του σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο ίδιος θεωρούσε τον εαυτό του συγγραφέα μεγάλου βεληνεκούς και αξίας (Gutting, 2006). Είχε σχηματίσει εσφαλμένα αδικαιολόγητα μεγάλη αυτοπεποίθηση και υπέρμετρη φιλοδοξία, θεωρώντας ότι είναι καταξιωμένος συγγραφέας με μεγάλη επιτυχία. Στην ουσία ήταν *«ένας ελάσσων και περιθωριακός συγγραφέας, ένας “πειραματιστής” (...), ο οποίος έπασχε από μια “μορφή ένθεης μεγαλομανίας” σύμφωνα με τη διάγνωση του πολύ γνωστού ψυχιάτρου της εποχής Πιερ Ζανέ»* (Gutting, 2006, σελ. 6).

Η πρωτοπορία και η ιδιαιτερότητα του Ρουσσέλ έγκειται στην τροποποίηση των κανόνων χρήσης της γλώσσας. Υιοθετεί τεχνικές οι οποίες παρεκκλίνουν από το καθιερωμένο και δεν συναντώνται σε κανένα λογοτεχνικό κίνημα γραφής. Στα περισσότερα κείμενά του πειραματίζεται ακόμα και με τη σειρά των λέξεων, επινοώντας δικούς του όρους γραφής, προσπαθώντας να αναζητήσει τα όρια και τη δυναμική της γλώσσας, αναιρώντας την ακολουθία των λογικών συλλογισμών και του ορθού λόγου. Για να το πετύχει αυτό, αποδίδει στις λέξεις διττό νόημα, γράφει προτάσεις οι οποίες μπορεί να διαφέρουν κατά ένα φωνήεν ή σύμφωνο μεταξύ τους επιφέροντας τροποποίηση στο νόημα. *«Η γλωσσική πενία είναι και η πηγή του πλούτου της γλώσσας. Από τη στοιχειώδη της πενία πηγάζει η δυνατότητα επανάληψης των λέξεων σε μορφές που φαίνονται να είναι ίδιες, αλλά στην πραγματικότητα είναι διαφορετικές. Ως εκ τούτου, ο στόχος για τον Ρουσσέλ δεν είναι να λέει τα ίδια πράγματα διαφορετικά, αλλά να πει διαφορετικά πράγματα χρησιμοποιώντας τις ίδιες λέξεις (σχεδόν). Επομένως, για τον Ρουσσέλ, όπως και για*

τον Φουκό, η σχέση μεταξύ λέξεων και πραγμάτων δεν μπορεί ποτέ να είναι μια ξεκάθαρη αντανάκλαση ή επαρκής έκφραση» (Ο' Leary, 2009, σελ. 147). Οι λέξεις στον Ρουσσέλ τίθενται σε διαρκή δοκιμασία, η δομή της αφήγησης γίνεται πολύπλοκη και λαβυρινθώδης μέσα από την αμφισημία των λέξεων, οι συλλαβές των οποίων περιπλέκονται, όπως επίσης τα γράμματα των συλλαβών. Επικρατεί μια εκτροπή της τάξης που επινοείται κάθε φορά από τον συγγραφέα. Για παράδειγμα, οι προτάσεις ενός διηγήματος μπορεί να αποκλίνουν μεταξύ τους κατά ένα μόνο γράμμα, για το οποίο αποφασίζει ο ίδιος.

Η σύγχυση αυτή αποτυπώνεται, εκτός από μεμονωμένες συλλαβές, και σε ολόκληρες λέξεις, ακόμα και φράσεις στις οποίες τροποποιεί την κανονική σειρά με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται το νόημα και να αποδιοργανώνεται η σειρά της αφήγησης. «Έτσι, το “έχω καλόν ταμπάκο στην ταμπακιέρα μου” δίνει “έχω, καλόν, τα, μπα, Κωστήν, τα, μπα, και, ραμ, ου”»¹⁵ (Gros, 2007, σελ. 49). Αφήνει στο κείμενο την ευθύνη, μέσα από την υποτιθέμενη ροή και την υποτυπώδη κατεύθυνση της εξέλιξης, να οδηγήσει την ιστορία, να συνδυάσει και να συναρθρώσει αυτή την ασαφή και συγκεχυμένη σειρά. «Ο Ρουσσέλ συνεχίζει να χρησιμοποιεί λέξεις με διπλό νόημα, αλλά δεν τις παραδίδει πλέον ως τέτοιες προς ανάγνωση. Μέσω μιας νοηματικής συνάφειας, αποσπάει από αυτές τις λέξεις πλήθος άλλων λέξεων που θα πρέπει κι αυτές με τη σειρά τους να συνδεθούν μεταξύ τους μέσω της μυθοπλασίας... Όλες αυτές τις απίστευτες αφηγήσεις... δεν τις αντλούσε από μια καλπάζουσα φαντασία, αλλά από τη σχολαστική ύφανση των λέξεων των ξηλωμένων και ξαναπλεγμένων σε άλλα υφάδια» (Gros, 2007, σελ. 49). Ενσαρκώνει απόλυτα λοιπόν την έλλειψη συνοχής, την αντίφαση και τη δυσαρμονία, κατευθύνοντας την αφήγηση σε ένα διαρκές πεδίο δοκιμασίας και τις λέξεις σε αποτελέσματα παράξενων πειραματικών συναντήσεων μέσα στο κείμενο. Κατά έναν τρόπο, η τυχαία ένταξή τους σε οποιαδήποτε μορφή συσχετίζεται με αυτή τη μη κανονική πλέξη εκπληκτικών ιστοριών.

Ο Φουκό ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με τον Ρουσσέλ, όταν στα μέσα της δεκαετίας του '50 βρίσκει σε ένα παλαιοβιβλιοπωλείο το έργο του *Πώς έγραφα μερικά από τα βιβλία μου*, το οποίο εκδόθηκε μετά τον θάνατό του, όπως και τα περισσότερα έργα του κατ' εντολή δική του. Αμέσως γοητεύτηκε σε πρώτο βαθμό

---

¹⁵ Gros, F., *Μισέλ Φουκό*, Αθήνα: Νήσος, σελ. 49. Το απόσπασμα του Ρουσσέλ στη γαλλική γλώσσα από το σημείωμα του μεταφραστή είναι η εξής: J ai du bon tabac dans ma tabatiere / jade, tube, onde, aubade, en, mat.

από το γεγονός ότι ο Ρουσσέλ υπήρξε παρακμιακός και υποβαθμισμένος συγγραφέας. «*Πάντοτε έδειχνε ενδιαφέρον και συμπόνια για όλους εκείνους που ήταν αποκλεισμένοι από τα κοινώς αποδεκτά πρότυπα*» (Gutting, 2006, σελ. 7). Δεύτερον, από την απαξίωση που έδειξε για το υποκείμενο μέσα από τον τρόπο γραφής του, καθώς η αφήγηση επικεντρώνεται σε εκτενείς περιγραφές εικόνων που παρουσιάζουν ως επί το πλείστον αντικείμενα, απαξιώνοντας τη δυναμική του υποκειμένου (Gutting, 2006). Τρίτον, από την ουσία του έργου του, όπου μέσω μιας εκκεντρικής και μη λογικής εδραίωσης κανόνων κατασκευής και ενός πρωτοφανούς τρόπου χρήσης των λέξεων και των συλλαβών, καταργείται το νόημα και το εννοιολογικό πλαίσιο του κειμένου.

Ο Ρουσσέλ δεν επιθυμεί να είναι ευδιάκριτη η ταυτότητά του μέσα στο κείμενο, προσπαθεί να κρυφτεί ή να γίνει άλλος, η αφήγηση δίνει την εντύπωση της επανάληψης, οι λέξεις αναδιπλασιάζονται και επανανοηματοδοτούνται, μέσω δυσνόητων γρίφων και ακατανόητων αιγιμάτων που επανεμφανίζονται υπό μορφή διάφορη. Εφαρμόζει μια κυκλική δομή που ξεφεύγει από τα κοινώς αναγνωρισμένα πρότυπα, τοποθετώντας τις φράσεις του μπροστά από έναν καθρέπτη. Εκεί το νόημά τους ξετυλίγεται από τη σύμπτυξη των ανασυνθέσεων και την επαναλαμβανόμενη πτύχωση ξανά σε μια εσωτερική οργάνωση. Δεν υπάρχουν θεμελιωτικές πράξεις που οδηγούν σε πρωτογενή νοήματα, η γλώσσα πτυχώνεται στον δικό της χώρο, η σκέψη το μόνο που κάνει είναι να ακολουθήσει το επιτρεπτό όριο της πτύχωσης που εμφανίζει η γλώσσα.

Τα όρια στην λογοτεχνία του Ρουσσέλ καταργούνται εξαιτίας του παθολογικού τρόπου γραφής του. Τα γλωσσικά σημεία περνούν από πολλά στάδια ελέγχου ακολουθώντας μια κυκλική πορεία, ξαφνικά ατονούν, χάνουν την ισχύ που είχαν, έπειτα όμως επανατοποθετούνται στη ροή της αφήγησης αποδιαρθρωμένα και τροποποιημένα. Αυτή η τακτική ακολουθείται στα περισσότερα διηγήματά του, οι προτάσεις παρουσιάζονται σαν αναδιπλωμένα και ξεθωριασμένα αντίγραφα, σαν είδωλα που η αντανάκλασή τους μέσα στο κείμενο εμφανίζεται και εξαφανίζεται, αλλά επαναφέρεται αποδιοργανωμένη και απορρυθμισμένη. Η αφήγηση υφαίνεται και ξηλώνεται, η χρονική σειρά είναι χαώδης, τα πρωτοφανή αυτά χαρακτηριστικά αποσκοπούν να απομειώσουν και να υποβιβάσουν την αξία του συγγραφέα μέσα στο κείμενο, με κατάληξη την πλήρη απώλεια του. Το στίγμα του συγγραφέα δεν γίνεται πια ευδιάκριτο μέσα από την πράξη της γραφής, εφόσον τα πάντα υπάρχουν

υπό ρευστοποιημένη μορφή. «Δεν γράφω για να δώσω στην ύπαρξή μου μια στερεότητα μνημείου. Γράφω μάλλον για να απορροφήσω την ίδια ύπαρξή μου στην απόσταση που τη χωρίζει απ' τον θάνατο και πιθανώς, κατά τον ίδιο αυτό τρόπο, την οδηγεί στον θάνατο» (Foucault, 2013α, σελ. 69-70). Ο χρόνος, η αφήγηση, τα πρόσωπα, οι λέξεις, οι προτάσεις συγχωνεύονται και ενσωματώνονται ατάκτως, χωρίς την τήρηση καμίας αρχής και σειράς, και παρουσιάζονται μέσα από μια αυτόματη και παραληρηματική γραφή που δεν συναντά όρια και απαγορεύσεις.

Το έργο του Ρουσσέλ αποτελεί έναν λαβύρινθο όπου, εκτός από την ασυνέχεια του νοήματος και την έλλειψη λογικής ακολουθίας, απουσιάζει το ίδιο το έργο. Η αίσθηση που αφήνει στον αναγνώστη είναι ένα συμπύλημα από αλλεπάλληλους πυκνούς αντικατοπτρισμούς, το μόνο που αλλάζει είναι η ανασύνθεσή τους. Συμπύλημα όχι με την έννοια της παράθεσης αποσπασμάτων, αλλά ενός κυκεώνα από ασυντόνιστες λέξεις-θραύσματα που χρησιμοποιούνται παραποιημένες από την κανονική τους μορφή και τοποθετημένες σε θέσεις απροσδιόριστες, σε σημείο ο αναγνώστης να μη μπορεί να παρακολουθήσει τη σκέψη του. Για παράδειγμα, τα κεφάλαια ενός αφηγήματος δεν συνδέονται αρμονικά μεταξύ τους: είτε ξεκινήσει κανείς να διαβάζει από το πρώτο κεφάλαιο, είτε από το έβδομο, επικρατεί η ίδια απροσδιοριστία, δεν αλλάζει η πλοκή ούτε υπάρχει κάποια εξέλιξη.

Με αυτή τη στάση που υιοθέτησε στη γραφή του, που ήταν μια καθαρά ιδιωτική υπόθεση, θέλησε να υποβιβάσει την αξία του υποκειμένου και την εμπειρία της γραφής. Εδώ βρίσκεται και η έλξη του Φουκώ για τον Ρουσσέλ: από την εξαφάνιση της προνομιακής θέσης του συγγραφέα αναδύεται η κυριαρχία και παντοδυναμία του λόγου, το κενό από τη μη παρουσία του συγγραφέα αφήνει την γλώσσα «ελεύθερη» να αποκαλύψει τον χώρο, όπου αναπτύσσεται, απλώνεται και εξελίσσεται. Αυτό το πετυχαίνει εφαρμόζοντας μια απρόσωπη γραφή, δεν γράφει για να αφήσει το προσωπικό του στίγμα σε αυτήν, ούτε για να απεικονίσει τα συναισθήματα και τη σκέψη του. Το γεγονός ότι προβαίνει συνέχεια σε περίεργες πειραματικές ασκήσεις, όπως οι αναδιπλασιασμοί και οι ανασχηματισμοί των λέξεων, αποδεικνύει ότι θέλει πίσω από αυτούς τους μηχανισμούς να κρύψει την πραγματική του ταυτότητα. Η λέξη όταν εμφανίζεται σαν αντίγραφο μιας άλλης λέξης, της οποίας μόνο το είδωλο παρουσιάζεται στη ροή του κείμενου μέσω της ανεστραμμένης της μορφής. Επιβεβαιώνει ότι και αυτός θέλει να παρουσιάσει μια

οπτική εντύπωση του εαυτού του, και όχι τον ίδιο του τον εαυτό. Όταν το σταθερό μοτίβο στη γραφή του είναι αναδιπλώσεις των φράσεων και επαναλαμβανόμενες λεκτικές ανασυνθέσεις, δεν επιθυμεί να παρουσιάσει το ακριβές νόημα των λέξεων αλλά τους αντικατοπτρισμούς τους, τις αντανακλάσεις τους, όπως προβάλλονται διάμεσου παραπονημένων και αναδιπλούμενων ειδώλων. Όλες αυτές οι τεχνικές επιφέρουν την απαραίτητη σύγχυση, προωθούν τη διάχυτη έλλειψη σαφήνειας και ακρίβειας, και δημιουργούν ένα θολό τοπίο, ένα δηλαδή ιδανικό περιβάλλον ώστε να κρύψει τον εαυτό του και να μην τον κοινοποιήσει στους αναγνώστες του.

Η παρουσία του θανάτου και της απουσίας είναι έντονη, αποτελώντας θέσεις και αξίες με τις οποίες ο Φουκώ συμφωνεί απόλυτα και ταυτίζεται. Η παντοδυναμία του λόγου έγκειται στο χάσμα που διανοίγεται μπροστά του. Το κενό επέρχεται όταν αυτός εκφέρεται απογυμνωμένος από την επήρεια του υποκειμένου, όταν ο συγγραφέας κυριεύεται από το αίσθημα του απόλυτου κενού και της ανυπαρξίας, προσπαθώντας να εμπνευστεί από το ανοίκειο καταφύγιο της γλώσσας και να εκδηλώσει το συγγραφικό του ταλέντο, περιγράφοντας αυτή τη μακρινή και καλά κρυμμένη ετερότητα και αορατότητα.

Συμπεράσματα

Η συμβολή των μελετών του Φουκώ προσέφερε σημαντικά ευρήματα σχετικά με τη δόμηση της υποκειμενικότητας, τον σχηματισμό της γνώσης και τον τρόπο δράσης των εξουσιαστικών μηχανισμών. Από την ανάγνωσή του προκύπτει ότι και τα τρία στοιχεία συνδέονται στενά μεταξύ τους και αναπτύσσουν, εκτός από τις επιφανειακές αντιστάσεις, ισχυρούς δεσμούς που βοηθούν το κάθε ένα ξεχωριστά να εκπληρώσει τον στόχο του. Η υποκειμενικότητα αναπτύσσεται στους κόλπους της εξουσίας και το αποτέλεσμα της εξουσίας είναι τα συστήματα γνώσης που απορρέουν από τους κόλπους της, όπου εγγράφεται το υποκείμενο αντλώντας στοιχεία για τη διαμόρφωση της ταυτότητάς του. Το σύστημα της εξουσίας που εφαρμόζει κάθε ιστορική περίοδος, οριοθετεί τη γνώση, που συγκροτείται σε συνδυασμό με αυτήν. Το υποκείμενο είναι αναγκασμένο να βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από το ιστορικό του συγκείμενο, η ομιλία και ο τρόπος σκέψης του αιχμαλωτίζονται από τους κανόνες που βάζουν σε τάξη τον λόγο και τη γνώση, οπότε, εκτός από φορέας κανονιστικών αρχών, το υποκείμενο συνιστά το αποτέλεσμα της σταθερής ένωσης που αναπτύσσει η γνώση με την εξουσία. Η παγιωμένη μορφή της γνώσης αποσταθεροποιείται και αποδιοργανώνεται όταν η τάξη του λόγου αλλάξει, άρα ο χαρακτήρας της γνώσης είναι πρόσκαιρος, ο στόχος στον οποίο αποβλέπει είναι να μπορέσει στιγμιαία να ενσωματωθεί στο εσωτερικό των εστιών της εξουσίας. Αυτές με τη σειρά τους υπακούουν σε μια στρατηγική, που καταχωρεί τη γνώση σε ένα αρμονικό και ισορροπημένο σύνολο μαζί με τις υπόλοιπες ρυθμιστικές αρχές, αποσκοπώντας να διατηρήσει την ομοιοστασία και να ανταποκριθεί στις ανάγκες του εκάστοτε κράτους.

Η παραγωγή της γνώσης καθοδηγείται και οργανώνεται μέσα στον χωροταξικό σχεδιασμό που χαράσσει η στρατηγική του συστήματος της εξουσίας και λειτουργεί με σκοπό να εκπληρώσει τις απαιτήσεις του. Η εξουσία τροποποιεί συνεχώς την εικονική ευστάθεια της γνώσης και η τελευταία αντλεί από αυτήν τη νομιμότητα και την ισχύ της, η διάρκεια της οποίας θα εξαρτηθεί από την εξουσία. Η γνώση έχει διαμορφωθεί με τρόπο ώστε να εξασφαλίσει την ομαλή λειτουργία της εξουσίας, να οργανώσει και να εκπροσωπήσει τις πειθαρχικές μεθόδους και τις κανονιστικές αξίες, με σκοπό να συγκαλύψει την τυφλή συμμόρφωση και την

εικόνα της πλήρους υποταγής, αλλά παράλληλα να αυξήσει υποδόρια την υπακοή με συγκεκριμένο τρόπο μέσω του πνεύματος της ορθολογικότητας. Το υποκείμενο βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από το παραγωγικό πλέγμα των σχέσεων της γνώσης και της εξουσίας, καθώς οι φάσεις που ολοκληρώνουν την διαδικασία της υποκειμενοποίησης, δηλαδή την απόδοση ταυτότητας στο υποκείμενο, λαμβάνουν χώρα εντός των πρακτικών της γνώσης και της εξουσίας. Το υποκείμενο αποκτά πρόσβαση στη γνώση εν γένει και στη γνώση του εαυτού του, αφού αυτή η γνώση έχει πρώτα δεχτεί και συσσωρεύσει την απαιτούμενη επίδραση της εξουσίας, αποτυπωμένη μέσω ιστορικών συγκυριών, οι οποίες έχουν για αυτήν διαμορφωτικές και νομιμοποιητικές ιδιότητες. Οι πρακτικές στις οποίες υπακούει ο λόγος ταξινομούν τη γνώση σε κλάδους, σε ξεχωριστά συγκροτήματα, καθένα από τα οποία έχει τις δικές του συντονιστικές και ενοποιητικές αρχές, που προωθούν την υπεροχή και το κύρος της πιστοποιημένης γνώσης. Οι επιδέξιοι αυτοί χειρισμοί προέρχονται από πειθαρχικές τεχνικές και τεχνικές αποκλεισμού, ανανεωνόμενες και διαρκώς εκσυγχρονιζόμενες ώστε να συμβαδίσουν με τις επιτακτικές ανάγκες που συστηματοποιούνται από τις ιστορικές πρακτικές.

Η συγκρότηση του υποκειμένου απορρέει από τον ιστό της ιστορικότητας και των κοινωνικών της πρακτικών, επιφορτισμένων με την ενεργοποίηση της κανονιστικότητας. Τα τυποποιημένα σχήματα μέσα από τα οποία συντίθεται η κανονιστικότητα, στεγάζουν τη σκέψη του υποκειμένου και τις φαινομενικά αυθόρμητες διαστρωματώσεις της γλώσσας. Το μεγαλύτερο μέρος του φουκωικού έργου επιμένει με μεγάλη σχολαστικότητα να ερευνήσει σε βάθος τον τρόπο που η σκέψη και η ομιλία του ανθρώπου θα μπορέσει να απεμπλακεί από αυτή την κανονιστικότητα που έρχεται με βίαιο τρόπο να τον παρασύρει στο εσωτερικό της. Το πλαίσιο όπου δεν έχουν διανεμηθεί ακόμα οι περιοριστικοί μηχανισμοί ελέγχου και πειθαρχίας, είναι το «έξω». Από εκεί ξεκινά το υποκείμενο, όταν βρίσκεται στο αρχικό στάδιο της υποκειμενοποίησης. Κατόπιν, η διαδικασία της εξατομίκευσης κατευθύνει το υποκείμενο σταδιακά στο «μέσα», εκπληρώνοντας τις προϋποθέσεις του συστήματος. Το ακατέργαστο «έξω» βαθμιαία πτυχώνεται, μέσω πρακτικών ασκήσεων, σε μια εσωτερική διαδικασία που ενστερνίζεται και επινοεί το «μέσα», που όμως προέρχεται και καθορίζεται από το «έξω». Το υποκείμενο ακολουθεί πιστά τη διεργασία κατά την οποία το «έξω» πτυχώνεται στο «μέσα», αποτελώντας το ίδιο μια αναπτυχτή στην πτύχωση του «έξω». Το ζήτημα του Φουκώ τίθεται ως εξής: εφόσον το υποκείμενο συνδέεται αρχικά με το «έξω», άραγε σε ποια ενέργεια

πρέπει να προβεί για να μην περιχαρακωθεί ξανά στο «μέσα», να αποφύγει δηλαδή να υιοθετήσει διαδικασίες που απαιτούνται για να συντελεστεί η πτύχωση.

Αυτό επιτυγχάνεται όταν καταφέρει να μετατοπιστεί από το πλαίσιο της σκέψης και το στερέωμα της γνώσης που του επιβάλλει η ιστορική του περίοδος, να αρνηθεί δηλαδή να αναγνωρίζει τον εαυτό του μέσα από την ταυτότητα που του δόθηκε και να πάψει να προσπαθεί μάταια να επιβεβαιώνει την ύπαρξή του και τη γνώση του μέσω αυτής. Η εμπειρία θανάτου του υποκειμένου, η υποτίμηση και απαξίωση της λαμπρής εποποιίας του, περιγράφεται και αποτυπώνεται με τον καλύτερο τρόπο στο διάβημα του Φουκώ να προσεγγίσει τη λογοτεχνική γραφή. Εμφορούμενος από αυτή την αντίληψη για το υποκείμενο και ερχόμενος σε επαφή με συγγραφείς οι οποίοι βρέθηκαν στην κορυφή της γαλλικής διανόησης, εξαιτίας της προκλητικά πρωτοποριακής τους γραφής, ωθήθηκε να εκφράσει και να υποστηρίξει με μεγαλύτερη σαφήνεια και βεβαιότητα τη θεωρία του. Η εξαφάνιση του υποκειμενικού παράγοντα από την πράξη της γραφής λυτρώνει τη γλώσσα από την ιδρυτική κυριαρχία του υποκειμένου και τη μεταφέρει σε μια ερημική και αχαρτογράφητη περιοχή. Εκεί, σε αυτό το δύσβατο και απομονωμένο τοπίο, η μόνη της δυνατότητα είναι να απευθύνεται αποκλειστικά στον εαυτό της. Η γλώσσα οδηγείται στην αχανή έκταση του Είναι της, το ιδανικό περιβάλλον για να αναδείξει την υλικότητά της και άρα την πρωτοκαθεδρία των σημαινόντων της.

Στη νέα αυτή «επιστροφή της γλώσσας στον εαυτό της» γίνεται ταυτόχρονα συνειδητό ότι η απουσία του υποκειμένου από τη θέση του «δημιουργού» αντισταθμίζεται από την αποκάλυψη του πρωταρχικού της λογοτεχνικού νοήματος. Η φαινομενική ισχύς του υποκειμένου επί της γλώσσας και η υπόθεση ότι από την σκέψη του απορρέει η γνώση και η αλήθεια, κλονίζονται. Το νήμα που ένωνε τη γλώσσα με το υποκείμενο γίνεται ρήγμα, που είναι πλέον διαπερατό και δίνει την ευκαιρία στη γλώσσα να περιορίσει έως και να εξαφανίσει τη νεωτερική της ιδιότητα να αναπαριστά τα πράγματα ή το υποκείμενο, και να καταστεί έτσι η ίδια πράγμα μεταξύ άλλων πραγμάτων. Καθοριστικής σημασίας για τη σκέψη του Φουκώ ήταν η σκέψη του Νίτσε και του Χάιντεγκερ, η ποίηση του Μαλλαρμέ και του Χαϊλντερλιν. Η μοντέρνα εμπειρία συμπυκνώνεται στη φράση: η γλώσσα μιλά, όχι ο άνθρωπος. Σίγουρα η γλώσσα μιλά μέσω του υποκειμένου, ωστόσο η γλώσσα δεν αποτελεί πρωτίστως εκφραστική λειτουργία του υποκειμένου αλλά τον κατεξοχήν διαμορφωτικό του παράγοντα.

Βιβλιογραφία

- Bataille, G. (1982). *Η μητέρα μου*. Αθήνα: Σπηλιώτη.
- Bataille, G. (1992). *Μαντάμ Εντουαρντά*. Αθήνα: Άγρα.
- Blanchot, M. (2004α). *Εκείνος που δεν με συντρέφει*. Αθήνα: Σμίλη.
- Blanchot, M. (2004β). *Ο Θωμάς ο σκοτεινός*. Αθήνα: Σμίλη.
- Deleuze, G. (2005). *Φουκώ*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Derrida, J. (1990). *Περί γραμματολογίας*. Αθήνα: Γνώση.
- Descombes, V. (1984). *Το ίδιο και το άλλο. 45 χρόνια γαλλικής φιλοσοφίας 1933-1978*. Αθήνα: Πράξις.
- Δημητρούλια, Τ. (2008.) Το Τέλος της Λογοτεχνίας στις Αρχές της Νέας Χιλιετίας. *Σύγκριση / Comparaison / Comparison*, τεύχος 19^ο, Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας, σελ. 7-23. Ανακτήθηκε από: <https://bit.ly/2QFqiGh>, τελευταία πρόσβαση: 14/12/2018.
- Δοξιάδης, Κ. (2008). *Ανάλυση λόγου. Κοινωνικο-φιλοσοφική θεμελίωση*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Δοξιάδης, Κ. (2015). *Ο Foucault της φιλοσοφίας και της αριστεράς*. Αθήνα: Νήσος.
- Foucault, M. (1987). *Εξουσία, γνώση και ηθική*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Foucault, M. (1991). *Η μικροφυσική της εξουσίας*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Foucault, M. (1996). *Ο στοχασμός του έξω: Για τον Maurice Blanchot*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2008). *Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*. Αθήνα: Γνώση.

- Foucault, M. (2011α). *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2011β). *Ιστορία της σεξουαλικότητας (Πρώτος τόμος): Η βούληση για γνώση*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2011γ). *Μισέλ Φουκώ: Επιλογή από τα "Dits et écrits"*. Αθήνα: Στιγμή.
- Foucault, M. (2011δ). Ο αρχικός πρόλογος στην Ιστορία της Τρέλας (1961) (Μετάφραση-επίμετρο: Μάκης Κακολύρης). *Νέα Εστία*, τ. 169^{ος}, τεύχος 1843, Αθήνα: Εστία, σελ. 576-597.
- Foucault, M. (2011ε). *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2012). *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2013α). *Ο ωραίος κίνδυνος. Συνέντευξη στον Claude Bonnefoy*. Αθήνα: Άγρα.
- Foucault, M. (2013β). *Σκέψεις γύρω από τον Μαρξισμό, τη Φαινομενολογία και την εξουσία*. Αθήνα: Futura.
- Foucault, M. (2016α). *Για την εξουσία και την ταξική πάλη. Συζήτηση με τα τέσσερα μέλη της LCR*. Αθήνα: Εκτός γραμμής.
- Foucault, M. (2016β). *Τι είναι κριτική*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (2017). *Η αρχαιολογία της γνώσης*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Foucault, M. (χ.χ.). *Η τάξη του λόγου*. Αθήνα: Ηριδανός.
- Frédéric, G. (2007). *Μισέλ Φουκώ*. Αθήνα: Νήσος.
- Gutting, G. (2006). *Φουκώ. Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Καββαθάς, Δ. (2011, Φεβρουάριος, 13). Η λογοτεχνία σε σημείο βρασμού. Ηλεκτρονική έκδοση εφημερίδας *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε από: <https://bit.ly/2RJB5n9>, τελευταία πρόσβαση: 07/12/2018.
- Κατσιαμπούρα, Γ. (1997). Μισέλ Φουκώ: Από τις λέξεις και τα πράγματα στην αρχαιολογία της γνώσης. Μια πορεία από το ειδικό στο γενικό και από την εφαρμογή στη μέθοδο. *Δοκιμές*, τ. 5^{ος}, Αθήνα: Έκδοση των μεταπτυχιακών φοιτητών Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, σελ. 125-142. Ανακτήθηκε από: <https://bit.ly/2Fuu2bA>, τελευταία πρόσβαση: 21/10/2018.
- Mendelssohn M., Kant, I., Hamann, J. G., Wieland .,C. M., Riem, A., Herder, J., G., Schiller F. (2014). *Τι είναι διαφωτισμός*. Αθήνα: Κριτική.
- Nietzsche, F. (2009). *Περί αληθείας και ψεύδους υπό εξωθητική έννοια*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- O'Leary, T. (2009). Paying Attention to Foucault's Roussel (Book Review). Denmark: *Foucault Studies*, No 6, σελ. 141-148. Ανακτήθηκε από: <http://dx.doi.org/10.22439/fs.v0i0.2485>, τελευταία πρόσβαση: 10/12/2018.
- Ponty, M. M. (2007). *Προοίμιο στη Φαινομενολογία της αντίληψης*. Αθήνα: Έρασμος.
- Ράπτης, Χ. (2008, Νοέμβριος, 24). Η εγωκεντρική γλώσσα και η κατάλυση των δεσμών της αναπαράστασης. Ο αυθέντης της μοναξιάς. Ηλεκτρονική έκδοση εφημερίδας *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε από: <https://bit.ly/2TN3XIS>, τελευταία πρόσβαση: 07/12/2018.
- Saghafi, K. (1996). The Passion for the Outside: Foucault, Blanchot, and the Exteriority. *International Studies in Philosophy* vol. 28, no. 4, USA: Philosophy documentation center, σελ. 79-92. Ανακτήθηκε από: <https://bit.ly/2Mb3ptK>, τελευταία πρόσβαση: 10/12/2018.
- Veyne, P. (2011). *Φουκώ. Η σκέψη του, η προσωπικότητά του*. Αθήνα: Εστία.

